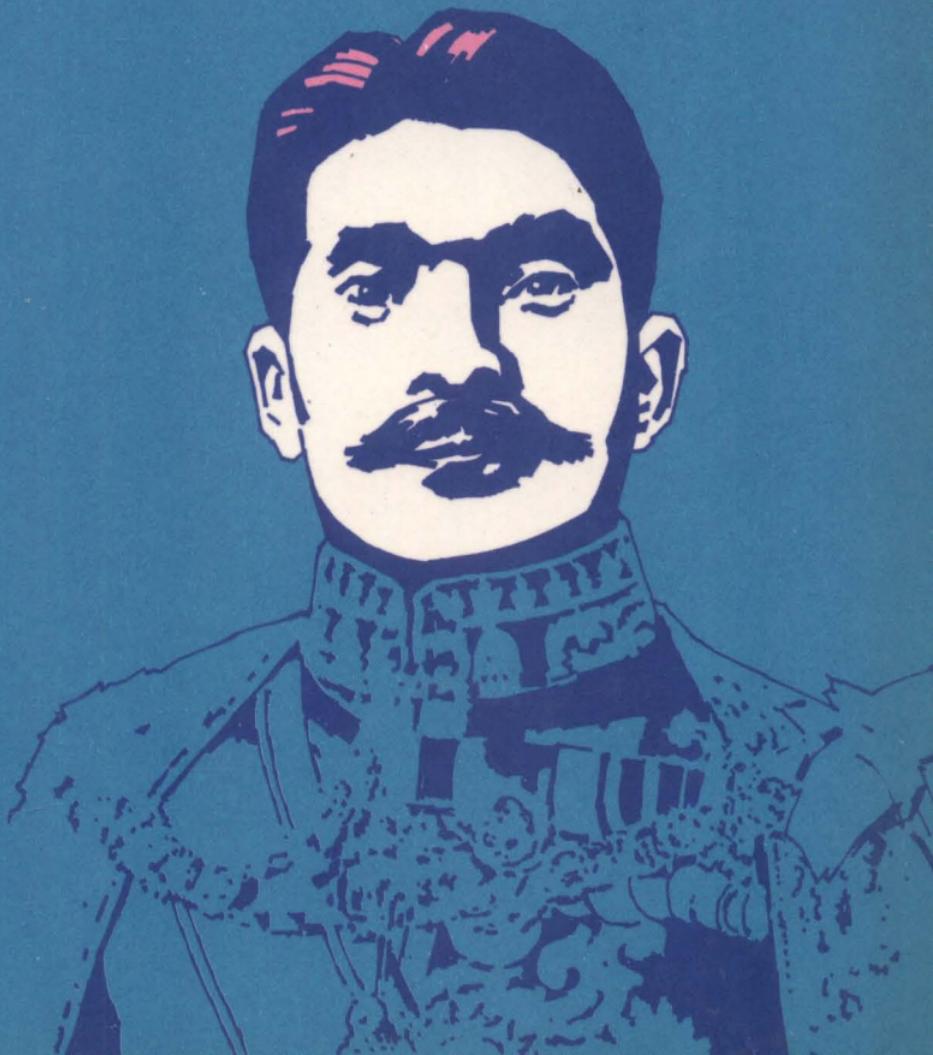

គរពេទ្យ

ខលវិនា សំពាយវ៉ាណា

ຄວາມ

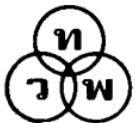
ครูเทพ

ชลธิรา สัตย์วัฒนา

บรรณาธิการ

โครงการตำรา
สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์
สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย
กรุงเทพมหานคร ๒๕๕๖

ISBN 974-07-5265-9

พิมพ์ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๕๖

จำนวน ๓,๐๐๐ ฉบับ
(ส่วนลิขสิทธิ์)

เจหนายสี

บริษัทสำนักพิมพ์ ไทยวัฒนาพาณิช จำกัด

๔๙๙ ไมตรีจิต กรุงเทพมหานคร ๑๐๑๐ โทร. ๐๒๑๐๑๑๑-๔

รายชื่อคณะกรรมการบริหารมูลนิธิโครงการต่อร้าสังคมศาสตร์ และมนุษยศาสตร์

๑. นายเสน่ห์ จำริก	ประธานกรรมการ
๒. นางเพ็ชรี สุมิตรา	รองประธาน
๓. นางสาวกุสุมา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	กรรมการ
๔. นายวัชชัย ยงกิตติกุล	กรรมการ
๕. นางสาวสุดาชนก ชัยประสาท	กรรมการ
๖. นายสุเทพ สุนทร geleesh	กรรมการ
๗. นายนรนิติ เศรษฐบุตร	กรรมการ
๘. นายสุลักษณ์ ศิวรักษ์	กรรมการ
๙. นายวิทยา สุจิริตานารักษ์	กรรมการ
๑๐. นางอารี สันนหนวี	กรรมการ
๑๑. นางอมรา พงศาพิชญ์	กรรมการ
๑๒. นางสาวศฤงค์กัญจน์ เลิศแก้วศรี	กรรมการ
๑๓. นายเนลิม ทองครีพวงศ์	กรรมการและที่ปรึกษา กฎหมาย
๑๔. นายบดินทร์ อัศวานิชย์	กรรมการและที่ปรึกษา กฎหมาย
๑๕. นายเกริกเกียรติ พิพัฒน์เสรีธรรม	กรรมการและเหรัญญิก
๑๖. นายชาญวิทย์ เกษตรศิริ	กรรมการและเลขานุการ
๑๗. นายรังสรรค์ ชนะพรพันธุ์	กรรมการและผู้จัดการ

คำແດລງຂອງມູນລົບໂຄຣກາຕໍາຮາາ

ໂຄຣກາຕໍາຮາສັງຄົມຄາສົຕ່ຽນແລ້ວມູນຫຍຄາສົຕ່ຽນ ກ່ອດັ່ງຂຶ້ນເມື່ອ ພ.ສ. ໨໔ໜ່ອງ ດ້ວຍຄວາມຮ່ວມເຮັງຮ່ວມໃຈກັນເອງເປັນສ່ວນບຸດຄລໃນໝູຜູ້ມີຄວາມຮັກໃນກາງກິຈບະການການສຶກສາຈາກສາທາບັນຕ່າງໆ ເມື່ອເຮັມດໍາເນີນງານໂຄຣກາຕໍາຮາມີສູ້ານະເປັນຫ່ວຍງານທີ່ຂອງສາມາດສັງຄົມຄາສົຕ່ຽນແໜ່ງປະເທດໄທ ໂດຍໄດ້ຮັບຄວາມຮ່ວມມືອຳດັ່ນຖຸນທຽບຢ່າງມູນລົບໂຄຣກັ້ນເພື່ອໃຊ້ຈ່າຍໃນການດໍາເນີນງານຂັ້ນຕົ້ນ ເປົ້າໝາຍເບື້ອງແຮກຂອງໂຄຣກາຕໍາຮາກີດືອສົ່ງເສົ່ມໃໝ່ໜັງສື້ອຕໍາຮາກາຢາໄທທີ່ມີຄຸນກາພົດ ໂດຍແນພະໃນທາງວິຊາສັງຄົມຄາສົຕ່ຽນແລ້ວມູນຫຍຄາສົຕ່ຽນ ທັງນີ້ເພື່ອຕ່າງກີ່ເຫັນພັ້ນຕົ້ນໃນຮະບະນັ້ນວ່າ ຄຸນກາພຂອງໜັງສື້ອຕໍາຮາກາຢາໄທຮະດັບອຸດມສຶກສາແຂ່ງວິຊາດັ່ງກ່າວຍັງໄໝສູງພອ ຄ້າສົ່ງເສົ່ມໃໝ່ໜັງສື້ອເຊັ່ນນີ້ເພີ່ມມາກັ້ນ. ຍ່ອມມີສ່ວນຫ່ວຍຍກະຮັບມາຕຽບຮູ້ານການສຶກສາໃນຂັ້ນມາວິທາລີ່ມໄປດ້ວຍໂດຍປະຍາຍ ອັກທັງຍັງຈາກຫຸນຫ່ວຍການສ່ວນສະບົບກຳປັບປຸງຢາ ຄວາມຄິດຮົມ ແລະ ຄວາມເຂົ້າໃຈອັນກຸກຕ້ອງໃນເຮືອງທີ່ເກີຍວ່າເນື່ອກັບສັງຄົມ ວັດນະຮຽມ ເສດຖະກິດ ແລະ ການເມື່ອໄດ້ສ່ວນຮົມ

ພຣັນກັນນີ້ໂຄຣກາຕໍາຮາມີເຈຕະນາມົມອັນແນວແນວທີ່ຈະກຳທຳນັ້ນທີ່ເປັນແຫ່ງໝູນນຸ່ງງານເຂົ້າໃນຂອງນັກວິຊາການຕ່າງໆ ທັງໃນແລະນອກສາທາບັນເພື່ອໃຫ້ພົງງານວິຊາການທີ່ມີຄຸນກາພໄດ້ເປັນທີ່ຮູ້ຈັກແພວ່ນຫລາຍອອກໄປໂດຍທົ່ວຖື່ງ ທັງໃນໝູຜູ້ສູນ ຜູ້ເຮົານ ແລະ ຜູ້ສູນໃຈງານວິຊາການ ການດໍາເນີນງານຂອງໂຄຣກາຕໍາຮາມຸ່ງຂໍຍາຍຄວາມເຂົ້າໃຈແລະ ຄວາມຮ່ວມມືອຳຂອງບຽດຕານັກວິຊາກາຮອກໄປໃນວັງກວ້າຍິ່ງໆ ຂຶ້ນດ້ວຍ ໄມວ່າຈະເປັນການກຳທັດນໂຍບາຍສ່ວນຕໍາຮາ ການເຂົ້າໃນ ການແປລ ແລະ ການໃຊ້ຕໍາຮານັ້ນໆ ຊົ່ງຈະເປັນເຄື່ອງສົງເສົ່ມແລະ ກະຮັບຄວາມສັມພັນຮັບອັນພຶ້ງປ່ຽນຄາດລອດຈົນຄວາມເຂົ້າໃຈອັດຕື່ອກັນໃນວິຊາເຊີ່ພທີ່ເກີຍວ່າຂ້ອງ

นโยบายพื้นฐานของโครงการตำราฯ คือส่งเสริมและเร่งรัดให้มีการจัดพิมพ์หนังสือตำราทุกประเภททั้งที่เป็นงานแปลโดยตรง งานแปล-เรียบเรียง งานถอดความ งานรวม งานแต่งและงานวิจัย ในช่วงแรกๆ เรายได้นำส่งเสริมงานแปลเป็นงานหลัก ขณะเดียวกันก็ได้ส่งเสริมให้มีการจัดพิมพ์ตำราประเภทอื่นๆ ด้วย นับแต่ได้ก่อตั้งโครงการตำราฯ มาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน ซึ่งบัดนี้สามารถแยกตัวออกจากบริหารและดำเนินการอย่างอิสระจากสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ โดยความร่วมมืออย่างดี ยิ่งขึ้นของนักวิชาการหลายสถาบัน สามารถส่งเสริม-กลั่นกรอง-ตรวจสอบ-และจัดพิมพ์หนังสือตำราภาษาไทยระดับอุดมศึกษาที่มีคุณภาพตามเป้าหมาย เจตนาرمณ และนโยบาย ได้ครบถ้วนและมีเนื้อหาครอบคลุมสาขาวิชาต่างๆ ถึง ๙ สาขา ดังต่อไปนี้คือ

- (๑) สาขาวิชาภูมิศาสตร์ (๒) สาขาวิชาประวัติศาสตร์ (๓) สาขาวิชาเศรษฐศาสตร์ (๔) สาขาวิชารัฐศาสตร์ (๕) สาขาวิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา (๖) สาขาวิชาปรัชญา (๗) สาขาวิชาจิตวิทยา (๘) สาขาวิชาภาษาและวรรณคดี นอกจากนี้เรายังมีโครงการผลิตตำราสาขาวิชานี้เพิ่มขึ้นด้วย เช่นสาขาวิชาศิลปะ ซึ่งกำลังอยู่ในขั้นดำเนินงาน และยังได้ขยายงานให้มีการแต่งตำราเป็น “ชุด” ต่อ ซึ่งมีเนื้อหาครบเกี่ยวกว้างหลักสาขาวิชา เช่น “ชุดชีวิตและงาน” ของบุคคลที่นำเสนอไว้ ดังที่ได้จัดพิมพ์เผยแพร่ไปแล้วบางเล่ม

ปัจจุบันมูลนิธิโครงการตำราฯ ยังคงมีเจตนาرمณอนันนิเวนท์ที่จะขยายงานของเราต่อไปอย่างไม่หยุดยั้ง เมื่่าว่าจะประสบอุปสรรคนานัปการ โดยเฉพาะอุปสรรคด้านทุนรอน เพราะกิจการของเรามิใช่กิจการแสวงหาผลกำไร หากมุ่งประสงค์ให้นักศึกษาและประชาชนได้มีโอกาสซื้อหาหนังสือในราคาย่อมเยาพอสมควร

อนุกรรมการทุกสาขาวิชาของมูลนิธิโครงการตำราฯ ได้น้อมรับคำแนะนำและคำวิพากษ์วิจารณ์จากผู้อ่านทุกท่าน และประธานอย่างยิ่งที่จะให้ทุกท่านได้เข้ามามีส่วนร่วมในมูลนิธิโครงการฯ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุนแนะนำอยู่ห่างๆ ช่วยแต่ง แปล เรียนเรียง หรือรวมรวมตำราสาขาวิชาต่างๆ ให้เรา หรือเข้ามาช่วยบริหารและดำเนินงานรวมกับเรา

ประธานกรรมการ มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์

บทนำเสนอ

ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๖๗ ถ้า “ครูเทพ” หรือ เจ้าพระยา ธรรมศักดิ์มนตรี ยังคงมีชีวิตยืนยาวถึง ท่านก็จะมีอายุครบร้อยปีเต็ม

ผู้ที่ได้ผ่านการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนปลายมาแล้ว อายุร่วมห้าสิบปี ได้มีโอกาสสรุจครูเทพจากแบบเรียนวิชาวรรณคดีไทย ว่าท่าน เป็นนักการศึกษาที่พิやりามต่อสู้ให้มีพระราชบัญญัติประคุณศึกษา ซึ่งก็ หมายความว่า ท่านเห็นความจำเป็นที่ชาวไทยทุกคนควรจะได้เรียนรู้เพื่อ ให้อ่านออกเขียนได้ นอกจากนี้ก็ได้รู้จักว่าครูเทพมีความสามารถในการ เขียนบทละครด้วย เมื่อสำเร็จการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนปลายแล้ว ครูฯ ก็รุจัก “คุณย่าเพ็ง” ดี แต่ก็เท่านั้นเองที่นักเรียนนักศึกษาจะได้ รู้จักรูปภาพจากตำราเรียน

ยังไม่มีตำราเรียนเล่มหนึ่งเล่มใดให้ความรู้เกี่ยวกับครูเทพอย่างจริง จัง

หนังสือเล่มนี้เป็นความพยายามประการหนึ่งของทั้งผู้เขียน ซึ่งมีอยู่ ด้วยกัน ๗ คน และของโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่ จะทำความรู้จักกับครูเทพให้ลึกซึ้งกว่าเดิม พร้อมกันนั้นก็ถ่ายทอดให้ผู้ สนใจทั่วโลกได้ทำความรู้จักกับครูเทพร่วมกัน

โดยเหตุที่เวลาในการค้นคว้ามีจำกัด เพราะผู้เขียนแต่ละคนล้วนแต่ มีหน้าที่ประจำตัวประการหนึ่ง และข้อมูลที่จะใช้ในการศึกษา มีจำกัด มาก หนังสือชุดชีวิตและงานของ “ครูเทพ” เล่มนี้ จึงยังมิใช่ผลการ ศึกษาครูเทพอย่างสมบูรณ์รอบด้าน ยังมีข้อมูลซึ่งจะจัดการภายอยู่ในที่

ต่างๆ อีกมากมาย และยังมีเฝ่อมุชวนให้คิด คัน ศึกษาต่ออย่างลึกซึ้ง หลงเหลืออยู่รอดให้ผู้ไฟใจในเรื่องนี้ที่สืบทอดภารกิจนี้ต่อไป

จากการศึกษาวรรณคดีเท่าที่เป็นมาแต่เดิม เราได้เห็นข้อบกพร่อง ว่า การศึกษาวรรณคดีแต่เพียงในแง่ศัพท์ ประวัติหรือด้านน า และรส แห่งความไฟเรา ทำให้เข้าใจและเข้าถึงคุณค่าของวรรณคดีได้ไม่ลึกซึ้ง เท่าที่ควร ความรู้เกี่ยวกับผู้แต่ง เช่น ประวัติชีวิต และผลงานด้านอื่นๆ ของผู้แต่ง อาจช่วยให้เราเข้าใจเนื้อหาของงานเขียนมากขึ้น นอกจากนี้ หากผลงานด้านต่างๆ ของผู้แต่ง สัมพันธ์เกี่ยวน้องกับสาขาวิชาอื่นๆ การนำความรู้จากสาขาวิชาทั้งหลายที่เกี่ยวข้องมาใช้เป็นเครื่องมือในการ วิเคราะห์งานเขียนซึ่งมีกำเนิดและแหล่งที่มาหลากหลายนั้น ก็อาจช่วยให้ มองทะลุถึงความรู้สึกนึกคิดและเงื่อนงำที่แฝงอยู่ได้ “ไม่ว่าจะແປງอยู่โดย ที่ผู้แต่งรู้ตัวหรือไม่รู้ตัวก็ตาม

โดยเหตุนี้ เมื่อหนังสือเล่มนี้จะเป็นการทำความรู้จักครูเทพจากผ านเขียน ซึ่งพิจารณาได้เบ่งบ่นว่าเป็นการศึกษาทางด้านวรรณคดีวิจารณ์ แต่ผู้ที่ช่วยกันเสนอข้อมูลเกี่ยวกับครูเทพและวิจารณ์งานของครูเทพมิได้มีวงจำกัดเพียงนักวรรณคดี หากขยายวงกว้างไปถึงนักรัฐศาสตร์และนัก เศรษฐศาสตร์ผู้รักและสนใจวรรณคดีวิจารณ์ด้วย แท้ที่จริงโครงงาน ของเราครอบคลุมไปถึง นักประวัติศาสตร์ นักการศึกษาฯลฯ ด้วยซ้ำ ไป เต็มความจำเป็นที่จะต้องพิมพ์ให้หนังสือออกมากันวันครบครองร้อยปี ของครูเทพตามจุดประสงค์ของโครงการต่างๆ ทำให้ไม่อ้าจะจะศึกษาครู เทพได้มากด้านตามที่วางโครงงานไว้แต่เดิม แต่เราหวังว่าในโอกาสเดียวกันนี้หรือในโอกาสใกล้เคียงกันนี้ คงจะมีผู้รู้ช่วยกันวิเคราะห์บทบาทที่ สำคัญด้านอื่นๆ ของครูเทพซึ่งข่ายการวิจารณ์ของเราครอบคลุมไปถึง โดยเฉพาะบทบาททางด้านการศึกษาโดยตรง

อย่างไรก็ตาม เท่าที่ข้อมูลและเวลาอำนวย ผู้เขียนแต่ละคนก็ได้ทำงานตามความรับผิดชอบที่ได้รับมอบหมายอย่างเต็มที่ ผู้ที่มีหน้าที่เสนอข้อมูลด้านประวัติชีวิต ก็ได้ถ่ายทอดข้อมูลเท่าที่ค้นหามาได้และเท่าที่เป็นอยู่จริง โดยพยายามอย่างยิ่งที่จะหลีกเลี่ยงการสอดใส่ทศนะวิจารณ์ลงไป ส่วนผู้ที่มีหน้าที่เสนอบทวิเคราะห์วิจารณ์ก็ได้พยายามทำงานวิจารณ์อย่างเต็มความสามารถ ทุกคนยอมรับว่าผลงานวิจารณ์ของตน เป็นการวัดอุดิตจากปัจจุบัน แต่ก็ได้พยายามให้ความเป็นธรรมกับอุดิต ทุกคนมีหลักการตรงกันว่า การทำงานชั้นนี้มีเดิมเป้าหมาย “สุดดี” ครูเทพ แต่เป็นการ “ศึกษา” ครูเทพ อย่างจริงจัง เพื่อประโยชน์ทางวิชาการและสังคม เท่าที่ภาวะวิสัยในสังคมปัจจุบันจะอำนวยและเท่าที่ภาวะแวดล้อมผู้เขียน แต่ละคนกำหนดไว้ ทั้งนี้ เพราะว่าเราต่างก็มีเหตุผลตรงกันว่า เราทำงานชั้นนี้ เพราะ ครูเทพ มีค่าอย่างยิ่งควรแก่การศึกษา มิใช่เพื่ออุดิต หากเพื่อปัจจุบันและอนาคต

ผลสำคัญที่ได้จากการศึกษาครูเทพก็คือ เราได้มองเห็นและรู้จักรูปแบบในแง่มุมที่หลากหลายขึ้น ชัดเจนแจ่มแจ้งขึ้น ได้ชี้ให้เห็นค่าของครูเทพในส่วนที่อาจจะยังไม่เดิมผู้ซึ่งไว และในขณะเดียวกัน โดยคราว เรา ก็ได้ชี้ค่าซึ่งอาจจะเป็นทางลบไว้ด้วย เพื่อเป็นแนวทางสำหรับการวิจารณ์ และวิพากษ์อย่างจริงจังต่อไป

แม้ว่า ข้อสรุปผลการวิจารณ์งานเขียนของครูเทพจะมีต่างๆ กัน เพราะผู้เขียนแต่ละคน ใช้ข้อมูลบางส่วนที่ต่างกันบ้าง ที่สำคัญก็คือใช้เครื่องมือที่แตกต่างกัน แต่จุดสรุปที่ปรากฏออกมากตรงกันก็คือครูเทพ เป็นนักเขียนที่เขียนเรื่องเพื่อชีวิตของผู้อ่านมากกว่าชีวิตของตน สาระสำคัญที่สืบทอดมาในงานเขียนของท่านล้วนแล้วแต่เพื่อคุณภาพของชีวิต ที่ดีกว่า ส่วนจะเป็นชีวิตของครูบ้างนั้นมีต่างๆ กันออกไป เราอาจกล่าวได้ว่าครูเทพเป็น “อรรถกิจ” คนหนึ่งในจำนวนบรรดาภารกิจมีอยู่ไม่นาน

นักของไทย พร้อมกันนี้ ก็อาจกล่าวได้ว่า หนังสือเล่มนี้มีส่วนชูค่าของ “อรรถกวี” ให้สูงเด่นในขณะที่ “jinตกวี” และ “ปฏิภากวี” เป็นความนิยมยกย่องดั่งเดิม เพราะเหตุนั้นกระมัง ครูเทพ และงานเขียนของครูเทพ จึงไม่ค่อยได้รับความสนใจและความนิยมยกย่องมากนักจากนักวรรณคดีรุ่นเก่า

ในการมอบหมายงาน ผู้เขียนแต่ละคน ได้รับสิทธิโดยสมบูรณ์ให้ศึกษาครูเทพตามความสนใจและตามแนวทางเด่นพะตุน บรรณาธิการอนุญาตให้ใช้วิธีการศึกษาและภาษาสื่อความหมายที่ต้องการได้โดยเสรี พระประสงค์ให้ผู้เขียนได้มีโอกาสแสดงออกซึ่งความสามารถเฉพาะตน ได้อย่างเต็มที่ หากจะมีข้อผิดพลาดหรือบกพร่องประการใด บรรณาธิการขออ้อมรับไว้แต่เพียงผู้เดียว

ชลธิรา สัตยานุวัฒนา^๑
๒๗ พฤศจิกายน ๒๕๑๘

สารบัญ

คำແດລງຂອງໂຄຮງກາຣຕໍາຮາ່າ ບກນໍາເສນອ

១ បທສໍາຮວຈชື່ວິດແລະພລງນຂອງຄຽງເທິ ສຸຈີຕາ ສຸດເດືອຍໄກ	១
២ ວຣະນກຣມຄໍາສອນຂອງຄຽງເທິ ຊລົງຈີຣາ ສັຕຍາວັນນາ	៤៣
៣ ເຈົ້າພະຍານຮຣມຕັກດິມນຕີກັບຄຸນຢ່າເພິ່ງ ວິກາ ກົງກະນັນທີ	៥៧
៤ ບທລະຄຣຂອງຄຽງເທິ ຄນອມວັງຕີ ສຸກໂຫຼຕີຮັນ	៥៨
៥ ໂຄລັງກລອນຂອງຄຽງເທິ : ຕິລປະເພື່ອໜຶວິດ ອວຍພຣ ມິລິນທາງກຽງ	៥៩
៦ ໂລກທັນທາງກາຣເມືອງໃນວຣະນກຣມຂອງຄຽງເທິ ໜ້າຍສີຣີ ສມຸກວັນນີ້	១២២
៧ ດວາມຄົດເໜີນທາງເສຣໝ້າກິຈຂອງຄຽງເທິ ນິຕຍາ ມາພື້ນພົກ	១៦៨

บทสำรวจนิชิตและผลงาน ของ “ครูเทพ” สุจitra สุดเดียวไกร

ชื่อยศและราชทินนามอันเป็นที่สุด มหาเสวกเอก เจ้าพระยาธรรม-
ศักดิ์มั่นตรี

ชื่อเดิม สนัน เทพหัสดิน ณ อยุธยา

เกิด ๑ มกราคม ๒๔๑๗ (ตรงกับวันจันทร์ แรม ๒ ค่ำ เดือนยี่ ปีชวด
อัญเชก จุลศักราช ๑๙๓๘ เวลา ๘.๕๖ น.)

สถานที่เกิด บ้านหลังศาลาเจ้าหัวเม็ด ตำบลสะพานหัน พระนคร

ชื่อบิดา พระยาไชยสุรินทร์ (เจียม เทพหัสดิน ณ อยุธยา) เสนนาบดี
กระทรวงเกษตรและประคลังในสมัยต้นรัชกาลที่ ๕

ชื่อมารดา อyu

ลำดับอายุโสในหมู่พี่น้อง เป็นคนที่ ๙ ในจำนวนพี่น้อง ๓๒ คน
แต่เป็นบุตรคนโตของมารดาที่ชื่ออyu

ชีวิตวัยเยาว์ เมื่ออายุได้ ๘ ปี (พ.ศ. ๒๔๒๗) บิดาได้ถึงแก่กรรม ฐานะ
ครอบครัวตกต่ำลง มารดาเป็นผู้เลี้ยงดูนายสนันและนายสันหนัด
(น้องชาย) ต่อมามาด้วยรายได้ทางเย็บปักถักร้อย เมื่อนายสันหนัดลับ
จากเรียน จึงต้องช่วยมารดาทำงานและช่วยสอนหนังสือน้องด้วย

การศึกษาในประเทศ เริ่มเรียนหนังสือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๑ อายุได้ ๑๒ ปี ด้วยวิธีต่อหนังสือ ที่โรงเรียนวัดบพิตรพิมุข สอนໄล์ได้ประโยชน์ หนึ่ง โดยมีพระมหาหนอง (ชุมอนุกิจวิชูร-น้อย จุลวิชูร) เป็นครู - พ.ศ. ๒๔๓๒ เรียนที่โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ สอนໄล์ได้ประโยชน์สอง เมื่ออายุ ๑๓ ปี ต่อมาสอบໄล์ได้ชั้น ๕ ภาษาอังกฤษ ตามหลักสูตรหลวง

- เดยเรียนที่โรงเรียนสุนันทาลัยและโรงเรียนตัวอย่าง (พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๓๕)

- เมื่อเรียนจบประโภคแม่ยมศึกษาแล้ว ได้เข้าศึกษาต่อในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ พ.ศ. ๒๔๓๕-๒๔๓๗ ได้รับประกาศนียบัตรครุโดยสอบໄล์ได้เป็นที่ ๑ ของผู้สำเร็จวิชาครุชุดแรก ได้รับพระราชทานรางวัลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗

การศึกษาต่างประเทศ กระทรวงธรรมการคัดเลือกส่งไปศึกษาวิชาเพิ่มเติม ณ ประเทศไทย อังกฤษ เมื่อ ๕ พฤษภาคม ๒๔๓๙ อยู่ในความดูแลของเซอร์โรเบิต มองเรน ข้าราชการตำแหน่งสำคัญในกระทรวงศึกษาธิการของอังกฤษ ผู้ซึ่งเคยเป็นพระอาจารย์ของสมเด็จพระบรมไրาธิราช เจ้าฟ้ามเหศุรุณหิศ ได้รับประกาศนียบัตรวิชาครุของอังกฤษ จากโรงเรียนฝึกหัดครุเบอร์โรคที่ตำบลໄวส์ล์เวฟ์เกลล์ กรุงลอนדון เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑

การศึกษาทางศาสนา อุปสมบทเป็นนาคหลวง เมื่อ ๘ กรกฎาคม ๒๔๔๑ ที่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม มีสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาชรรณาญาณวโรรส เป็นอุปัชฌาย์ ศึกษาธรรมะที่สำนักวัดบวรนิเวศวิหารและจำพรรษาอยู่ที่นี่

- สอนทางด้านวินัยและด้านธรรมาภิบาลเป็นที่ ๑ ได้รับพระราชทาน
รางวัลจากสมเด็จพระอับดุลมัชชาดี และสอบพุทธานุพุทธประวัติและ
การแต่งปัญหาธรรมได้ เมื่อลาสิกขา ได้ประทานหนังสือสำคัญ
เพื่อแสดงว่า สอบไลได้เป็นชั้นเอกพิเศษ

รูปร่างลักษณะ เป็นคนร่างเล็ก ผิวน้ำเงินสองสี

อุปนิสัย เป็นคนนุ่มนวล อ่อนโยน รักความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย

ปราศจากกฎเกณฑ์ของสังคม เมตตากรุณาเยี่ยงครู ไม่เคยถือตัวว่า
เป็นใหญ่ในราชการ

- มีความคิดริเริ่ม และอุดสาหกรรมภาพ มีวิจารณญาณที่สูงและ
กว้างไกล และมีเหตุผล มักซึ้งปัญหาและตัดสินใจด้วยวิธีตาม
หลักของครูและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นอย่างนักประชาธิปไตย

- รักดุนตรี เคยร้องส่งในวงดนตรีสามัคยาจารย์ รักงานประพันธ์
มากจนแบ่งชีวิตในปัจจุบันวัยครึ่งหนึ่งให้กับการเขียนและการอ่าน
หนังสือ ศึกษาเหตุการณ์ตามสมัย อ่านหนังสือมากทั้งภาษาไทยและ
ภาษาต่างประเทศ เช่น อ่านนิตยสาร Time เป็นคนหัวก้าวหน้า
และทันสมัย

- สนใจการกีฬา เมื่อหนุ่มชอบเล่นเทนนิส เมื่อราภานิยมเตะ
ตะกร้อกับคนในบ้าน และเดินทางไกล เป็นผู้ระหว่างรักษาสุขภาพมาก
พอๆ กับที่เป็นคนมัธยสัสดิ์ในเรื่องการใช้จ่ายส่วนตัว เช่น เมื่อเป็น
ข้าราชการก็นุ่งผ้าพื้นในขณะที่คนอื่นนุ่งผ้าม่วง ยังคงใช้รถม้าคัน
เดิมเมื่อข้าราชการคนอื่นๆ เปลี่ยนไปใช้รถยนต์กันอย่างแพร่หลาย
เป็นต้น

ตาม ๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๘๖ เวลา ๙.๐๐ น. ด้วยโรคหัวใจวาย ณ บ้าน
พักถนนนครสวรรค์

รวมอายุได้ ๖๖ ปี กับ ๑ เดือนเต็ม

หน้าที่ราชการ

๑. พ.ศ. ๒๔๓๕

เริ่มรับราชการในกระทรวงธรรมการ
เป็นนักเรียนสอนในโรงเรียนตัวอย่าง
เป็นครูผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึก
หัดครู

๒. พ.ศ. ๒๔๓๗

ไปศึกษาเพิ่มเติมที่อังกฤษ
สอนวิชาครุและคำนวนวิธีในโรงเรียน
ฝึกหัดครู กับเป็นพนักงานแต่งแบบ
เรียนประจำคลาสฯ ว่าการกรมศึกษารัฐการ
ด้วย

๓. พ.ศ. ๒๔๔๓

เป็นผู้ช่วยหัวหน้ากองตรวจสอบ ได้จัดระ-
เบียบแบ่งแขวงศึกษาในกรุงเทพฯ และ
ตั้งพนักงานตรวจโรงเรียน วางระเบียบ
ตรวจโรงเรียนและสอบไล่ตามวิธีใหม่
และยังคงสอนในโรงเรียนฝึกหัดครู

๔. พ.ศ. ๒๔๔๕

เป็นปลัดกรมแบบเรียน ยังคงสอนใน
โรงเรียนฝึกหัดครู

๕. พ.ศ. ๒๔๔๖

เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิตย์ ยังคงสอนใน
โรงเรียนฝึกหัดครู

๖. พ.ศ. ๒๔๔๗

ย้ายมาเป็นเจ้ากรมตรวจ ได้เริ่มวางแผน
หลักสูตรบรรจุวิชาและจัดการโรงเรียน

๙. พ.ศ. ๒๕๓๘
 ๑๐. พ.ศ. ๒๕๓๙
 ๑๑. พ.ศ. ๒๕๓๗
๑๒. พ.ศ. ๒๕๓๘
 ๑๓. พ.ศ. ๒๕๓๙
 ๑๔. พ.ศ. ๒๕๑๙
 ๑๕. วันที่ ๒๘ มิ.ย. ๒๕๗๕
 ๑๖. วันที่ ๑ ก.ค. ๒๕๗๕
 ๑๗. วันที่ ๑ ก.ย. ๒๕๗๕
 ๑๘. วันที่ ๑ ก.ย. ๒๕๗๖
 ๑๙. วันที่ ๑ ก.พ. ๒๕๗๖
- ตามแผนการศึกษาอย่างใหม่
 รังดำเนหน่งปลัดทูลฉลองกระทรวง
 เป็นปลัดทูลฉลอง
 รังดำเนหน่งผู้บัญชาการโรงเรียนข้าราชการ-
 การพลเรือนอีกดำเนหน่งหนึ่ง ในระ-
 หว่างที่รับราชการในหน้าที่ต่างๆ เหล่า-
 นี้ได้ เดຍทำการแทนอาจารย์ในญี่ปุ่น
 เรียนฝึกหัดครู แทนอธิบดีกรมศึกษาธิ-
 การและแทนเสนาบดี
 รังดำเนหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ
 ทูลลาออกจากตำแหน่งเสนาบดี
 เป็นสมาชิกสภा�ผู้แทนราษฎร และเป็น
 ประธานสภा�ผู้แทนคนแรกของประเทศไทย
 เป็นประธานกรรมการวางแผนโครงการ
 ศึกษาให้กระทรวงธรรมการ
 ออกจากประธานสภा�ผู้แทนราษฎรเป็น
 รัฐมนตรีว่าการกระทรวงธรรมการ
 ออกจากตำแหน่งรัฐมนตรี เป็นประธาน
 สภा�ผู้แทนราษฎร
 ลาออกจากตำแหน่งประธานสภा�ผู้แทน
 ราษฎร

ราชการพิเศษ ที่สำคัญคือ

- เป็นกรรมการราชนิเวแห่งสยาม ตั้งแต่วันแรกตั้ง คือ ตั้งแต่วันที่ ๑๑
 ต.ค. ๒๕๓๗

- พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นกรรมการหอพะสมุดสำหรับพระนคร
- เป็นนายกกรรมการจัดการวิชาชีววิทยาลัย
- เป็นกรรมการราชบัณฑิตยสภา
- เป็นกรรมการจัดการระเบียบองค์มนตรี
- เป็นกรรมการองค์มนตรี
- เป็นสภานายกสามค่ายอาจารย์
- เป็นกรรมการสภากาชาด
- มิ.ย. ๒๕๗๔ เป็นสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร
- ๒๘ มิถุนายน ๒๕๗๔ เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคนแรกของประเทศไทย
- ๑๒ ก.ค. ๒๕๗๔ เป็นประธานกรรมการวางแผนโครงการศึกษา
- เป็นนายกกรรมการรักษาพระราชบัญญัติระเบียบข้าราชการพลเรือน
- เป็นนายกกรรมการสภากศึกษา
- เป็นกรรมการกิตติมศักดิ์ของสมาคมคณะกรรมการราษฎร
- เป็นกรรมการพิจารณาทางหลักการตั้งชื่อ

ยก

๗ มกราคม ๒๕๕๓	เป็นเจ้า
๗ สิงหาคม ๒๕๕๔	เป็นมหาอุปราชตระกูล
๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๗	เป็นมหาอุปราชตระกูล
๑ เมษายน ๒๕๕๙	เป็นจังหวังโท
๒๖ ตุลาคม ๒๕๕๙	เป็นจังหวังเอก
๑ เมษายน ๒๕๖๗	เป็นมหาเสนาธิการ ทรงพระราชนครินทร์โปรด เกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้แต่งเครื่องยศมหาอุปราชตระกูล กระทรวงได้เป็นพิเศษ

บกพิเศษ

๔ เมษายน ๒๕๕๘	เป็นองคมนตรี
๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐	เป็นนายกองตรี ในกรมเสือป่า รักษา ดินแดน กรุงเทพฯ
๒๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑	เป็นนายกองตรี ในกรมเสือป่าพวนหลวง ร.อ.
	เป็นนายกองโท

บรรดาศักดิ์

๔ กันยายน ๒๕๕๗	เป็นหลวงไ兵马ลศิลปศาสตร์
๒๑ กันยายน ๒๕๕๙	เป็นพระไ兵马ลศิลปศาสตร์
๙ มกราคม ๒๕๕๗	เป็นพระยาไ兵马ลศิลปศาสตร์
๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๖	เป็นพระยาธรรมศักดิ์มั่นตรีสรรพศึกวิธี ธุropicar
๓๑ ธันวาคม ๒๕๖๐	เป็นเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มั่นตรี ศรีสาสน- วโรปการ สุนทรธรรมจิรียนุวathan พิศล ศิลปศาสตร์ศึกษาธิการโภคศิล พิมลพงศ์ เทพหัสดิน บรมนรินทรรามาธิราชสวามิ- ภักดิ์เสนาธรรมจักรบุรพาธาร ราชกิจจานุสร- สุทธสมاجر ไตรรัตนสารณาลังการเมตตา ราชยาศรัยอภัยพิริยบรากรรมพาหุ นาค- นาม

เครื่องราชอิสริยาภรณ์

- ครั้งที่ ๑. ๙.๑. ๒๕๓๖ เหรียญรัชฎาภิเศก
- ๒. ๒๑ ก.ย. ๒๕๕๘ เหรียญประพายุโรป
- ๓. ๒๑ ก.ย. ๒๕๕๗ เหรียญดุษฎีมาลา (๑)

๔. ๓ ต.ค. ๒๕๔๖ เหรียญทวีรากีเศกไกล่ทอง
๕. ๒๕ ม.ค. ๒๕๔๗ ช้างเผือกชั้นที่ ๔ จัตุรทาภรณ์
๖. ๓๐ พ.ย. ๒๕๔๘ เหรียญรัชมิงคลีไกล่ทอง
๗. ๗ พ.ย. ๒๕๔๙ เหรียญรัชมิงคลาภีเศกไกล่ทอง
๘. ๑๕ ก.พ. ๒๕๕๐ เชิญพระชนมายุศมมงคลเงิน
๙. ๓๑ ธ.ค. ๒๕๕๐ มงกุฎชั้นที่ ๓ ตริตาภรณ์
๑๐. ๓๑ ธ.ค. ๒๕๕๐ รัตนาภรณ์ ป. ชั้น ๓
๑๑. ๒๓ มี.ย. ๒๕๕๑ เหรียญราชรุจิรชกาลปัตยบันไกล่ทอง
๑๒. ๒ ธ.ค. ๒๕๕๑ เหรียญบรมราชาภิเศกไกล่ทอง
๑๓. ๙ ธ.ค. ๒๕๕๑ เหรียญไอยราพรต
๑๔. ๒๙ มี.ค. ๒๕๕๑ เชิญราชินีชั้นที่ ๑
๑๕. ๑๗ พ.ค. ๒๕๕๑ เชิญข้าหลวงเดิม
๑๖. ๑๑ พ.ย. ๒๕๕๑ ทุติยจุลจอมเกล้า
๑๗. ๒๙ ม.ค. ๒๕๕๑ ตราไธสงชั้นญี่ปุ่น
๑๘. ๓๐ ม.ค. ๒๕๕๑ ตรา瓦ชิรมาลา
๑๙. ๓๑ ธ.ค. ๒๕๕๒ ช้างเผือกชั้นที่ ๒ ทวีติยาภรณ์
๒๐. ๕ ม.ค. ๒๕๕๒ เชิญพระรูปสมเด็จพระพันปีหลวง
๒๑. ๕ ม.ค. ๒๕๕๒ เหรียญไกล่ทองมีรูปสุกรลงยา มีสาย
หนังห้อย
๒๒. ๑๑ พ.ย. ๒๕๕๒ มงกุฎชั้นที่ ๑ ประถมภรณ์
๒๓. ๑๑ พ.ย. ๒๕๕๒ ทุติยจุลจอมเกล้าวิเศษ
๒๔. ๑๗ ต.ค. ๒๕๕๒ ช้างเผือกชั้นที่ ๑ ประถมภรณ์
๒๕. ๒๕ ต.ค. ๒๕๕๒ ตราราชนาภรณ์
๒๖. ๓๑ ธ.ค. ๒๕๖๐ ปฐมจุลจอมเกล้า
๒๗. ๑ ม.ค. ๒๕๖๑ รัตนาภรณ์ชั้นที่ ๒ ว.ป.ร. กรอบ
ประดับเพชร

เงินเดือน

แรกรับราชการ ได้เดือนละ ๑๖๐ บาท (ม.ค.-มี.ค. ๒๕๔๑)

ครึ่งสุดท้าย ได้เดือนละ ๒,๗๐๐ บาท (เม.ย.-มี.ค. ๒๕๔๒)

วิทยากรติดต่อ

- ประกาศนียบัตรวิชาครุในประเทศไทย
- ประกาศนียบัตรวิชาครุของประเทศไทยอังกฤษ
- เหรียญดุษฎีภูมิลา เข็มคิลป์วิทยา
- เสื้อสีฟ้า หมายอักษร ว. (วิทยา) ของทวีปัญญาสมโสร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ เจ้าอยู่หัวครองยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระยุพราช ผู้ดำรงตำแหน่งสภานายิกาของสมโสรโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสื้อครุยวิชาชาร์โรงเรียนมหาดเล็กหลวง

งานเกี่ยวกับการศึกษา

ความเป็นครูของ “ครูเทพ” ได้ฝังอยู่ในสายเลือดมาตั้งแต่เกิดแล้ว เมื่อเป็นเด็กได้เป็น “ครู” ของน้อง คือ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ให้แก่น้อง และเมื่อเริ่มรับราชการ ก็เริ่มต้นที่กระทรวงศึกษาธิการ จากการเป็นนักเรียนสอนในโรงเรียนตัวอย่าง และเป็นครูผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนฝึกหัดครูเป็นลำดับมา ด้วยความสามารถในเชิงวิชาครุและวิธีสอนของท่าน ทำให้กระทรวงการการเลือกท่านเป็นผู้แสดงปาฐกถาด้วยวิชาครุและวิธีสอน ณ วิทยาทานสถานเป็นประจำทุกวันพระให้บรรดาครูโรงเรียนหลวงในกรุงเทพฯ มาฟัง เพื่อแก้ไขวิธีสอนในโรงเรียนประถม และมารยมให้เป็นไปตามแบบแผนใหม่ วิธีสอนในโรงเรียนทั่วไปจึงเปลี่ยนจากวิธีต่อหนังสือมาเป็นวิธีสอนอนุโลมแบบปัจจุบันนี้ตั้งแต่บัดนั้นเป็นต้นมา (ปาฐกถาวิชาครุปี พ.ศ. ๒๕๓๘)

หลังจากสำเร็จการศึกษาวิชาครุจากประเทศอังกฤษ (พ.ศ. ๒๔๓๙-๒๔๔๑) และแวดล้อมด้านการจัดการศึกษาในโรงเรียนและวิธีการศึกษาของอินเดียและพม่า ซึ่งทำให้ได้ข้อคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาที่แตกต่างกันในระหว่างภูมิประเทศหรือ民族และในเรื่องระยะเวลาที่เป็นคนละสมัยกัน ซึ่งท่านได้ทำเป็นรายงานเสนอกรรมศึกษาธิการแล้ว ก็กลับมารับราชการในกรมศึกษาธิการต่อไปในตำแหน่งครุผู้สอนวิชาครุในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์และพนักงานแต่งแบบเรียน ซึ่งเป็นตำแหน่งข้าราชการชั้นผู้ห้อย จนเป็นผู้ตรวจจัดการเล่าเรียน เป็นเจ้ากรมราชบัณฑิตย์ เป็นเจ้ากรมตรวจ เป็นปลัดทูลนลลง เป็นผู้ริ้งตำแหน่งเสนาบดี และเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการในที่สุด ใน พ.ศ. ๒๔๕๙ จะเห็นได้ว่า ทั้งสิ้นเป็นหน้าที่การงานอันเกี่ยวเนื่องกับการศึกษาโดยแท้

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๓ ภายหลังจากที่กลับจากอังกฤษได้มีนานและมีตำแหน่งหน้าที่เป็นเพียงผู้ช่วยหัวหน้ากองตรวจ ได้จัดระเบียบแบ่งแขวงการศึกษาในกรุงเทพฯ ขึ้นใหม่ เพื่อประโยชน์ในการตรวจและจัดโรงเรียนให้เหมาะสมตามแบบที่ได้ตรวจเห็นว่าดีแล้วจากอินเดีย นอกจากนี้ยังได้ตั้งพนักงานตรวจโรงเรียน และวางระเบียบการตรวจโรงเรียนไว้ ตลอดจนการวางแผนสอบไล่ตามวิธีใหม่ การศึกษาแบบนี้ซึ่งเริ่มขึ้นในกรุงเทพฯ ก่อน ได้ขยายออกไปยังหัวเมือง民族ในลำดับต่อมา

ต่อมาในปี พ.ศ. ๒๔๕๙ ได้มีโอกาสออกไปตรวจและศึกษาวิธีการศึกษาและจัดการศึกษาของประเทศไทยที่ปั้นในคราวอกไปรับเส็ดิพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงศึกษาและอบรมในประเทศอังกฤษ เก็บรวบรวมความคิดเห็นและข้อมูลที่สำคัญเป็นจำนวนมาก ได้ใช้เวลาไปเพื่อการนี้อย่างเต็มที่สมตามเจตนาرمณ เพราะได้ทำการศึกษาในโรงเรียนทุกชนิดทั้งในนครและชนบทตั้งแต่

ทางหนือไปจนจดทางใต้ ได้ตรวจหลักสูตรและวิธีดำเนินงานที่สำคัญ แบบทุกอย่าง ตลอดเวลาที่อยู่ในประเทศไทยปั้น ทางเสนาบดีกระทรวงศึกษาธิการของญี่ปุ่นได้จัดเจ้าพนังงานศึกษาให้อยู่ประจำอยู่ชั้นสองและ อ่านวิความสะดวก จึงนับว่าเป็นการดูงานที่ได้ผลเต็มเม็ดเต็มหน่วยที่สุด การศึกษาแผนใหม่ของไทยจึงเป็นการจัดตามแบบยุโรปและอเมริกาเหมือนกัน แต่ใช้วิชชุมนุมเป็น โดยรวมรั้ดเอาจากญี่ปุ่นเลยที่เดียว ด้วยเหตุผล ว่า “สยามเป็นประเทศจักใหม่ มีเงินลงทุนน้อย โครงการศึกษาชาติก็ได้ กว้างราคากลูก และในเวลาไม่เน้นชาเหมือนเขา แต่ก็เป็นอันให้หันย้อน จากแบบแผนที่เขาใช้กันในยุโรปและอเมริกาเหมือนกัน โดยขออนุญา มาจากญี่ปุ่นซึ่งไม่น่าอับอายเลย...” (จากความเรียงเรื่อง “แผนศึกษา ของมนุษย์” ในหัวข้อ เพื่อนบ้านที่เราเออย่าง)

ใน พ.ศ. ๒๔๔๙ เมื่อตอนเป็นเจ้ากรมกองตรวจได้ริเริ่มให้มีรายงาน การศึกษาประจำปีซึ่งปฏิบัติสืบมาจนถึงปัจจุบันนี้

นอกจากราชการในตำแหน่งหน้าที่แล้ว ท่านยังมีบทบาทในส่วนที่ เกี่ยวกับการศึกษาด้านอื่นๆ อีก เช่น เป็นกรรมการผู้จัดตั้งและวางระเบียบ โรงเรียนมหาดเล็กหลวง ซึ่งเวลานี้เปลี่ยนชื่อเป็นโรงเรียนวชิราลุกวิทยาลัย เป็นผู้บัญชาการและจัดการโรงเรียนข้าราชการพลเรือน แยกตั้งเป็น แผนกๆ ของกรม ซึ่งเป็นรากเหง้าของการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษา ของไทย โรงเรียนข้าราชการพลเรือนนี้เอง ที่วิถีในการมาเป็นจุฬา- ลงกรณ์มหาวิทยาลัย นับว่าต่ออดีตราชการของท่าน ท่านได้เฝ้าดูการ เจริญเติบโตของการศึกษาในประเทศไทยมาทุกระยะ จากแผนโบราณ มาสู่แผนปัจจุบัน

ด้วยวิญญาณของครูและความรักในการประพันธ์ ทำให้ท่านมีผล งานด้านนี้ดีเยี่ยมมากต่อรัชกาลปัจจุบันนี้ วิทยาจารย์ ก็เป็นผลงานที่

เป็นประจักษ์พงานถึงความสามารถและการแสดงออกของการเป็นครู เมื่อว่าในระยะแรก วิทยาจารย์ จะเป็นหนังสือพิมพ์ที่แพร่หลายในหมู่นักเรียน ของโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ แต่ก็ได้รับความสนับสนุนจากเจ้านายบางพระองค์ เช่น สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระภานุพันธุวงศ์ตัวเต็ช ทำให้มีความเป็นปึกแผ่นอยู่ได้ จนเมื่อท่านได้ขอตั้งสามคัญอาจารย์สมาคมเพื่อประโยชน์ช่วยการศึกษาขึ้นแล้ว หนังสือพิมพ์ วิทยาจารย์ จึงได้โอนมาเป็นของสามคัญอาจารย์สมาคม และเจริญรุ่งเรืองอยู่มาจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อทางการเมืองและการปกครองของไทย เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มันตรีในฐานะที่เป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เป็นผู้ที่มีบทบาททางการศึกษามากที่สุด ผลงานทางการศึกษาได้มาจากความคิดริเริ่ม ประสบการณ์ ความชำนาญลาดและความสามารถอย่างผู้ทรงคิดและเป็นเจ้าของความคิดเชิงก้าวหน้า สุขุม และมีวิชาณญาณ ผลงานเหล่านี้ ได้แก่

เป็นผู้ริเริ่มให้มีการเล่นฟุตบอลในโรงเรียนต่างๆ เริ่มจากโรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของพลศึกษา และเป็นผู้ริเริ่มจัดการแข่งขันฟุตบอลระหว่างโรงเรียนโดยมีโล่ห์รางวัลของกรมศึกษาธิการ ทั้งนี้ เพราะต้องการให้เด็กไทยเป็นผู้รู้จักบำรุงพลานามัยของตนเองและต้องการให้เด็กรู้จักความสามัคคี รู้จักการประสานงานและการทำงานเป็นทีม ให้มีน้ำใจนักกีฬาและรู้จักอดทน ในระยะแรกไม่มีผู้เห็นชอบด้วย เพราะทำให้เด็กเสียการเรียนและบาดเจ็บ แต่ท่านก็ต่อสู้และให้เหตุผลชี้แจงฟุตบอลจึงเป็นที่นิยมเล่นแพร่หลายมาจนถึงบัดนี้

ในด้านกีฬาหรือพลศึกษานี้ ท่านได้แต่งเพลง กราวกีฬา ไว้ด้วยกระบวนการความคิดทางการศึกษาที่เด่นมากอันเป็นเกียรติคุณของท่านคือ พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งเป็นการจัดระบบการศึกษาให้เป็นแบบเปิดเสรี เพื่อให้การศึกษาแก่คนทั้งชาติ โดยเกณฑ์ให้

เด็กทุกคนเข้าเรียนประถมศึกษา ไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา และไม่จำกัดฐานะ เช่น ให้ความเสมอภาคแก่เด็กกลุกจีนและแขกที่มีสัญชาติไทยเท่าเทียมกับเด็กไทย เด็กทุกคนสามารถได้รับโอกาสศึกษาตามอัตภาพและความสามารถ เช่น ถ้ายากจนแต่เรียนดี มีวิริยะอุดสาหะ ก็อาจเรียนได้จนถึงขั้นสูงสุดด้วยเงินทุนของรัฐ กล่าวคือ รัฐจะจัดต้นไม้แห่งการศึกษาไว้ต้นหนึ่ง ให้ประชาชนมาปืนกันเอาแล้วแต่กำลังความสามารถและโอกาสของแต่ละคน ผลงานชิ้นนี้เป็นงานชั้นสุดท้ายในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการของท่าน เมื่อแรกเจ้าพระยามราชนีมียอมรับที่จะจัดให้ เนื่องจากบประมาณชาติมีไม่พอ ท่านจึงเสนอให้เก็บเงินจากชายชายนครรัตน์และ๒บาทเพิ่มจากเงินรัชชปการที่เก็บอยู่แล้วปีละ๖บาท เงินนี้เรียกว่า “ศึกษาพิเศษ” หลังจากนี้ จึงเกิดมีพระราชบัญญัติประถมศึกษาขึ้นที่ทางหัวเมืองและขยายไปทั่วประเทศรวมทั้งในกรุงเทพฯ นี้ด้วย

เจ้าพระยารัฐธรรมสักดิ์มนตรี เป็นผู้ริเริ่มการอาชีวศึกษา ท่านมีความคิดเห็นว่า สามัญศึกษากับวิสามัญศึกษาจะต้องไปด้วยกัน จะขาดอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้ เพราะ “สามัญศึกษาเป็นวิชาการล่างๆ เพื่อลับสติปัญญาให้เป็นคนดูแลส่วนราชการ วิสามัญศึกษาเป็นวิชาเฉพาะเพื่อใช้ไปประกอบอาชีพ” (จากความเรียงเรื่อง “แผนศึกษาของมนุษย์”) นอกจากนี้ยังมีความคิดสืบไปว่า “...งานของกสิกรเป็นงานหนักตรำแಡดฝุ่นและอยู่กับดินโคลน จับไถจอน การเรียนกสิกรรมได้ช่วยอบรมทางนี้ ถ้ามีแต่การเรียนหนังสือในห้องเรียน แต่งตัวสะอาด จับดินสอนปากกา ซึ่งเป็นการตรวจข้าม นอกจากพรางเด็กมาเสีย ไม่ให้ได้ฝึกงาน รู้งานทางไร่นา ยังเป็นการอบรมให้ไม่ชอบงานเสียอีก โรคสมีญนเมื่อครั้งจัดการศึกษาอย่างหัดคนเข้ารับราชการว่าร้ายอยู่แล้ว โรคประถมศึกษาที่ขาดวิชา วิสามัญนี้จะช้ำร้ายไปยิ่งกว่านั้นหลายเท่าพันทวี เพาะจะเป็นกันเกือบ

ทั้งชาติที่เดียว” (จากเชิงอรรถ หนังสือ โคลงกลอนของครูเทพ ฉบับ พิมพ์ที่รัฐลีกงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงถวิล ธรรมศักดิ์มั่นคง)

ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงสนับสนุนการอาชีวศึกษา เพื่อให้เด็กไทยรู้จักการทำงาน การศึกษาขั้นสูงถึงระดับมหาวิทยาลัยผลิตบุคคลระดับผู้บริหาร แต่การอาชีวศึกษาจะผลิตเด็กซึ่งเป็นผู้ลงมือทำงานจริงๆ จึงจัดตั้งโรงเรียน หัตถกรรม จนได้เปิดเป็นโรงเรียนเพาะช่างภายนอก ตั้งโรงเรียนช่างกล อุเทนถวาย ช่างกลปทุมวัน โรงเรียนพาณิชยการบพิตรพิมุขและสวนกุหลาบ ซึ่งเป็นโรงเรียนชุดแรกในประเทศไทย นอกจากนี้ยังได้ตั้งแผนกทั่วไป แผนกคือ ครุศาสตร์ ยันตรศึกษาและรัฐประศาสนศาสตร์ ในโรงเรียนข้าราชการ พลเรือน ฝึกให้นักเรียนปักครองตนเอง และฝึกประชาธิปไตยโดยให้ นักเรียนปักครองกันเอง มีการเลือกหัวหน้าจากทั้ง ๓ แผนก

ความคิดริเริ่มด้านสหศึกษา— ครูเทพเห็นว่า ประเทศไทย晚นี้ ต้องพยายามจัดการศึกษาให้เข้าแบบการศึกษาชาติ คือ ให้ประชาชนได้รับการศึกษาโดยทั่วถึงกันและไปพร้อมๆ กันทั้งหญิงและชาย ดังนั้น การศึกษาแบบสหศึกษาจะช่วยลดปัญหาเรื่องทุนทรัพย์ในการจัดการขยาย การศึกษาได้ และเป็นประโยชน์ในการฝึกอบรมให้เกิดความสามารถระหว่าง เพศได้เป็นอย่างดี โดยมีข้อเสนอแนะในการจัดการสหศึกษา ดังนี้

๑. ควรจะเริ่มสหศึกษาตั้งแต่การศึกษาขั้นต้นแยกกันแต่ชั้นมัธยม-ศึกษา แต่โรงเรียนที่สอนวิชาชีพก็ควรจะมีห้อง ๒ ประเภท คือโรงเรียน รวมกันทั้งชายและหญิง กับโรงเรียนชายต่างหาก หญิงต่างหาก เพราะ วิชาชีพของชายและหญิงที่เหมือนกันก็มี ต่างกันก็มี

๒. การเริ่มรับเด็กชายเข้าในโรงเรียนหญิง หรือเด็กหญิงเข้าโรงเรียน ชาย ในที่ที่การสมาคมระหว่างหญิงกับชายยังแยกกันอยู่ เช่น ในกรุงเทพฯ ต้องรับแต่ที่อายุยังน้อย (ไม่ถึง ๑๐ ขวบ)

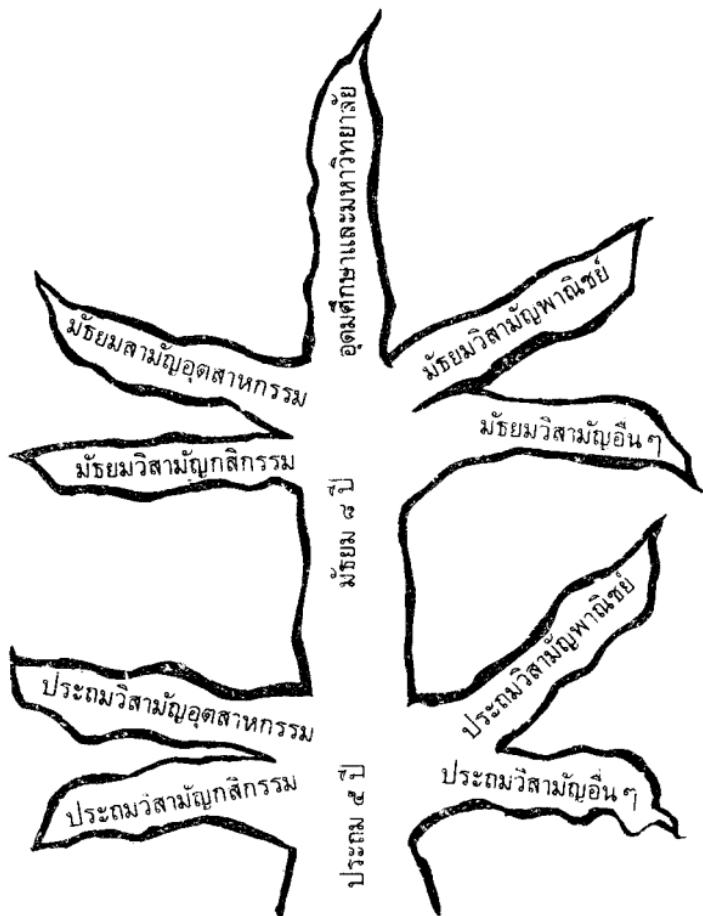
ครูเทพ เป็นประธานกรรมการวางแผนโครงการศึกษาให้กระทรวงธรรมการ ท่านได้วางแผนการศึกษาชาติไว้ โดยยึดหลักว่า ให้ทวยราชภูมิได้รับการศึกษาเสมอหน้ากันเพомทางแก่อัตภาพ รัฐบาลเป็นผู้อำนวยการ และจัดการ จึงส่งวนสิทธิ์ในการควบคุมและปรับปรุงการศึกษาภายในประเทศทั่วไป โดยเหตุที่ต้องการให้ทุกคนได้รับการศึกษาตามอัตภาพของตน แผนการศึกษาชาติจึงแบ่งการศึกษาออกเป็นส่วนสามัญและวิสามัญ ตั้งความจำแนกว่าให้ทุกคนได้จบจากโรงเรียนด้วยสามัญศึกษาหรือวิสามัญศึกษา ส่วนขั้นการศึกษาได้กำหนดเป็น มูล ประถม มัธยม และอุดมศึกษา ตอนปลายของหลักสูตรประถม มีประถมวิสามัญสำหรับจะได้เป็นอาชีพแก่สามัญชน ขั้นมัธยมศึกษา มีมัธยมวิสามัญให้เลือกเรียนตามอัธยาศัย ส่วนการศึกษาขั้นอุดมศึกษา ก็ได้แก่การศึกษาขั้นสูงในมหาวิทยาลัย (ดูแผนภูมิ ต้นไม้ศึกษาแห่งการศึกษาชาติของสยาม)

ท่านได้ริเริ่มวางแผนหลักสูตรการศึกษาแบบใหม่ โดยแต่เดิมเราเรียนแต่ วิชาหนังสือไทย เลขและไวยกรณ์ ท่านก็ให้เพิ่มวิชาพิเศษขึ้นในโรงเรียน คือ หัตถศึกษา ภสกกรรม และพาณิชกรรม

สำหรับการสอนในขั้นต่างๆ ท่านได้แสดงไว้ด้วยแห่งการสอน ดังนี้ ในชั้นต้นๆ ครูผู้สอน เป็นผู้ “ให้” เด็กเป็นส่วนใหญ่ แต่พอถึงขั้นต่อมา ครูควรจะ “ให้” น้อยลง และให้เด็กรู้จักคิดค้นเอาเองบ้าง จนขั้นสุดท้าย ครูเป็นผู้แนะนำทางการศึกษาทั้งหมดอยู่ที่การค้นคว้าของผู้ศึกษาเอง

งานทางด้านตำรา

นอกเหนือจากการเป็นครูในทางปฏิบัติ และทางด้านการบริหารการศึกษาแล้ว ครูเทพยังเป็นนักวิชาการและมีผลงานด้านตำรับตำราซึ่งได้

ต้นไม้ศึกษาแห่งการศึกษาชาติ ของสยาม

เคยใช้สอนในหลักสูตรกรุงเทพมหานครมากหลายเล่ม เช่น

๑. นิติหลักสูตรประโภค ๑ สำหรับช่วยครุในการจัดตั้งโรงเรียน
แบ่งวิชาให้ได้ผลตามความประสงค์ของหลักสูตรสมัยนั้น

๒. ถ่ายยุคลิตเป็นภาษาไทย ซึ่งเป็นต้นตำราในทางศัพท์และวิธี
ของการคำนวนแขนงเรขาคณิตสืบมา

๓. พีชคณิตภาค ๑ และ ๒ ซึ่งได้เป็นแบบใช้กันสืบมา แปรกติ-
กัลย์ออมเมตต์รี เป็นเล่มแรกในหนังสือชนิดนี้ และแต่เดิมเร็ว เป็นเล่ม
แรกในหนังสือชนิดนี้เช่นกัน

๔. ตรรกวิทยา เป็นหนังสือเล่มแรกที่เป็นภาษาไทยและได้ใช้เป็น
ตำราในโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์มานาน

๕. รวมรวมปัญญาศาสตร์สอนที่โรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ลงพิมพ์
เป็นตำราวิธีสอนสำหรับครุ เป็นตำราเล่มแรกในวิชาครุ

๖. ธรรมจริยาเล่ม ๑ เล่ม ๒ ช่วยพระยาอนุกิจวิชูร (สันทัด เทพ-
หัสดิน ณ อยุธยา) เมื่อยังเป็นขุนนอนุกิจวิชูร แต่ง

๗. ธรรมจริยาเล่ม ๕ เล่ม ๕ เป็นแบบสอนอ่านให้ได้ประโยชน์
ในทางศีลธรรม

๘. ธรรมจริยาเล่ม ๖ ช่วยพระยาวิจิตรธรรมปรวตต์ เมื่อยังเป็น
พระวิจิตรฯ แต่ง

๙. แบบสอนอ่านภูมิศาสตร์เล่ม ๑ กับวิชาน้ำรู้เรื่องการเพาะปลูก
รวมแต่งกับพระยาเทพสารตรสกิตย์เมื่อครั้งเป็นขุนราภากพาที

๑๐. แบบสอนเรื่องการสุขากิบาลสำหรับบุคคลและครอบครัว

๑๑. แบบสอนอ่านใหม่ เล่ม ๑—๗ มีความมุ่งหวังที่จะให้ใช้เป็น
หนังสือแบบ รีดเดอร์ส ที่จะไม่ต้องแก้ไขกันบ่อยๆ เป็นหนังสือที่มีวิธี
การสอนที่เป็นความคิดริเริ่มน่าสนใจ คือ เริ่มสอนเด็กให้อ่าน คั้ง เขียน

โดยเริ่มตั้งแต่ ตัว บ ป ก่อน เพราะมันเป็นเส้นตรงเด็กเขียนง่ายกว่าตัวอื่นๆ จากนั้นจึงให้ใส่สราะเข้าไปให้เกิดความหมาย เป็นการสอนอ่าน เช่น ป-า ป-า (แล้วมีรูปคนกำลังปาลูกดอกระบก) เป็นต้น ท่านใช้แบบสอนอ่านชุดนี้ที่โรงเรียนสตรีจุฬาฯ ซึ่งเป็นโรงเรียนของท่าน ปรากฏว่าสามารถสอนให้เด็ก อ่าน เขียน ได้ในเวลาอันรวดเร็ว ภายหลังแบบสอนอ่านชุดนี้ใช้เพร่หลายในโรงเรียนอื่นๆ ด้วย

งานทางด้านการประพันธ์

ครูเทพ เป็นผู้รักและฝึกในการประพันธ์และการกวีมานาถฯ เยาร่องานประพันธ์ของท่านมีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรองในรูปแบบของกวีนิพนธ์ ความเรียง บทละครและอื่นๆ ท่านเป็นนักอ่านตัวฉกาจและเป็นนักเขียนตัวยงที่เดียว ดังนั้นชีวิตของท่านจึงเรียกได้ว่า อยู่ในอาณาจักรของหนังสือโดยแท้ โดยเฉพาะในช่วงปลายแห่งชีวิตของท่านเมื่อพ้นจากตำแหน่งหน้าที่แล้ว

ครูเทพ เริ่มงานประพันธ์ครั้งแรกเมื่อครั้งยังเป็นนักเรียน โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ โดยออกหนังสือพิมพ์รายสัปดาห์เขียนด้วยมือคือ หนังสือ สปดาหะการ

ต่อมาเมื่อเป็นนักเรียนโรงเรียนฝึกหัดอาจารย์ ได้ออกหนังสือพิมพ์รายคาบชื่อ วิทยาจารย์ โดยท่านเองเป็นหัวบรรณาธิการ ผู้เขียน ผู้จัดการฯลฯ ใช้วิธีพิมพ์หนังสือโดยการอัดสำเนาจากกระดาษแก้ว ซึ่งสมัยนั้นเรียกว่าพิมพ์สุขโโต วิทยาจารย์ ได้รับการสนับสนุนจากเจ้านายบางพระองค์ซึ่งมุ่งจะให้กำลังใจแก่เด็กที่มีความคิดสร้างสรรค์ เช่น เมื่อท่านได้ตั้งสมาคมวิทยาจารย์สมาคมขึ้นแล้ว หนังสือพิมพ์ วิทยาจารย์ ได้โอนมาเป็นของสมาคมวิทยาจารย์สมาคม และเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบันนี้

เมื่อครูเทพกลับจากการไปศึกษาวิชาครุที่ประเทศอังกฤษแล้ว ได้ร่วมกับ น.ม.ส. แม้วัน นายราชนัด ยานุหาร (พานัน บุนนาค) และพระยาประภากรวงศ์ (ว่อง บุนนาค) ซึ่งเป็นเพื่อนสนิท ออกหนังสือรายเดือนขึ้นเล่นหนึ่ง ชื่อ หนังสือพิมพ์ “ลักษณ์” มีกำหนดในราษฎร.ศ. ๒๔๘๙ เป็นหนังสือพิมพ์รายเดือนฉบับแรกที่มุ่งไปในทางสารบันเทิง โดยประสงค์จะให้ความรู้และความเพลิดเพลินใจแก่ผู้อ่าน ครูเทพและสหายทั้งสี่จัดทำหนังสือเล่มนี้ขึ้น เพื่อเป็นการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ หนังสือพิมพ์ “ลักษณ์” อยู่ได้เพียง ๒ ปีเศษเท่านั้น ก็ต้องเลิกล้มไป เพราะคงจะผู้จัดทำมีภาระในราชการเพิ่มขึ้น จนไม่สามารถจะปล่อยเวลา มาเล่นงานหนังสือพิมพ์ซึ่งเป็นงานหนักเกินกว่าจะเป็นการเล่นกันได้

เมื่อหนังสือพิมพ์ “ลักษณ์” เลิกล้มไปไม่นาน หนังสือพิมพ์ “ทวีปัญญา” ก็เกิดขึ้นมาแทนที่โดยมีรูปและเข็มของการทำงานเหมือนกัน มีพระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V ทรงเป็นผู้ริเริ่มและเป็นบรรณาธิการ ชาวคณะที่เป็นกำลังของ “ทวีปัญญา” ก็คือชาวคณะ “ลักษณ์” และมีผู้อุปถัมภ์เพิ่มขึ้นอีกคนสองคน เช่น พระยาราชพินิจจัย (อุ่นไวยวรรณ อมาจกุล) อายุของหนังสือ “ทวีปัญญา” ก็ไม่ได้ยืนยาวไปกว่า “ลักษณ์” เท่าไร นักและมีเหตุผลในการเลิกล้มคล้ายคลึงกันอีกด้วย

ในสมัยของหนังสือพิมพ์ “ลักษณ์” และ “ทวีปัญญา” ครูเทพได้เขียนเรื่องประโภตโภคย์และบทประพันธ์ไว้หลายเรื่อง โดยใช้นามปากกาว่า “เขียวหวาน”

เรื่องอ่านเล่นบางเรื่อง ซึ่งลงพิมพ์ในลักษณ์ เช่น เรื่อง “ความเห็นของคุณย่าเพ็ง” มีผู้ติดอกติดใจกันมาก เม้าแต่ตัวท่านเองก็เคยพูดในภายหลังว่า “ถึงจะให้ฉันเขียนอีก ก็เขียนไม่ได้คีเท่านั้น”

ในขณะที่ท่านรับราชการและเมื่อพ้นราชการอกรับเบี้ยบำนาญแล้ว ก็ยังได้ขัดเขียนบทประพันธ์และเรื่องอ่านเล่นอยู่เสมอ ลงตีพิมพ์ในหนังสือ

พิมพ์รายวันบ้าง รายสัปดาห์และรายเดือนบ้าง เรื่องอ่านเล่นในยุคหลังๆ ได้แก่ “ออกป่าทิมพานต์” “สิบสี่กว่าๆ สิบห้ายอนๆ” ใน เสนศึกษา “คนตาทิพย์” ใน ไทยเทน เป็นต้น

บทละครที่ท่านแต่งไว้ คือ เรื่องบ้อยใหม่ แม่ครีรัว หมันไว และ เรื่องตางำ

งานร้อยกรองของท่าน ในรูปนักลักษณ์ต่างๆ ทั้งกลอน โคลง ฉันท์ และเพลงพื้นบ้าน เป็นงานที่เคยปรากฏอยู่ในหนังสือพิมพ์ต่างๆ มาก่อน และได้รับรวมขึ้นไว้ในหนังสือ โคลงกลอนของกรุงเทพ เล่ม ๑ ๒ และ ๓ เป็นบทประพันธ์ที่แสดงให้เห็นว่า ท่านเป็นอรหกవี และ เป็นกవีเพื่อชีวิตอย่างแท้จริง ความคิดอย่างผู้รอบรู้และดิตตามการเมือง และสังคมและความคิดเยี่ยงคนที่มีหัวใจว้าหน้า เป็นสิ่งที่สังเคราะห์ได้จาก งานนิพนธ์ซึ่งเป็นร้อยกรองเหล่านี้ เช่น เรื่องขาดทางเสือ โจกลอก วัวโก โลโก ดิเมօราซี กับ ดิกเตเตอร์ชิป ไข้สันนิบาต คดิพบใหม่ ทรงราม จำแลง เป็นต้น จากการทางการประพันธ์ของท่าน แสดงให้เห็นว่า ท่าน เป็นทั้งนักการเมือง นักวิชาการ นักเศรษฐศาสตร์ นักภาษา และกวี

นอกจากโคลงกลอนจำนวนมามายแล้ว ท่านยังได้แต่งความเรียง ไว้มากมาย เช่น เศรษฐวิทยา ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันถึงความเป็นนักเศรษฐศาสตร์ของท่านยิ่งขึ้น นอกจากนี้จากโคลงกลอน เช่น เศรษฐเสนา สู้ เศรษฐทรงราม เศรษฐภิกจกต้า โลกกับเครื่องจักร หนีเสือปะจะระเข้ ขุมทรัพย์ ๔ : ขุมทรัพย์ที่ต้นลงทุนจัดการศึกษาสำหรับชาติ การศึกษา แผนก้ากับแผนใหม่ ฯลฯ

นอกจากนี้ ยังมีความเรียงเรื่อง แผนศึกษาของมนุษย์ในหัวข้อต่างๆ เช่น จะคลุกเคล้านหรือแบ่งแยกสามัญกับวิสามัญศึกษานี้อย่างไร เพื่อบ้านที่เราเออย่าง โครงจะเป็นผู้ตัดสินว่าอัตภาพของมนุษย์คนใดเหมาะสม

แก่การศึกษาอังไรเด้ใน เพื่อมนุษย์ทุกคนจะได้เป็นกำไรของประเทศไทย เป็นต้น ความเรียงของครูเทพ รวมรวมอยู่ใน ความเรียงต่างๆ ของครูเทพ เล่ม ๑ ๒

โดยเนื้อหาสาระซึ่งสื่อสารออกมาในงานประพันธ์ของท่าน ท่านเป็นนักวิชาการที่มีความคิดริเริ่มและมีหัวก้าวหน้า เป็นนักภาษา นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมือง นักการศึกษา

โดยกลวิธีการแต่งและรูปแบบของฉันทลักษณ์ที่นิยมกันและรูปแบบเพลงพื้นบ้าน ท่านเป็นกวี เมื่อร่วมกับเนื้อหาและแนวความคิด ท่านเป็นอรอรรถกิจและเป็นกวีเพื่อชีวิต

โดยผลงานทางด้านกราฟกรรมการอันเกี่ยวกับการศึกษา กับงานเขียนที่แสดงความคิดอ่านด้านการศึกษา ทำให้กล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักการศึกษา

โดยทางปฏิบัติและนิสัยใจคอ ท่านเป็นครู ครูเทพเป็นครูทั้งสมอง และจิตใจ

บรรณานุกรม

ทะเบียนประวัติ มหาสาวกเอก เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, เอกสารในกระทรวงศึกษาธิการ.

น. ประภาสิต (นามปากกา). “ชีวประวัติของครูเทพ,” โคลงกลอนของครูเทพ. (เล่ม ๓), พระนคร : องค์การค้าของครุสภากา, ๒๕๑๔, หน้า ๑๓๓-๑๓๗.
“เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี”, ประวัติก្ស ครุสภากจัดพิมพ์ในวันครุ ๑๖ มกราคม ๒๕๐๑. กรุงสภากา, ๒๕๐๑.

สมัย สนทของ. “เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรีกับความเป็นนักศึกษา,” วิทยาสาร. ปีที่ ๒๕ ฉบับที่ ๑ (มกราคม ๒๕๑๗), หน้า ๓๐.

เอกสารประกอบนิทรรศการ “ครูเทพ-กวีเพื่อชีวิต” ของชมรมวรรณศิลป์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๑๖-๒๙ ธันวาคม ๒๕๑๗.

เอกสารเรื่อง ตั้งเจ้าพระยานในกรุงรัตนโกสินทร์.

ความเรียงเรื่อง แผนศึกษาของมนุษย์ ของครูเทพ.

วรรณกรรมคำสอน ของ “ครูเทพ” ชลธิรา สัตยาวัฒนา

“ครูเทพ” มีผลงานประพันธ์มากมายทั้งประสารร้อยแก้วและร้อยกรอง ในส่วนที่เป็นร้อยกรอง ไม่อาจจะระบุลงไปแน่ชัดว่าท่านคัดเลือกใดเป็นพิเศษ แต่อาจกล่าวได้ว่า ท่านเป็นนักแต่งคำประพันธ์ที่มีอุดสาหะวิริยะอย่างแรงกล้าที่ได้พยายามทดลองแต่งคำประพันธ์ทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็น โคลง ฉันท์ กາພີ້ ກລອນ ລ້າຍ อຶກທັງໄດ້ນຳເອາແບບແພນ ຮ້ອຍกรองພື້ນບ້ານ เช่น ລຳນໍາชนິດຕ່າງໆ ມາແຕ່ງເປັນເນື້ອຫາໄມ່ຍ່າງ ສມບູຽນດ້ວຍອຣກ ສໍາຮັບສ່ວນທີ່ເປັນຮ້ອຍแก้ว กີເຫັນໄດ້ชัดว່າ ท่านแต่งทั้งความเรียงสัน្ដັບ ບທຄວາມວິຊາການ ບທຄວາມແສດງຂ້ອຍດີເຫັນ ນິການ ແລະ ດໍາຮາເຮັດໃຫຍ່ ນອກຈາກນີ້ ຍັງໄດ້ແຕ່ງບທລະຄຣແລະແປລ ເຮັດວຽກບທລະຄຣບາງເຮັດຈາກພາຫາຕ່າງປະເທດດ້ວຍ

พิจารณาผลงานของท่านโดยส่วนรวม อาจกล่าวได้อย่างแน่นชัด โดยไม่น่าจะมีข้อโต้แย้งใดๆ ว่าครูเทพเป็นทั้ง นักอ่านตัวจนกาจ และเป็นทั้ง นักเขียนตัวยัง และเพาะเหตุนี้เอง ครูเทพจึงมีผลงานประพันธ์มากมาย ซึ่งล้วนแล้วแต่สะท้อนให้เห็นความจริงอันไม่อาจปฏิเสธได้ว່າ ท่านเป็น ทั้งนักวิชาการ นักการศึกษา นักวรรณคดี นักภาษา นักเศรษฐศาสตร์ นักการเมือง และกวี

แต่ความสามารถพิเศษที่ท่านมีเหนือความสามารถอื่นๆ คือ ความเป็นครูทั้งสมองและหัวใจ

ดังนั้น แม้ว่าการพยายามคิดค้นหาว่า งานประพันธ์หนึ่งๆ สอนอะไรแก่ผู้อ่านบ้าง จะเป็นวิธีการที่ค่อนข้างตื้นเขิน ล้าสมัย และเสื่อมความนิยมไปแล้วก็ตาม แต่วิธีการนั้นก็ยังคงจำเป็นสำหรับงานของครูเทพผู้ซึ่งหัวใจและสมองเป็น “นักสอน” อยู่ทุกขณะหายใจเข้าออก

ครูเทพสอนอะไร?

ในส่วนที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็นวรรณกรรมคำสอน ครูเทพนิยมแต่งเป็นทร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว เมื่อเปรียบเทียบกับโดยส่วนรวมก็กล่าวได้ว่า คำสอนร้อยแก้วของท่านไม่เด่นเท่าร้อยกรอง เฉพาะทร้อยกรองนั้น ครูเทพแต่งโดยมีเป้าหมายอย่างแน่ชัดว่าเพื่อ “สอน” ตามแบบฉบับของ “ครูโบราณหัวก้าวหน้า” หมายความว่าตั้งหน้าตั้งตาสอนตามแนวการให้การศึกษาแบบโบราณ (ดูเหมือนจะจะใจด้วยความคิดให้ผู้อ่าน) แต่เรา ก็อาจแปลเจตนาของท่านได้ว่าเป็นเจตนาดี ส่วนแนวความคิดที่สะท้อนออกมาจากเนื้อหาที่สอนนั้น เมื่อเปรียบเทียบกับแนวความคิดของนักเขียนหรือกวีบางท่านในสมัยเดียวกัน เช่น อศุพาหุ ชิตบูรพา น.ม.ส. ก็กล่าวได้อย่างมั่นใจว่าท่านเป็นนักคิดที่ “หัวก้าวหน้า ล้ำยุค” (นั้น) ได้ทีเดียว โดยเฉพาะบทที่ว่าด้วยเรื่องการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม โดยตรงแล้ว ความคิดก้าวหน้าล้ำยุคจะผุดขึ้นให้เห็นได้อย่างเด่นชัด

ขอเบตการสอนของครูเทพกว้างขวางลึกซึ้งเป็นอย่างยิ่ง คือ มีทั้งระดับครอบครัว ระดับโรงเรียนเรื่อยไปจนถึงระดับชาติ และไม่น่าจะเป็นการยกยอเกินไปถ้าจะกล่าวว่า ท่านสอนกว้างไกลไปถึงระดับโลกด้วยสำหรับวิธีสอนนั้นก็มีลักษณะที่น่าสนใจเป็นพิเศษ คือ สอนหันปีเจอกบุคคล และบุคคลในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม แล้วก็ให้บุคคลต่าง

ระดับสอนกันได้อย่างไม่มีข้อผิดพลาดชัดเจนใจได้ฯ นอกเหนือไปนี้มีร้อยกรองส่วนหนึ่งที่แต่งขึ้นโดยได้แรงบันดาลใจจากพุทธศาสนาเป็นการสอนในบุคคลด้วยธรรมะของพระพุทธเจ้าโดยตรงด้วย

ในที่นี้ จะได้ยกตัวอย่างประกอบการวิเคราะห์เป็นลำดับขั้น เฉพาะที่เห็นว่าเด่น ดังนี้

ครูเทพเริ่มสอนเพื่อประโยชน์ของบุคคลในระดับครอบครัวมากเป็นพิเศษ ในร้อยกรองคำสอนเกี่ยวกับสุขศึกษาขั้นหนึ่ง ชื่อ “คำเตือนของทางรัก”^๙ ครูเทพได้แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้ที่ไม่ติดอยู่กับกรอบแบบแผนใดๆ ทางประเพณีและวัฒนธรรมแบบไทยฯ นัก กล่าวคือ โดยมากแบบฉบับของการสอนไม่ว่าเรื่องทำนองไหน มักจะให้ผู้ใหญ่สอนเด็ก เช่น เมื่อสอนลูก ครูสอนศิษย์ แต่ครูเทพผู้จัดว่าก้าวหน้าล้ำยุค ก็สอนให้ความรู้ทางสุขศึกษาเบื้องต้น อย่างง่ายๆ และนำรักน่าเอ็นดู โดยให้ลูกเป็นผู้สอนเมื่อว่า

“ไม่ถึงคราว กินนม แม่หนูกวน
แม่ไม่ควร ให้กิน เป็นแม่นมัน
ให้หนูดื่ม แต่น้ำ ก็แล้วกัน
พอได้บรร เทากวน หวานระจับ
อย่าหัดให้ หนูอม หัวนมย่าง
อย่าเขย่า หนูพลาง จะให้หลับ
อย่าให้หนู อดนม ก่อนได้นับ
อายุปรับ ครบเก้า เดือนแล้วนั้น
ก่อยอด ก่อปี ไม่กรุดโกรม
ดีกว่า หักใหม ผลุนผลัน

^๙ โครงกลอนของกรูเทพ (เล่ม ๓), ครุศาสตร์ ๒๕๗๕, หน้า ๒๐.

การเปลี่ยน อาหาร กีสักัญ
โปรดค่อยผัน เพิ่มรส และปริมาณ
อย่ารีบให้ หนูเดิน เร็วเกินไป
มันเป็นภัย ไม่เห็น เป็นแก่นสาร
แม่จ่า แม่หงุดหงิด งุ่นง่าน
น้ำนมแม่ กีพาด จะไม่ดี”

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาเน้นความสำคัญระดับครอบครัว สุขภาพอนามัย ของทั้งแม่และลูก ส่วนแนวการสอนจัดได้ว่า มีลักษณะพิเศษ แปลกไปจากแนวการสอนที่เคยมีมาก่อนในสังคมไทย อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่า ครูเทพแต่งกลอนชั้นนี้เมื่อท่านได้พัฒนาแนวการเขียนไปมากแล้ว คือแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๐ เมื่อท่านอายุร่วม ๖๐ ปี ส่วนในร้อยกรองคำสอนยุคแรกๆ เห็นได้ชัดว่า ท่านยังไม่สูงขนาดนั้นเท่าใดนัก ทึ้งในด้านการสอนและการประพันธ์ แนวการสอนจึงดำเนินไปแบบสื่อความคิดและเนื้อหาอย่างตรงไปตรงมา และแสดงเจตนารณ์ไว้อย่างแน่ชัดว่าเพื่อสอน เช่นในเรื่อง “เข้าเป็นคนชาดาด”^๑ ซึ่งแต่งเป็นร่าย ท่านลงท้ายบทว่า

“กล้าเห็นปานดังนี้ ส่วนขาดขาดดังนี้ เช่นไว้วังสอน เด็กแลฯ”

เนื้อหาสาระสำคัญของร่ายบทนี้ คือ การแสดงให้เห็นว่า คนชาดาดนั้น ชาดาดอย่างไร เพราะเหตุใดจึงชาดาด ด้วยการให้เหตุผลในเชิงจิตวิทยาแผนใหม่ (สำหรับสมัยนั้น) กล่าวได้ว่า ท่านได้พยายามให้ความรู้หรือวิทยาการแผนใหม่แก่สังคมไทยอย่างจริงใจและจริงจัง เช่น แสดงภูมิหลังของคนชาดาดผู้นั้นไว้อย่างแจ่มชัดว่า “ถูกเลี้ยงมาอย่างไร” ซึ่งก็

^๑ โคลงกลอนของกรูเทพ, ที่รัฐกิจงานพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงกวิต ธรรม-สักดิ์มณฑรี, ๒๕๑๒, หน้า ๑๖๕.

เป็นการสอนว่า ไม่ควรเลี้ยงเด็กด้วยวิธีการเช่นนี้นั้นเอง ดังข้อความว่า

“เมื่อยังเป็นเด็กอ่อน	เขานั่งห่อนชูกชน
แต่เป็นคนป้ออ่อน	ค่อนข้างตระหนึ่ตัว
กลัวทุกสิ่งทุกอย่าง	ฟีเลี้ยงช่างหลอนหลอก
บอกตุกแกกินดับ	ญี่ส่าทับแทนไม้
ฝึกหัดให้กลัวผี	เขาเลยมีใจอ่อน
บห่อนรู้ครองตน	กล้ายเป็นคนเกร
เล่นเสเพลเพลงพาล	ชอบระหารรังแก
แลบ่อมแหงเด็กผู้	สู้เขานมิไหว
ยิ่งเจริญวัยยิ่งเหลว	เพราะใจเลวหนักเข้า...”

อันที่จริง สาเหตุของความขลาดและเกรเร เช่นที่ท่านบรรยายไว้ ไม่น่าจะมีเหตุเนื่องมาจากการ “เลี้ยงดูในวัยเด็ก” เช่นที่ท่านได้วิเคราะห์ไว้แต่เพียงอย่างเดียว แต่ประเด็นสำคัญของการวิจารณ์มิได้มุ่งหมายจะตีความหรือประเมินค่าว่าท่านสอนถูกสอนผิด หรือดีเลวเหมะสมหรือไม่อย่างไร ในที่นี้จึงควรจะข้อสังเกตนี้ไว้ให้ผู้สนใจได้ตีความประเมินค่ากันต่อไป แต่ประเด็นที่น่าสนใจในที่นี้ก็คือ ครูเทพได้แสดงให้เห็นความเป็นครูที่ก้าวหน้าประการหนึ่งตั้งแต่ในงานเรียนยุคแรกๆ คือแสดงทัศนคติว่า เรื่อง “ผี” มีผลต่อบุคคลในทางลบอย่างไร เจตนาณ์ที่จะแสดงทัศนคติที่เป็นวิทยาศาสตร์ค่อนข้างล้ำยุค (สำหรับสมัยนั้น) เห็นได้ชัดเจนยิ่งขึ้นจากเชิงอรรถท้ายข้อความที่ว่า “ฝึกหัดให้กลัวผี” ดังนี้

“กนเรมักชอบเล่าเรื่องผีให้เด็กฟัง เด็กก็ชอบฟัง จึงทำกันเป็นการหัดให้กลัวผี”

จุดมุ่งหมายที่ค่อนข้างล้ำยุคโดยเน้นวิทยาศาสตร์ หรือการคิดการเชื่อ แต่สิ่งที่มีเหตุผลเช่นนี้ มีปรากฏในผลงานที่เป็นตำราเรียนของครูเทพ

ด้วย ก้าวคือท่านได้แต่งแบบสอนอ่านทั้งชั้นประถม และมีข้อมูลรายเล่ม เนotope เล่มสำหรับชั้นประถมปีที่สอง ท่านได้แต่งนิทานเรื่อง “โคมฟักทอง”^๓ อธิบายวิทยาศาสตร์ว่าด้วยเรื่องอากาศทำให้ไฟติด โดยมีโครงเรื่องว่าเด็กสองคนพี่น้อง ทำโคมฟักทองไว้จะอวดฟ่อ เมื่อจุดเทียนในโคมแล้วก็จัดแจงปิดประตู มุดลงไปได้โดยร้อนให้ฟอกลับจากทำงานจะได้ตื้นเต้นแปลกใจ เต่อยู่ๆ ห้องก็มีดลง เพราะเทียนในโคมฟักทองดับ เมื่อจุดใหม่แล้วก็ดับลงอีกเป็นหลายครั้ง หาสาเหตุไม่ได้จนเกิดความกลัว (ผี) ไม่รู้ว่าใครเป็นคนเป่าเทียนดับ ครั้นพอกลับมารู้เรื่องแล้วจึงอธิบายให้เข้าใจว่า เป็นเพราะอากาศไม่พอ และพ่อ ก็เปิดประตูให้กว้าง เจาะควันโคมฟักทองให้มีช่องกว้างขึ้น เทียนก็ส่องสว่างไปได้ตลอดจนหมดเล่ม

การพยายามปลูกฝังแนวแนวโน้มความคิดเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น ตัวอย่างต่างๆ ดังก้าวข้างต้น แสดงให้เห็นเจตนาการมั่นอันแน่วแน่ของครูเทพ และบ่งให้เห็นว่าท่านต้องต่อสู้กับความคิดความเชื่อเก่าๆ ที่ง่ายมากที่เดียว กว่าจะเป็นที่ยอมรับอย่างกว้างขวางในสังคมสมัยนั้น

งานในช่วงต่อมา เห็นได้ชัดว่า ขอบเขตการสอนของท่านขยายจากสถาบันครอบครัวไปสู่สถาบันที่ใหญ่กว่าคือโรงเรียน แต่ท่านก็ยังคงเห็นว่า สองสถาบันนี้เป็นหน่วยที่มีความสัมพันธ์กันเป็นอย่างมากในอันที่จะสร้างเด็กให้เดินโตเป็นผู้ใหญ่ชนิดใดในอนาคต ท่านจึงมักจะกล่าวถึงสองสถาบันนี้ควบคู่กันไป เช่น ในบทกลอนชื่อ “ไม่เรียว”^๔ ท่านขึ้นต้นด้วยปัญหาในสถาบันครอบครัวว่า

“ทนายเป็นนีมารดาหาว่าดื้อ
ที่แท้คือความเห็นเป็นคนละอย่าง

^๓ แบบสอนอ่านชั้นประถมปีที่สอง, กระทรวงศึกษาธิการ ๒๕๗๗, หน้า ๑.

^๔ โคลงกลอนของครูเทพ (เล่ม ๒), ครุสภาก ๒๕๑๕, หน้า ๘๘.

ความได้ใจทำให้หนูเปียกระดัง
 มารดาขวางที่ไร้ได้มี่ยนดี
 เม่ลูกด่างก์ไม่เข้าใจกัน
 เลยด่างคนด่างดันกันเดิมที่
 การดีซักจะหนักขั้นทุกที
 เพราะเกิดมีด้านไม้ขึ้นในคน
 โรคด้านไม้ลามไปถึงใจจิต
 ด้านความคิดด้านหน้าและด้านก้น
 บนด้วยนต้องเปลี่ยนไปตามคน
 ที่ความด้านเข้าผลลัพธ์ประจำด้วย
 ยิ่งตั้งดันแต่เลือกยิ่งแรงแล่น
 กว่าจะโถกแก่นมิใช่ช้ำ
 แม้กุญแจมือใส่บังไม่กลัว
 เดินทางหน้าได้หัวทั้งพารา”

จะเห็นได้ว่า ท่านได้ขยายจากปัญหาภัยในครอบครัว ซึ่งมิใช่ความผิดของเด็ก (ที่ทำของท่านอยู่ข้างเด็กมากที่เดียว) ไปสู่ปัญหาสังคม สัญลักษณ์กุญแจมือแสดงให้เห็นว่า การเลี้ยงดูภัยในครอบครัวที่ก่อให้เกิดปัญหานั้น อาจมีผลส่งสะท้อนไปถึงปัญหาสังคมภายนอกได้ การที่เม่ลูกไม่เข้าใจกันและเม่ปักษ่องลูกโดยใช้ไม้เรียว (อันเป็นวิธีหนึ่งที่นิยมกันในสังคมไทยแต่โบราณ) ทำให้เด็กไม่เพียงแต่ด้านไม้เรียว แต่พลอยด้านอย่างอื่นไปด้วย จนอาจกล่าวเป็นอาชญากรรมสังคมได้ ดังนั้น สำหรับสถาบันโรงเรียน ซึ่งในสมัยนั้น (พ.ศ. ๒๔๗๗) ยังคงใช้ไม้เรียว ปักษ่องนักเรียนอย่างแน่นอน ครูเทพจึงสอนต่อไปว่า

“เก็บไม้เรียวห่อไว้ในตู้เหล็ก
 สำหรับเด็กเกกมະหารกและเหลือของ

ทรงอ่อนช้านี้ไว้ใช้ลูกยอด
แล้วหุ่มห่อด้วยรักจักมีชัย
กรุเป็นผู้เพ่งจิตวิทยา
ให้วชาด้วຍวิธีที่แจ่มใส
เพื่อศิษย์ล้วนร่าเริงบันเทิงใจ
ได้เจริญช้านี้ไว้ในชีวิต
การเมียนดีเป็นวิธีทำลายขัณฑ์
โภชนหันต์คุณมีกระจิริด
ห้ามก้าวหน้าพากหู่อยู่เป็นนิตย์
เป็นยาพิษมิให้ใช้นำรุ่ง”

ในบทกลอนเดียวกันนี้ หากวิเคราะห์อย่างละเอียดต่อไป เราจะเห็น
ทัศนคติที่ขยายกว้างไกลขึ้นทุกที่จากสถาบันโรงเรียน มาเป็นสถาบัน
สังคม และก็เรื่อยไปถึงปัญหาระดับโลก และมนุษยชาติโดยส่วนรวม
เช่นคำกลอนต่อไปนี้

“ผู้เมียนดีโดยมากไม่อยากคิด
โภสะจริตรอบจำทำให้บุ่ง
มีอำนาจก็จะใช้ไม่ปรับปรุง
ตั้งศาลเตี้ยตามมุ่งแต่ใจตน
เหตุจะนั่นการตีมีแต่ห้าม
ไม่ต้องตามยุบงส่งเสริมผล
กีสงกรรมไกรตามไปปรือปรน
มีแต่คนคอยห้ามสงกรรมไว้
ใบราณว่าเสียดายไม่เป็นภัย
แก่บุชานนั่นแน่หรือใจน

เดี่ยวนี้โลกเจริญมากหากเปลี่ยนไป
เป็นขอให้เสียดายพร้อมยอมไม่เรียบ
อารยชนไม่ชอบหวาຍฉันใด
อุคของเขามิ่งชอบไม่หวดเครือญาเครือญา
อันนี้กีเข่นกันฉันนั้นเที่ยว
พึงเฉลี่ยวเลือกใช้ให้ชอบเทอญ”

จะเห็นได้ว่า เมื่อก่อนบานี้จะมีหนังเน้นเรื่องไม่เรียตามชื่อ แต่เพระประสนการณ์และโลกทัศน์อันกว้างไกลลึกซึ้ง ครูเทพได้ขยายปัญหาจากครอบครัว โรงเรียน ไปสู่สังคมซึ่งใช้อ่านจารที่ไม่ชอบธรรม คือ การตั้งศาลเตี้ยนนั้น และการลงอาญาแบบโบราณซึ่งล้าสมัยและปาเดือนเฉพาะเรื่องการตั้งศาลเตี้ยนนั้น ครูเทพได้ทำเชิงอรรถอธิบายไว้อย่างกระชับตรงไปตรงมาว่า

“การตัดสินເອາດມາชอบใจโดยไม่ใช่คุลพินิจ ก็อีกไม่ฟังเสียงของอีกฝ่ายหนึ่งเรียกว่า ตั้งศาลเตี้ย ณ ศาลเตี้ยนนี้ Might is Right”

ต่อจากนั้น ท่านกีกล่าวพาดพิงไปถึงสังคมโดยทั่วไปทันที '(น่าจะหมายถึงสังคมโลก) และแสดงทัศนคติอย่างแจ่มชัดว่า มิใช่ผู้ประสงค์จะก่อสังคมหรือส่งเสริมสังคม หากเป็นผู้ “ค่อยห้ามสังคม” ด้วยคำไป คำว่า “โลก” น่าจะช่วยยืนยันว่า ท่านมีโลกทัศน์กว้างไกลเช่นที่ได้ตั้งข้อสังเกตไว้จริง ส่วนคำว่า “อารยชน” ก็ค่อนข้างจะบ่งชัดว่า จากปัญหาเล็กๆ คือ การใช้ไม่เรียบร้อยของสังคมไทยที่มีมาแต่โบราณนั้น ท่านขยายทัศนคติไปไกลถึงระดับเสรีภาพของมนุษยชาติ และพร้อมกันนั้น คำว่า “หวาย” ก็เป็นสัญลักษณ์สะท้อนสภาพการปกครองระหว่างชนชั้นในสังคมไทยแต่โบราณ ซึ่งน่าจะยังคงสืบทอดมาจนถึงช่วงระยะเวลาหนึ่งด้วย

ประเด็นที่น่าสนใจคร่าวๆ ที่ยังขึ้นไปอีกคือ เรื่องของการใช้คำ เป็นที่น่าสังเกตว่าครูเทพใช้คำบางคำอย่างงงใจ มีความหมายเฉพาะที่ลึกซึ้ง ซึ่งเป็นการประ公示ทำที่ (ส่วนหนึ่งของจุดยืน) ของครูเทปอย่างแน่นชัดว่า ประสงค์ก้าวหน้า แสดงว่าอยู่ในกลุ่มก้าวหน้าของบุคุณนั้น การอ้างถึงเจ้าตัวในราชนแล้วตั้งคำถามในทันทีว่า “ແນ່ຮ້ອໃຈນ” ก็เป็นทำที่ที่ทำลายความเชื่อ ความคิดและค่านิยมของสังคมไทยโดยรวม อย่างอาจหาญ แนวโน้มน่าจะจัดว่าเป็นคนรุ่นใหม่หัวก้าวหน้าของสมัยนี้ได้อย่างสนิทใจ

ร้อยกรองและนิทานของครูเทพอีกจำนวนไม่น้อยแสดงคำสอนแบ่งอันๆ ไว้อย่างน่าสนใจทั้งสิ้น ทุกบททุกตอนแสดงให้เห็นทัศนคติตามรูปแบบดังกล่าวข้างต้นจนจัดเป็น “สูตรสำเร็จ” ได้ เช่น ถ้าท่านกล่าวถึงปัจเจกบุคคล ท่านก็จะไม่ละเลยว่าเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และสังคมนั้นก็มิได้อยู่ตามลำพังโดยเดียว หากอยู่อย่างมีความสัมพันธ์กับสังคมโลก ถ้าท่านจะสอนถึงชีวิตส่วนตัวของมนุษย์ เช่น มนุษย์มีความทุกข์ ท่านก็จะสอนให้ตระหนักว่า ความทุกข์ที่ว่าหนักเท่าหนักนั้น มิได้เป็นความทุกข์ที่มีเฉพาะปัจเจกบุคคล หากเป็นความทุกข์ที่เหมือนกันบ้างต่างกันบ้างในมวลมนุษยชาติ ด้วยเหตุนี้เมื่อท่านสอนถึงค่าของกีฬาและความมีน้ำใจเป็นนักกีฬา เช่น เนื้อเพลงกราวกีฬา ซึ่งเป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ท่านก็จะสอนในแบบที่ว่า ความมีน้ำใจนั้นจะปฏิบัติและแสดงออกต่อสังคมอย่างไร เป็นประโยชน์ต่อสังคมอย่างไร เมื่อท่านจะกล่าวถึงคุณค่าของกีฬา ท่านก็จะไม่จำกัดวงแคบเพียงกีฬาในเมืองไทย แต่ท่านจะก้าวไปไกลถึงกีฬาโอลิมปิกอันเป็นกีฬาระดับโลก เช่น ในร้อยกรองบทที่มีชื่อว่า “กีฬาไม่ถือชาติ”^๔ ในขณะที่กีฬาในราชนส่วนมากกล่าวถึงสังคมกับประเทศเพื่อนบ้านในเชิงยกย่องสุดด้วยกรรมของนักรบ ครูเทพจะไปไกล

^๔ เรื่องเดียวกัน หน้า ๕๓.

ถึงสังคมโลกด้วยท่าทีที่คัดค้านมากกว่าสั่งเสริม เช่น ใน “สังคมโลกศตวรรษที่ ๒๕”^๖ ในขณะที่ก็วันต่อต้าน “อังกฤษ” อีกทั้งเป็นพระราชนิยมให้เป็นเช่นนั้น ครูเทพก็อาจหาญพอที่จะมองอังกฤษและชาวจีนในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมโลกที่มีคุณสมบัติพิเศษ และเด็ดเดี่ยวพอที่จะยกย่องว่าเป็น “พันธุ์เจริญ”^๗ รวมทั้งใจกว้างพอที่จะสำรวจนิสัยคนไทยโดยทั่วไปแล้วลงมติว่า “ขี้เกียจ พูงเพ้อ เนือยชา”^๘ และห้ายที่สุดครูเทพดูเหมือนจะเป็นกวีในสมัยนั้นคนเดียวที่แม่ว่าจะเป็นถึงเจ้าพระยา เสนาบดีแต่ถ่อมตนลงได้ถึงขนาดกล่าวว่า “ข้าแต่สูเจ้าชาวนา ข้าขอบูชา ว่าสูเลิศมนุษย์สุคแสวง...”^๙

ขอบเขตงานเขียนของครูเทพ ดังได้วิเคราะห์มาข้างต้น คงเพียงพอที่จะตั้งข้อสังเกตในเชิงยกย่องว่าครูเทพ เป็นแบบฉบับของนักเขียนที่มีโลกทัศน์กว้างไกล ซึ่งหาได้ยากยิ่งในหมู่นักเขียนไทย

เท่าที่ได้พยายามเสาะหาต้นฉบับงานเขียนของครูเทพมาศึกษาวิเคราะห์ในส่วนที่จะถือว่าเป็นวรรณกรรมคำสอนได้นั้น ได้พบว่า แม้จะมีต้นฉบับให้วิเคราะห์มากมาย แต่ก็สังเกตเห็นจากเชิงอรรถหรือการอ้างถึงว่ามีงานชั้นอ่อนๆ อีกเป็นจำนวนมาก แสดงว่า ยังคงมีต้นฉบับงานเขียนของท่านกระฉักระยะอยู่ต่ำที่ต่ำๆ อีกเป็นจำนวนไม่น้อยที่เดียว ควรอย่างยิ่งที่จะได้มีผู้สนใจศึกษาวิจัยงานของครูเทพโดยตรงอย่างละเอียดลึกซึ้ง เป็นการศึกษางานทั้งหมดของครูเทพต่อไป

เฉพาะในที่นี้ จะได้ประมวลงานเขียนของครูเทพเท่าที่หาต้นฉบับได้ในระยะเวลาอันจำกัดในส่วนที่พิจารณาเห็นว่าเป็นวรรณกรรมคำสอน

^๖ เล่ม ๑, หน้า ๔๓.

^๗ เล่ม ๑, หน้า ๑๓๓.

^๘ “นิทานเรื่องพี่เสียม” รวมบทความเนื่องด้วยเศรษฐวิทยา.

^๙ “กระดูกสันหลัง” (เล่ม ๒), หน้า ๑๖๐.

ได้ โดยจัดแยกประเภทแล้วเรียงตามลำดับเวลาที่แต่งดังต่อไปนี้
คำสอนเรื่องทั่ว ๆ ไป

ปีที่แต่ง

แม่จำ	-
สำหรับหนุ่มสาว	-
อย่ารังแกเด็ก	-
ล้านนาเตา	-
โทรศาสตร์	-
ตรัสรู้	-
เข้าเป็นคนขลาด	๒๕๕๖
ชิงสุกก่อนหาม	๒๕๕๖
นรี-นรูปสูก	๒๕๕๗
พหุสูต	๒๕๕๗
นิทานที่ข้าพเจ้าชอบ	๒๕๖๐
พร	๒๕๖๖
กถาศึกษาของเก่า	๒๕๗๑
ยาอายุวัฒนะ	๒๕๗๑
ผู้เลิ่งผลผลิต	๒๕๗๒
สามสุอน	๒๕๗๒
เป็นตัวเราะดีกว่า	๒๕๗๓
ฉันขยันจริงๆ	๒๕๗๖
คำวิพากษ์	๒๕๗๗
หัวหน้ากับลูกน้อง	๒๕๗๗
ไม่เรียวน้ำ	๒๕๗๗
ดอกไม้	๒๕๗๗

เตรียมชา	๒๕๗๗
จันทร์ชิต	๒๕๗๗
มิตรามิตร	๒๕๗๗
ทำไม้	๒๕๗๗
ออบปิติมิสัม-เพสสิมิสัม	๒๕๗๘
ซัยก่อซัยทำลาย	๒๕๗๙
ย้มເດີດ	๒๕๘๐
คลิปการดำเนงชື່ພ	๒๕๘๐
คว้านห้อง	๒๕๘๑
ຕາເນື້ອກັບຕາທິພຍ	๒๕๘๓
ความจำ	๒๕๘๓

คำสอนเรื่องกีฬา

นักกีฬา	๒๕๗๖
กราวกีฬา	๒๕๗๗
การฝึกซ้อม	๒๕๗๗
กีฬาไม่ถือชาติ	๒๕๗๗
น้ำใจนักกีฬา	๒๕๗๗

คำสอนเรื่องสุขศึกษา

โรคติดต่อ	๒๕๗๒
คำเตือนของการก	๒๕๘๐

คำสอนเกี่ยวกับพุทธศาสนา

แม้เมฆคำยังแรขอนน้ำเงิน	๒๔๗๗
คลื่นแห่งสังสารวัฏ	๒๔๗๘
ละครโรงใหญ่	๒๔๗๙
มหุตยุ	๒๔๗๙
โลกโลก	๒๔๗๙
กรรมงาม	๒๔๗๙
มัชณิปภีปทา	๒๔๗๙
ฟองชีวิต	๒๔๘๐
เรือขาดหางเสือ	๒๔๘๑
เจ้าโลก	๒๔๘๑
ชาติ ศาสนา	๒๔๘๑
เราบุชาพระหรือยัง	๒๔๘๒

ดังได้กล่าวแล้วว่า ครูเทพเป็นนักเขียนที่ลึกซึ้งและมีโลกทัศน์กว้างไกล ด้วยเหตุนี้งานเขียนของท่านแต่ละชิ้น เมัวจะมีเป้าหมายสำคัญที่จุดเด่นหนึ่ง แต่เพราะคุณสมบัติังกล่าวในงานแต่ละชิ้นนั้น จึงพรั่งพร้อมไปด้วยประเดิมที่นำเสนอใจและเป็นเรื่องที่หนักหน่วงทึ้งสิ้น เช่น ตัวอย่างเรื่อง “ไม่เรียว” ที่ได้ไว้เคราะห์ไว้ข้างต้น เมัวเป็นเรื่องที่เน้นวิธีการปกครองเด็ก แต่ครูเทพก็ได้กล่าวพอดังไปถึงเรื่องหนักๆ ทึ้งนั้น เช่น เรื่องอาชญากรรมสังคม เรื่องศาลเตี้ย เรื่องอำนาจราชศักดิ์ เรื่องสังคมโลก ดังนั้นข้อมูลว่าด้วยวรรณกรรมคำสอนที่ได้ไว้เคราะห์ไว้เป็นประเภทๆ ข้างต้นก็มีลักษณะดังกล่าว คือ แนวสำคัญของเรื่องอาจตรงกับประเภทที่ได้แยกแยกไว้ แต่ก็เข้าข่ายประเภทอื่นๆ เป็นอย่างมาก

เช่นกัน เป็นต้นว่าในเรื่องว่าด้วยพุทธศาสนาโดยตรง ท่านก็อาจจะสอน พุทธวิถีทางเศรษฐศาสตร์ (ซึ่งท่านเรียกว่า เศรษฐวิทยา) อย่างหนักหน่วง ไว้อย่างไม่น่าเชื่อ ขณะเดียวกันก็อาจจะเป็นเรื่องที่เกี่ยวเนื่องกับการเมือง โดยตรงด้วย

ในที่นี้จะได้ยกตัวอย่างบทประพันธ์บทหนึ่ง ซึ่งแสดงให้เห็นความ ขับช้อนลึกซึ้งในคำสอนของครูเทพคือบทที่มีชื่อว่า “แม้มฉด้ายังเรื่อง น้ำเงิน”^{๑๐} ซึ่งได้จัดแยกประเภทไว้ในหมวดสอนธรรมในพุทธศาสนา

ครูเทพขึ้นเต้นเรื่องแบบกวีสามัญที่มักจะหมกมุ่นอยู่กับความโศกเศร้า เจ็บปวดทางใจของตนเองว่า

“ยามระหบมตรอมหาทัย
เหมือนชีวิตจิตใจออกจากร่าง
ให้ซึมเข้าเสร้ำสลดตามดحنทาง
ภายในเหมือนอย่างไม้มขอนท่อนทองทิ้ง”

หากอ่านแต่เพียงบทข้างต้นนี้ เรา ก็อาจจะคิดว่าเป็นบทกลอนธรรมชาติ ที่กวีหุ่นผู้คนหนึ่งจะพึงแต่งตามแบบฉบับของกวีทั้งหลายที่ชอบคร่ำครวญ เรื่องทุกข์โศกส่วนตน ผู้ที่สนใจ “อรรถกวีนิพนธ์” ก็อาจจะมองข้ามไป กันที และอาจจะลงความเห็นว่ากลอนบทนี้ไม่มีคุณค่าทางอรรถเท่าใดนัก ผิดกับงานชิ้นอื่นๆ ของครูเทพซึ่งเห็นแลกษณะที่เป็นอรรถอย่างชัดแจ้ง ในบทที่ต่อเนื่องกับบทดัน ก็เช่นเดียวกัน หากพิจารณาแต่เพียงผิวเผิน ผู้อ่านก็อาจจะรู้สึกว่าไม่มีอะไรลึกซึ้ง ดังคำบรรณนาวาฯ

“เบื้อโลกเบื้ออิ่นเบื้อกินนอน
แผ่นดินร้อนรำมทุกข์ถ้วนทุกสิ่ง

^{๑๐} เล่ม ๒, หน้า ๒๘.

ในโลกนี้ไม่มีความสุขจริง
บั่งคิดบั่งเบื่อโลกและชีวิต
จะตายร้ายตายดีก็ทิหัน
ลูกทะลึ่งเด้อกคลอนเหมือนคนบ้า
แล้วทอดกายสายเกล้าเคร้าโศกา
แห่งนดูพ้าตาค้างอย่างสิ้นคิด”

คำคร่าวราษฎร์ที่ดำเนินไปพร้อมๆ กับคำพรรณนาสภាពและพฤติกรรมของบุคคลดังกล่าวข้างต้นเน้นอารมณ์เป็นอย่างมาก จนชวนให้คิดว่าเป็น “กลอนแสดงอารมณ์” เท่านั้น นักวิจารณ์บางท่าน เช่น เสถียร จันทิมาธร ซึ่งแม้ว่าจะยกย่องครูเทพว่าเป็นกวีที่เด่นเพระหัวก้าวหน้า ก็ได้วิจารณ์เฉพาะกลอนบทนี้ว่า “แสดงความเป็นนักเสรื่นยอมชนชั้นกลางอย่างแจ่มชัด”^{๑๑}

แต่ถ้าเราอ่านวิเคราะห์เฉพาะที่ได้แสดงไว้ข้างต้นอย่างละเอียด จะเห็นว่าคำกลอนทั้งหมดนั้นไม่ปราภูมิคำว่ารักแม้แต่คำเดียว ดังนั้นความทุกข์ความโศกย้อมไม่เกี่ยวเนื่องด้วยเรื่องส่วนตัวธรรมชาติเช่นเรื่องผู้หญิงเฉพาะวรรคที่ว่า “แผ่นดินร้อนแรงทุกข์ถ้วนทุกสิ่ง” น่าจะมีความหมายแฝงอยู่อย่างลึกซึ้งอาจจะเกี่ยวเนื่องกับเรื่อง “แผ่นดิน” คือ “บ้านเมือง” โดยตรง ข้อที่น่าสนใจก็คือ ครูเทพแต่งกลอนบทนี้เมื่อ ๑๕ มกราคม ๒๔๗๗ อันเป็นช่วงเวลาที่ประเทศไทยเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรัฐบาลสมบูรณานาฎสิทธิราชย์เป็นระบบของประชาธิปไตยแล้ว และขณะนั้น ครูเทพลาออกจากราชการแล้ว ทั้งๆ ที่มีอายุเพียง ๔๘ ปี หากศึกษาประวัติชีวิต

^{๑๑} เสถียร จันทิมาธร, “วิัฒนาการร้อยกรองปัจจุบัน” วิัฒนาการวรรณกรรมไทย, ชุมนุมวรรณศิลป์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๔๑๗, หน้า ๑๓๑.

การทำงานราชการและหน้าที่เกี่ยวกับบ้านเมืองโดยตรง จะเห็นข้อ案
สังเกตที่น่าสนใจยิ่งขึ้น เช่น

“พ.ศ. ๒๔๕๙ เป็นเสนับดีกรีกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. ๒๔๖๙ ทูลลาออกจากตำแหน่งเสนับดี

๑ กันยายน ๒๔๗๕ เป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการ จนถึงวันที่
๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๕

๒๗ ธันวาคม ๒๔๗๕ เป็นประธานสภาผู้แทนราษฎร (คณะกรรมการ
ประเทศไทย)

๑ กุมภาพันธ์ ๒๔๗๖ ลาออกจากตำแหน่งประธานสภาผู้แทน-
ราษฎร”^{๑๒}

ข้อมูลข้างต้น แสดงให้เห็นความเกี่ยวพันกับชาติบ้านเมืองและการ
เมืองระดับสูง ซึ่งมีความปั่นป่วนในวัยอย่างมากในขณะนั้น ครูเทพ
ซึ่งจัดว่าเป็นหนุ่มที่ก้าวหน้าประดุจพุ เพราะได้บรรดาศักดิ์สูงถึงขั้น
“เจ้าพระยา” และมีตำแหน่งสูงถึงขั้นเสนับดีเมื่ออายุเพียง ๕๐ ปี จะ
ต้องมีความสามารถจริง จึงเข้ากับทั้งฝ่าย “เจ้า” ได้ ขณะเดียวกันก็ถู
สนับสนุนเชือกับฝ่าย “คณะราษฎร” เป็นอย่างยิ่ง

อย่างไรก็ตาม พลุดวงนี้ก็ “ดับ” ตัวเองเมื่ออายุ ๕๗ และคงจะต้อง
มีความทุกข์โศกมากที่เดียว จึงได้แต่ง “แม้เมฆคำยังเรขอวน้ำเงิน”
เมื่ออายุ ๕๘ หลังออกจากหน้าที่การเมืองทั้งสิ้น ๑๑ เดือน ข้อความต่อไป
ของกลอนบทนี้ แสดงให้เห็นว่า ครูเทพไม่ได้เพียงแต่ทุกช์ ครั่วครวญ
ทอดอาลัยตายอยาก แต่พยายามปลูกปลอบใจของตนเองอย่างสุดความ
สามารถท่าที่โลกทัศน์จะอำนวย สิ่งที่ครูเทพนำมาใช้ปลูกปลอบ จะได้

^{๑๒} ช่วงประตีดเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี, เรียนเรียงโดยทายาทของท่าน (๑๐ หน้า
อั้ดสำเนา)

แก่อะไรบ้างนั้น จำเป็นต้องวิเคราะห์กันอย่างละเอียดต่อไป

“เห็นเมฆหนาตั้งมาเป็นก้อนก้อน
บดบังแสงทิ่นกรเกือบสนิท
จวนไฟลัเพล้าวามาประชิด
ดวงอาทิตย์ท้อแสงแห้งสอดไว
อนิจจาเมฆคล้ำดำแท้แท้
อุตส่าห์เรื่องบนน้ำเงินเพลิดเพลินได้
อันคนเราถึงเครวัตสกเพียงไร
กีเบาใจเมื่อเขารู้เท่าทุกข์”

ความหมายระดับแรกของกลอนสองบทข้างต้นน่าจะอธิบายได้ว่า ครูเทพใช้โลกทัศน์จากความจริงในธรรมชาติมาเป็นเครื่องปลุกปลุบใจ ใช้ความคงตามของขอบฟ้าสีน้ำเงินอันเกิดจากก้อนเมฆคำนับดังดวงอาทิตย์ ยามเย็น มาโน้มนำใจให้เพลิดเพลิน คลายทุกข์ (เบาใจ) เพราะ “รู้เท่าทุกข์”

แม้ในความหมายระดับแรกนี้ เรายังเห็นได้ว่าครูเทพแต่งกลอน โดยใช้สัญลักษณ์ ที่ถือเป็นข้อยุคได้ก็คือ “เมฆคล้ำดำ” ซึ่งหมายถึงอุปสรรคความขัดข้องใจ ได้อย่างไม่น่าจะมีข้อขัดแย้งในเมื่อเมฆเป็นสัญลักษณ์ ที่มีความหมายพิเศษเฉพาะ ก็ทำให้ฉุกใจครั่วราญได้ว่า ถ้าเข่นนั้นแสงทิ่นกรเวลาไฟลัเพล้า ดวงอาทิตย์ และขอบน้ำเงิน ก็อาจจะเป็นสัญลักษณ์ ที่มีความหมายพิเศษเฉพาะได้ด้วย หากพิจารณาสัญลักษณ์ “เมฆคล้ำดำ” ซึ่งหมายถึงอุปสรรค จะเห็นได้ว่า ครูเทพใช้สัญลักษณ์ชนิดให้มี “ความหมายกักตุน” (Stock response) ซึ่งเป็นความหมายที่คนโดยมากเข้าใจตรงกัน ดังนั้น “เวลาไฟลัเพล้า” ก็อาจจะหมายถึงความตก

ตា “ดวงอาทิตย์ที่กำลังจะตก” ก็ไม่น่าจะมีความหมายอย่างอื่นนอกจาก “สถาบันกษัตริย์” ซึ่งกำลังอยู่ในฐานะที่คลอนแคลนง่อนแง่อนอย่างยิ่งในขณะนั้น แต่ขณะเดียวกันก็มีได้ถึงกับล้มเลิกสถาบันกษัตริย์เสียที่เดียว ดังนั้น สภาพเหตุการณ์ที่เป็นจริงจังสอดคล้องกับที่ครูเทพบรรยายว่า “เมฆหนา...บดบังแสงที่กินกรเกือบสนิท” และดวงอาทิตย์ก็ยังสามารถ “ทอแสงแหงสอดไว” เมื่อตีความสัญลักษณ์มาจนถึงขั้นนี้ “ขอบน้ำเงิน” จึงไม่น่าจะมีความหมายเป็นความหวังตามธรรมชาติธรรมธาตุ หากเป็นสีน้ำเงินในที่สูง ซึ่งหมายถึงสถาบันกษัตริย์ได้เช่นกัน

หากจะสำรวจจุดยืนของครูเทพว่าในขณะนั้น ครูเทพยืนอยู่ข้างไหน อยู่ฝ่ายใด กลอนบทนี้จึงให้คำตอบได้อย่างแจ่มแจ้งว่า ครูเทพยืนอยู่ข้างสถาบันกษัตริย์ แม้ว่าจะเป็นกลอนที่ประหนึ่งครั้งคราวถึงความทุกข์โศกธรรมชาติ

ในบทกลอนที่ต่อเนื่องไปจนจบ ครูเทพได้ใช้คำบางคำที่ช่วยยืนยันให้แน่ใจว่า การตีความสัญลักษณ์ข้างต้นถูกต้องคือ

“พอกลึ่งเห็นโลกธรรมข้าข้อนี้
ก่ออยู่ได้มั่นมองบกอกสนุก
สติดกึ่นเข้าแหล่งแห่ง ประมุข
แลเห็นสุขและทุกข์เทียมคู่กัน
ทุกข์กือร้อนถอนทุกข์เหลือสุขเย็น
ของเห็นเห็นไม่ยากพอบากบัน
เมฆก้อนนี้จึงมีคุณอนันต์
ไม่ใช่นั้นราษฎร์ภัยได้พบแล้ว”

จุดที่น่าสนใจครั้งคราวยุต่อไปเป็นอย่างยิ่งก็คือ ครูเทพแม้จะแสดงอย่างแอบแฝง (เพราใช้สัญลักษณ์ แต่เราอาจวิเคราะห์จุดยืนได้อย่างแจ่ม

เจ้งดังกล่าว) ว่าอยู่ข้างสถาบันกษัตริย์ในส่วนลึกของจิตใจ แต่ครูเทพ ก็ไม่ประณาม “เมฆ” การใช้สัญลักษณ์แบบ “ธรรมชาติ” มีแนวโน้ม ชวนให้ปลงใจเชื่อว่า ครูเทพเห็นว่าเหตุการณ์ที่ “เมฆหนาตั้งมาเป็นก้อน ก้อน บดบังแสงทินกรเกือบสนิท” นั้น เป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตาม ธรรมชาติ เป็นความเป็นไปที่จะต้องเกิดขึ้นตามปกติไม่เวลาใดก็เวลาหนึ่ง ครูเทพจึงไม่ประณามเมฆ ขณะเดียวกันการกล่าวถึง “เมฆหนาตั้งมา เป็นก้อนก้อน” นี้ บ่งให้เห็นว่าเป็นพหุพจน์ ซึ่งน่าจะหมายถึงกลุ่มนบุคคล คือ (คณะราษฎร์ ใช่หรือไม่) แต่ในตอนลงท้ายครูเทพกล่าวถึง “เมฆ ก้อนนี้” ซึ่งมีความหมายเป็นเอกพจน์ ชวนให้สันนิษฐานว่า ครูเทพอาจ จะหมายถึงตนเอง การดำรงตำแหน่งเป็นประธานสภาผู้แทนราษฎรคน แรกก็ได้ การได้ตำแหน่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงธรรมการทันทีหลังการ เปลี่ยนแปลงการปกครองช่วยยืนยันว่าครูเทพจัดเป็นคนหนึ่งในคณะราษฎร์ (จะโดยทางการหรือไม่ก็ตาม) ครูเทพจึงสมมติตตนเองเป็นหนึ่งในเมฆหนา ที่ร่วมบดบังแสงทินกรด้วย ขณะเดียวกันการประเมินค่าว่า “เมฆก้อนนี้ มีคุณอนันต์” มีความหมายพิเศษเฉพาะ จนชวนให้สันนิษฐานต่อไปได้ว่า ครูเทพมีบทบาทที่น่าจะมี “คุณ” อย่างยิ่ง (ต่อโครงสถาบันได้ หรือ ประเทศชาติโดยส่วนรวม) อย่างน้อยก็ในสายตาของครูเทพเอง “ไม่เช่น นั้นเมรณ์ภัยได้พบแล้ว” มรณ์ภัย คืออะไร ใครได้พบ เป็นเรื่องที่ขอ ทึ้งค้างไว้ให้ผู้อ่านได้พิจารณาคร่าวๆ รวมด้วยตนเองต่อไป (ผู้เขียนเอง ยอมรับว่า ยังไม่มีความสามารถที่จะตีความได้ถูกต้องในขณะนี้ ผู้สนใจ อาจจะต้องศึกษาเหตุการณ์ที่เป็นรายละเอียดทางการเมืองในช่วงนั้นอย่าง จริงจัง)

นอกเหนือจากความหมายส่วนตัว ความหมายทางการเมือง กลอน บทนี้ก็มีความหมายทางพุทธศาสนาอย่างไม่อาจจะปฏิเสธได้ เพราะใช้ แก่นเรื่องเป็น “ความทุกข์” และแน่นอน (สอนอ้อมๆ) ให้รู้เท่าทุกข์

ทั้งยังใช้ศพที่พุทธศาสนาโดยตรงอีกคำหนึ่งคือ “โลภธรรม” ผู้สนใจแนวคิดทางศาสนา จึงอาจจะจัดว่า กลอนบทนี้มีแก่นกลางเป็นแนวแนวคิดทางพุทธศาสนามากกว่าแนวคิดทางการเมืองโดยตรงก็ได้

กลอนบทนี้จะมีแก่นแท้เป็นอย่างไร ด้านในนักกันแน่ ผู้เขียนไม่ติดใจถูกเฉียง แต่ที่หยิบยกขึ้นมาก็เพราะประสงค์จะแสดงว่า งานเขียนของครูเทพมีความซับซ้อนลึกซึ้ง ต้องอาศัยการตีความอย่างละเอียดลออเป็นอย่างยิ่ง

และที่สำคัญก็คือ กลอนบทนี้แม้ว่าจะเหมือนเป็นการพรารำพันถึงความทุกข์โศกส่วนตัว แต่จากการตีความข้างต้นก็คงเพียงพอที่จะพิสูจน์ “สูตรสำเร็จ” ของแนวการเขียนของครูเทพ ดังได้เคยกล่าวไว้ตั้งแต่ต้นว่า ครูเทพไม่เคยละเอียบปุ่นหาส่วนตัว แต่ปุ่นหาส่วนตัวทุกเรื่องที่ครูเทพชี้เอาไว้ไม่เคยแยกตัวต่างหากออกจากส่วนรวม งานทุกชิ้นของท่านมีทั้งความเป็นส่วนตัวและส่วนรวมผสมผสานกันอย่างกลมกลืนลึกซึ้ง อีกทั้งมีเนืุ้มีทั้งซับซ้อนอย่างไม่น่าเชื่อ เช่น เรื่อง “เข้าเป็นคนขลาด” ท่านก็ได้สอดแทรกความรู้เรื่องจิตวิทยาแผนใหม่และความคิดที่เป็นวิทยาศาสตร์เข้าไปในเรื่องเล่าความอ่อนแอกของเด็กธรรมชาติ คนหนึ่งซึ่งได้ผลกระทำทางลบจากการเลี้ยงดูเด็กตามแบบโบราณของไทย เรื่อง “ไม่เรียว” ท่านก็ได้สอดแทรกແคิดเกี่ยวกับการศึกษาแผนใหม่ การปกครองระดับประเทศ และสังคมระดับโลก ส่วนเรื่อง “แม้มงดายังเรื่องน้ำเงิน” นั้นแล้ว ท่านก็ได้สอดแทรกความเห็นและเหตุการณ์ทางการเมืองเรื่องสลักสำคัญลงไปพร้อมๆ กับแนวแนวคิดแบบพุทธศาสนาไว้ด้วย

อาจกล่าวได้ว่า ความซับซ้อนของงานเขียนของครูเทพ เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้ด้วย “สูตรสำเร็จ” ดังกล่าวในงานทุกชิ้น แม้แต่ในชิ้นที่เป็น “งานเขียนส่วนตัวจริงๆ” เช่นที่จะแสดงให้เห็นดังต่อไปนี้

จึงมี “ความสุขความเจริญ”^{๑๓}

ขออธิบายความหมายในพระทั้ง ๒ ประการที่พ่อได้ให้แล้วแต่วันนี้น้ำในระหว่างเวลาอันเป็นมงคลถูกนี้

(๑) “ความสุข” ที่จะพึงได้พึงถึงนั้นประณานี้ให้เป็นความสุขที่แน่นอนมั่นคง ไม่ใช่สุขชั่วเฉลิน หรือสุขที่มาตามโชคเป็นสุขเสี่ยงแล้วแต่บุญแต่กรรม ถ้าเปรียบกับน้ำที่เลี้ยงต้นข้าวในนา ก็ให้เหมือนน้ำที่บังคับได้ด้วยวิธีชลประทาน ไม่ใช่น้ำฝนหรือน้ำท่วมทันตามฤดูกาล อันมีดีมีร้ายไม่มีอะไรแน่ เพราะไม่อยู่ในอำนาจที่จะบังคับได้ตามชอบใจ

ความสุขที่แน่นอนมั่นคงนี้ต้องอยู่ในอำนาจที่เราบังคับได้ ซึ่งมิใช่ว่าเป็นการเหลือวิสัย สมภูมิฐานของมน้อยที่หัวส่องฝ่ายจะต้องพยายามรักษา น้ำใจกันให้สุดความสามารถเท่านั้น คู่ครองที่ต่างไม่สุนใจอันจะรักษา น้ำใจกัน ไม่ต้องกล่าวถึง แต่คู่ครองที่จะให้ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รักษานำใจฝ่ายเดียว อีกฝ่ายหนึ่งจะเอาเต้าใจตนตะพัดไป จะหวังความสุขได้อย่างไร ฝ่ายต้องเอาใจนั้นไม่เป็นสุขแท้ แต่ฝ่ายถูกตามใจก็เป็นสุขหรือ ชัยชนะอาจให้เกิดความพอใจชั่วขณะ เป็นความพอใจที่ไม่จำให้คุณ แต่ความยำใจหรือได้ใจจะฟึกตัวขึ้นเป็นความกำเริบ ในที่สุดดุลภาพแห่งครอบครัวต้องเซชวน ซึ่งเป็นการป่ายหน้าไปสู่ทุกข์และหายนะ โลกดำรงอยู่ได้ด้วยความสมดุลตามกฎวิทยาศาสตร์นั้นได้ ครอบครัวต้องดำรงอยู่ได้ด้วยสมดุลนั้นเชียว

เพราะฉะนั้นคู่ครองที่จะเป็นสุขที่สุด ต้องเป็นคู่ครองที่ได้สมดุล มีแต่ป่ายหน้าไปสู่ความวัฒนธรรมและความสงบถ่ายเดียว ได้แก่คู่ครองที่หัวส่องฝ่ายต่างเข้าใจกัน ต่างพยายามรักษาน้ำใจกันจนสุดความสามารถ พระคือความสุขที่พ่อให้ ได้แก่ความสุขอันแน่นอนมั่นคงซึ่งต้องอาศัยสมภูมิฐาน

^{๑๓} คำอวยพรที่ครูเทพให้แก่ นางสาวเสนาะจิตรา เทพหัสดิน ณ อยุธยา รัดา ในวันที่สมรสกับนายโซติ สุวรรณโพธิศรี, ๕ กันยายน ๒๕๘๒ (๓ หน้า สำเนา).

ดังพระนนามานี้

(๒) “ความเจริญ” ที่เป็นชั่วแล่นหรือชั่วขณะก็มี แต่ความเจริญตามที่พ่อให้พรนี้หมายถึงความเจริญตลอดชีพ อะไรเล่าเป็นสมภูมานะห์ ความเจริญ นอกจากคุณธรรมหงษ์หลาย อันได้ศึกษาอบรมกันมาแล้วคนละไม่น้อย ก็ยังมีข้อใหญ่ในเรื่องทรัพย์สมบัติ เพราะโลกในสมัยชีวิตเรา เป็นโลกเศรษฐกิจ ความปรารถนาทุกอย่างมีค่าเป็นเครื่องวัดและเงิน เป็นมีว่าสำหรับวัดค่านั้นๆ เพราะฉะนั้นทุกคนจึงต้องสะสมทรัพย์สมบัติ เม็กากบุญไม่สะสม ผู้อยู่ด้วยการขอทุกวันนี้ก็ยังไม่วายอาศัยเงิน

อ้ายธรรมเก่าของเรามีอยู่รับเงินเป็นนาย สมัครเพียงจะใช้เงิน เป็นทาง แท้จริงเป็นอ้ายธรรมแห่งอุดมคติที่น่าสรรเสริญ แต่โลกเศรษฐกิจยังไม่พร้อมที่จะรับอุดมคตินี้ เรายังต้องยอมศิรราบท่อ “พระเจ้าเงินตรา” ไปกับเข้าด้วย กล่าวคือ คนไทยทุกคนต้องสะสมทรัพย์สมบัติ เพื่อกู้ประเทศไทยให้หายากจน และย่างขึ้นสู่ความเป็นประเทศมั่งคั่ง สมบูรณ์เที่ยมหันประเทศอื่นๆ ธรรมเนียมเดิมที่เราเคยโอล้อไม่ค่อย ตั้งดันเก็บเงิน คงแต่ผัดวันประกันพรุ่งอยู่รำไร จึงจะต้องเปลี่ยนเป็น ตั้งดันเก็บเงินแต่วันแรกที่หาเงินได้ในชีวิต ธรรมเนียมใหม่นี้ประเทศเจริญด้วยเศรษฐกิจ เขาได้เปลี่ยนเข้ามานานแล้ว ทุนทรัพย์คิดถ้า เรียบด้วยตามจำนวนสมัครว่าของเขามีสูงกว่าของเรา ทำให้ประเทศของเรา มีเงินมีและประเทศของเรา

พึงดูชาวต่างประเทศในเมืองเราระเห็นได้ว่า แม้กรรมการอื่นก็ตั้งต้น เก็บสตางค์ตั้งแต่วันแรกที่เข้ามาถึงเมืองไทย นอกจากมีเงินเลี้ยงปากห้อง ของตัว ยังสะสมทรัพย์ส่งไปเลี้ยงครอบครัวที่เมืองจีนด้วย ดูเขาแล้ว จงดูพากเรา เราเห็นแต่กสิกรร่ว่าเริง พุ่งเพื่อ กินเหล้า เล่นการพนัน ในเมืองเขามาขายข้าวได้เงินมาเป็นกอบเป็นกำแล้ว ทอดสายตาสูงไปดูหมู่ข้าราชการ เรายังเห็นแต่ผู้ชายผ้าเอาน้ำรอดเป็นพื้น เงินเดือนไม่ค่อยพอ จ่าย บางรายต้องมีหนี้ ถ้าจะเปรียบตำแหน่งหน้าที่ของเรากับของเขาก็ อธิบดีของเรางานกว่าหัวหน้ากองของเขา ฯลฯ แท้ที่เดียว มีเหตุผลแทรก

เชชงหลายประการอันจะนำมากล่าวที่ผิดที่ จึงควรเอาเป็นยุติลง เพียงว่าเราเข้าสู่สมัยเศรษฐกิจกับเขาแล้ว เข้าเมืองทางลี้ต้องหลีกตาม “ได้สิ่งพึงประจุให้ครบบatha” ดังสุนทรภู่ว่า เราทุกคนไม่ว่าหญิงหรือชายต้องตั้งตนเก็บเงินสะสมทรัพย์สมบัติไว้ตั้งแต่วันแรกที่เราหางเงินได้ในชีวิต นี้เองเป็นสมภูมิฐานที่จะให้เรามีความเจริญตลอดชีวิตตามพรที่พ่อให้ กับจะเป็นวิถีทางให้เรามีส่วนช่วยบ้านเมืองของเราราให้เจริญทัดเทียมเขา โดยนัยที่ราชภรค่อยมั่งมีขึ้น ประเทศก็ได้มั่งมีขึ้นตามส่วนด้วย พ่อขอเสกให้ลูกมี “ความสุขความเจริญ” โดยความหมายดังที่ได้บรรณนามานี้

ธรรมศักดิ์มนตรี

ตัวอย่างคำอวยพรดังแสดงไว้นี้ จะได้ว่าเป็น “คำสอน” ได้อีกประเกทหนึ่ง คือเป็นคำสอนอันจริงใจที่พ่อ (อย่างเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี และอย่างครูเทพ ซึ่งเป็นครูของคนหั้งบ้านหั้งเมืองในยุคหนึ่น) จะพึงให้แก่ลูก ซึ่งจะครองชีวิตในสังคมใหม่ อันเป็นสังคมใน “โลกเศรษฐกิจ” คำสอนอันแสนจะส่วนตัวอย่างยิ่งนี้เป็นไปตาม “สูตรสำเร็จ” ดังได้ตั้งข้อสังเกตไว้ว่าทุกประการ คือ ครูเทพไม่ละเลยปัญหาของชาวนา ครูเทพแตะปัญหาศาสตราเรื่อง “โชค-บุญ-กรรม” ว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในอำนาจบังคับได้ มิใช่เรื่องเหลือวิสัย ครูเทพซึ่งเรื่องความสมดุลตามกฎวิทยาศาสตร์ และสุดท้ายครูเทพสอนลูกด้วยเศรษฐศาสตร์ของอดีต สมิธ เพื่อให้ลูกเป็นหน่วยหนึ่งของคนไทย ที่จะต้องช่วย “กู้ประเทศไทยให้หายากจนและย่างขึ้นสู่ความเป็นประเทศ มั่งคั่งสมบูรณ์” เทียบกับประเทศอื่นๆ ในวิถีทางนั้นครูเทพก็ไม่ละเลยปัญหาสังคมและปัญหาการเมือง กรรมกรจีนถูกนำมายกตัวอย่างว่าเป็นแบบอย่างที่ดี กสิกรไทยและข้าราชการไทยถูกนำมากล่าวเป็นตัวอย่างในการอบรมด้วยภาษา西班牙ท่อนที่เป็นจริงและตรงไปตรงมา แสดงให้เห็นโลกทัศน์อันลึกซึ้งกว้างขวางของครูเทพอย่างแจ่มชัดที่สุด

อาจกล่าวได้ว่า งานเขียนของครูเทพทุกชั้นเป็นไปในทางสอนหังสิณ เพราะท่านเป็นครูทั้งสมองและหัวใจตลอดช่วงชีวิตของท่าน แต่อาจแยกแยกเป็นส่วนๆ ได้ว่า บางพากสอนตรงไปตรงมา บางพากสอนอ้อมๆ อย่างกรุณา บางพากสอนด้วยนิทานเปรียบเที่ยบ บางพากเสียดสีเปรียบเปรย และบางพากมีเลศนัยลึกซับเข้าใจยากเป็นอย่างยิ่ง การสรุปว่า งานเขียนของท่านมีลักษณะต่างๆ ดังกล่าวนี้ อาจทำให้เข้าใจข่าวไปได้ว่า ท่านเป็นคนอาจรังเรืองต่อชีวิตจนเรียกได้ว่าเป็นคนเคร่งเครียด บทประพันธ์สุดท้ายที่จะแสดงต่อไปนี้ อาจช่วยให้เห็นภาพ “ครูเทพ” ได้อย่างแจ่มชัดยิ่งขึ้นว่า ท่านมิใช่ครูชนิดเคร่งเครียดเลยแม้แต่น้อย

บิ๊มเกิด^{๑๔}

เราเกิดมาต้องร่าเริงเข้าไว
จะบูดบังทำไม่ไม่สุดชั่น
หัวเราจะเป็นเล่นหรือจริงยิ่งครึกครื้น
อายุยืนหมื่นปีดีไหมล่ะ

ดอกอ่อนเยี้ยดอก นานชั่น
ไกรօยก อายุยืน ต้องรื่นเริงอย
เวทีโภกโซคเราเข้ามาเล่น
ต้องร่าเดันเต้นรำทำจังหวะ
ควรถีห่างอย่างไรไว้ระยะ
จะเป็นพระหรือนางอย่างเดียวกัน

ดอกอ่อนเยี้ยดอก อัญชัน
ไกรเห็น ขบขัน คนนั่น อายุยืนอย
ในโลกนี้มีทั้งสนุกสุข

^{๑๔} โคลงกลอนครูเทพ (เล่ม ๓), หน้า ๑.

บทประพันธ์นี้แต่งไว้เมื่ออายุ ๒๐ ปี (๑ กุมภาพันธ์ ๒๕๘๐).

หาไม่พนต้องทุกข์เป็นแม่นมั้น
พึงอบอุ่นวุ่นหาแต่หนานนั้น
ไทยกรนั้นขอได้โปรดไทยตัวเอง

ดอกເອີຍ ເຈົດອກ ຮະກຳ

ຄນໄຫນ ກຽວມູຄວໍາ ຕ້ອງຮະກຳ ໄຈເອຍ
ຄນහັກເຫຼັກຂຶ້ນເຫັນມາພິມ
ທອນອາຍຸເປັນນິຈໄມ່ເໜມາະໜົ້ນ
ຄນຫັນບານສරາລູຮື່ນໃຈກັ້ນເຄຮງ
ເຫັນປັ້ງປັ້ງລົ້ມຮສອນຄຸຕ

ດອກເອີຍ ເຈົດອກ ຖຸຫລານ

ກລິນຮສ ຜົມໝານ ອານອມ ດຸຕເອຍ

เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มณฑรี กับ คุณย่าเพ็ง วิภา กงกนันท์

ระหว่างที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์มณฑรี ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมราชบัณฑิตย์ อยู่นั้น ท่านได้เขียนเรื่องสั้นเรื่องหนึ่งตีพิมพ์ใน ลักษณะ ชื่อ “คุณย่า เพ็ง”^๙ วัตถุประสงค์ของท่านผู้เขียนจะเป็นเช่นที่กองตำรา^{๑๐} กรมวิชาการ ในกระทรวงศึกษาธิการ ชี้แจงไว้ว่า “ไม่นั้นเป็นเรื่องที่น่าจะได้ช่วยกันพิจารณาอีกสักครั้ง เพื่อความก้าวหน้าในการศึกษาวรรณคดีไทย”

กองตำรากล่าวว่า เรื่อง “คุณย่าเพ็ง” นี้ ... เป็นเรื่องที่มีจุดหมายจะแสดงถึง หรือความคิดเห็นในชีวิตของคนไทยในสมัยนั้นเพียงข้อเดียว คือ ความสุภาพใจเย็น อารือรอน และเต็มอกเต็มใจที่จะช่วย

^๙ Wibha Senanan. "The Genesis and Early Development of the Novel in Thailand" (Unpublished Ph.D. Thesis, University of London, 1973) pp. 159-163.

^{๑๐} กองตำรา กรมวิชาการนั้นถือกำเนิดมาจากการราชบัณฑิตย์ ดุกระทรงศึกษาธิการ, ประดิษฐ์การทรงศึกษาธิการ ๒๔๓๕-๒๕๐๓, (กรุงเทพฯ, ๒๕๐๗), หน้า ๒๖๔ และ ๒๘๗.

เหลือผู้อื่นอยู่่เสมอ แม้จะต้องซื้อความรำคาญใจ หรือเสียสละบ้างก็มิปริปากพูด นัยหนึ่งเป็นการเดือนสติให้ผู้อ่านเห็นประจักษ์ในผลของการทำคุณบุชาโถ...”^๓

นักศึกษาวรรณคดีไทย ผู้สนใจเรื่องการจัดการศึกษาของประเทศไทยด้วยท่านได้ก็ตาม เมื่อได้อ่านเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” แล้วคงอดไม่ได้ที่จะมีความคิดเห็นแตกต่างไปจากข้อวิจารณ์ของกองตำราบัง โดยเฉพาะเมื่อพิจารณาเหตุที่ทำให้มีตัวภาระห่วงฟ่อนหมອคุช และคุณย่าเพ็งต้องสลายลงและคนทั้งคู่มิได้แสดงให้เห็นว่ามีความจำเป็นจะต้องประสานให้อยู่ในสภาพเดิม ผู้อ่านประทานเห็นได้กันด้วา ช่องว่างทางภูมิปัญญาระหว่างชาวกรุงกับชาวบ้านอกนั้นคือตัวการสำคัญที่ทำลายความสัมพันธ์ระหว่างฟ่อนหมอคุชและคุณย่าเพ็ง ผู้ซึ่งแสดงให้เห็นว่าถ้อยที่ถ้อยอาศัยรักใครและนับถือกันในตอนแรกของเรื่อง แต่เมื่อเรื่องจบนั้น คนทั้งสองกลับหันหลังให้กันดูเหมือนว่าจะเป็นไปเช่นนั้นตลอดชีวิต

ข้อเท็จจริงมิอยู่ว่า พ่อหมอคุชนั้นแม้ว่าเดิมดูเหมือนจะเป็นชาวโคราชแต่ท่านก็ได้ลงมาอยู่กรุงเทพฯ เสียนาน จนกลายเป็นชาวกรุงและเป็นชาวกรุงสมัยพัฒนา^๔ เสียด้วย พ่อหมอรู้จักชีวิตเมืองหลวงเป็นอย่างดี โดยเฉพาะเรื่องการทำนาหากินด้วยวิธีต่างๆ ทั้งแบบเก่าและแบบใหม่ เช่น แหงหวาย ฝากเบึงค์ รับจำนำ และค้าทอง^๕ เป็นต้น

^๓ “เขียวหวาน,” “คุณย่าเพ็ง,” แบบเรียนวรรณคดีไทยเล่ม ๕, (กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๑๖), หน้า ๓๑๐.

^๔ Senanan, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๐, ๑๖๒ และ ๓๑๗.

^๕ “เขียวหวาน,” เรื่องเดิม, หน้า ๓๑๙.

ส่วนคุณย่าเพิ่งนั่งเล่น ท่านขึ้นไปอยู่บูรีรัมย์เสียก่อนบีสิบปี เมื่อเปิดฉากนั้นท่านเพิงลงมาอยู่บ้างกอกได้มีถึงอาทิตย์ ในระหว่างที่อยู่บูรีรัมย์ดูเหมือนว่า คุณย่าท่านขาดการติดต่อกับชาวกรุงโดยสิ้นเชิง ประกอบกับคุณย่าเพิ่งเป็นคนที่ค่อนข้างจะเชื่อคนง่ายอยู่ด้วย ดังนั้นเมื่อคราวบอกท่านว่าอาหารประจำวันของชาวกรุงคือข้าวเหนียวนา ก็ ท่านก็เชื่อ คุณย่าเพิ่งลงมาอยู่ที่กรุงเทพฯ คราวนี้ตามคำสั่งของสามี ผู้ซึ่งก่อนตายได้สั่งเสียไว้ว่า หากคุณย่ามีข้อห้องอกข้องใจอย่างไรก็ให้ถือพ่อหมօศุขเป็นที่พึ่งพ่อหมօศุขเองก็แสดงน้ำใจให้วายินดีช่วยเหลือ และออกปากกับคุณย่าว่า “จะให้นั่นทำอะไรไรกับอกเดิม ฉันเต็มใจที่จะทำให้ทุกอย่าง ฉันอยากแทนคุณพ่ออ่า”^๖ ซึ่งเป็นลูกศิษย์ครูเดียวกัน

ข้อห้องใจที่ทำให้คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อหมօศุขวันนั้นก็คือ ท่านมีเงินอยู่จำนวนหนึ่ง แต่ไม่มีอาชีพและต้องการ “จะค่าทุนยังไงๆ ให้พ่องอกเยยได้รับประทานบ้าง”^๗

พ่อหมօศุขผู้มีความรู้เรื่องการทำมาหากินหลายแบบ และดูท่าทางไม่มีความมั่นใจในสถิติภาพของการธนาคาร^๘ นัก ได้เสนอให้คุณย่าเพิงค้าทอง พร้อมหั้งอธิบายทางได้ทางเสียงการลงทุนด้วยวิธีนี้ โดยชี้ให้เห็นคุณค่าสถิติของทองพอเป็นสังเขป คุณย่าเพิ่งนั่นแม้จะไม่เข้าใจระบบเศรษฐกิจที่พ่อหมօพยายามอธิบาย แต่ความที่ไว้ใจสายรั้กของสามีจึงตกลงใจค้าทอง โดยขอให้พ่อหมօศุขเป็นผู้ชี้อิน พ่อหมօใจดีก็เป็นธุระให้ด้วยความเต็มใจ

^๖ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๖.

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑๗.

^๘ ตอนที่คุณย่าเพิ่งมาปรึกษาพ่อหมօศุขนั้นในเมืองไทยมีธนาคารเพียงสามแห่ง และเป็นของชาวยุโรปหั้งหมด คือ Senanan, เรื่องเดิม, หน้า ๑๖๐.

แล้วตั้งแต่วันรุ่งขึ้นเป็นต้นไป คุณย่าเพิ่งก็มาเยี่ยมพ่อหมออศุขเป็นประจำทุกวัน วันแรกมาตั้งแต่พ่อหมออศุขยังไม่ดีน ส่วนคุณย่านั่นนอนไม่หลับตลอดคืน ท่านมารอพบเพื่อขอความมั่นใจอีกรึว่าท่านจะไม่ขาดทุน อีกวันหนึ่งท่องราคาตก คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อหมออศุขสายกว่าวันแรกเล็กน้อย ท่าทางเต็มไปด้วยความกังวลใจ ราคายังคงลดลงต่อไปอีก คุณย่าเพิ่งมาหาพ่อหมออศุขอีก ในที่สุดเพื่อเป็นการซื้อรำคำณและซื้อเวลาสำหรับประกอบอาชีพที่จะต้องเสียไปเพื่อการอธินายวิธีการค้าหองซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยปราศจากผลลัพธ์ พอหมออศุขตัดสินใจซื้อหองหั้งหมดคืนด้วยราคาเดิมที่เคยซื้อให้คุณย่า โดยที่คุณย่ามิได้ทราบว่า หากพ่อหมออศุขซื้อหองปริมาณเท่านั้นจากตลาด พ่อหมดจะจ่ายเงินน้อยกว่าที่จ่ายให้คุณย่าไป

ต่อมาไม่นานราคายังเริ่มขึ้นและขึ้นต่อไป คุณย่าเพิ่งเวียนมาหาพ่อหมออศุขทุกครั้งที่หองขึ้นราค คราวนี้ขอซื้อหองหั้งหมดคืนด้วยราคาตลาดตอนที่พ่อหมดซื้อหองคืนไปจากท่าน พ่อหมออศุขนั้นแม้ดูท่าจะโกรธอยู่บ้าง แต่ก็ด้วยความที่เป็นคนใจดี ก็ตกลงใจจะขายคืนให้ แต่มีข้อแม่ว่า คุณย่าเพิ่งจะต้องจ่ายเงินเท่าจำนวนที่พ่อหมอด้วยให้คุณย่า คุณย่าเพิ่งนั่นออกจากจะไม่สามารถเข้าใจว่าตามข้อแม่นี้ พ่อหมออศุขยังได้เงินจากคุณย่าน้อยกว่าเงินที่พ่อหมอดควรจะได้ หากขายหองในตลาดแล้ว คุณย่ายังมีความเชื่อมั่นว่าพ่อหมออศุขโงห่าน และด้วยความที่มี “ที่ปรึกษา” หนุนหลังอยู่คุณหนึ่ง คุณย่าเพิ่งจึงเกิดความมั่นใจว่าตนรู้ทันกลโกงของเพื่อนสามี คุณย่าแสดงความ (ที่ห่านคิดว่าห่าน) ฉลาดและรู้ทันด้วยการชี้ว่าจะไปหาหมอด้วยความมัวจัดการกับพ่อหมออศุข ผู้ซึ่งเป็นคนที่เอาเปรียบคนที่เป็นเพศหญิงโดยถือว่าโง่เง่า และตัวคนเดียว “ไม่มีสามีเป็นที่พึ่ง เช่นคุณย่าเพิ่ง

เมื่อข้อ “ข้องอกข้องใจ” ของคุณย่าเพิ่งมีลักษณะเช่นนี้ พ่อหมອคุชซึ่งประธานจะแสดงความมีกตเวทต่อพ่อหมօอ่า ผู้ล่วงลับไปแล้วนั้น ก็หาทางช่วยภารยาของชายรักดีกว่านี้ไม่ได้ กล่าวคือพ่อหมօต้องเชิญคุณย่าเพิ่งให้ถูกการมาเหยียบบ้านพ่อหมօอิกต่อไป และให้ไปหาหมօความชื่นโรงขึ้นศาลที่ไหนก็สุดแล้วแต่หัวใจของคุณย่าเพิ่งจะประธาน

ด้วยความโกรธเช่นกัน คุณย่าเพิ่งคนเก่งหันหลังเรือนแล้วก็เงียบหายไป พ่อหมօคุชขายทองฟ้าดเคราะห์ได้กำไรหลายบาท และเมื่อไม่มีทองก็ไม่มีคุณย่าเพิ่งอิกต่อไป

อันที่จริง บรรยายกาศของเรื่องนี้ไม่ตึงเครียดเลยออกจะครื้นเครงอยู่ด้วยซ้ำไป แม้ว่าตัวพ่อหมօคุชท่านรู้สึกตึงเครียดเป็นอย่างยิ่ง คุณหมօใจดีที่เรารู้จักตอนดันเรื่องถึงกับ “หน้าแดงใจเต้นตึกๆ ตั้งแต่มาเหยียบโลกซึ่งไม่เคยหัวเสียถึงเพียงนี้เลย เคยได้รับความสรรสิริญจากเพื่อนบ้านอยู่เสมอว่าเป็นคนใจดี ใจเย็นสุภาพเรียบร้อย ใจเป็นพระ ฯลฯ คราวนี้กระไรมาเกิดโหสังนรั้งตัวไม่อยู่”^๕

ด้วยเหตุที่ว่าท่านผู้เขียนมีอารมณ์ขันในการสร้างคุณย่าเพิ่ง ผู้อ่านจึงไม่รู้สึกโกรธทั้งคุณย่าและคุณหมօแต่กลับอดรู้สึกเห็นใจคนทั้งสองไม่ได้ เพราะเห็นตนดอยู่แล้วว่า การที่พ่อหมօคุชและคุณย่าเพิ่งพูดกันไม่ว่าเรื่องนั้น มีดันเหตุใหญ่มากจากช่องว่างทางภูมิปัญญาดังกล่าวแล้ว

ถ้าเราติดตามบทสนทนาของพ่อหมօคุชและคุณย่าเพิ่งตั้งแต่ต้นจนจบอย่างใกล้ชิด จะพบว่าการค้าห้องเป็นปัญหาที่ทำให้เกิดการขัดแย้งขึ้นระหว่างมิตรคู่นี้ ผู้เขียนบทมานี้มีความเชื่อว่าการที่ท่านผู้ประพันธ์

^๕ “เขียวหวาน,” เรื่องเดิม, หน้า ๓๙๗.

ได้นำปัญหาเบื้องต้นทางเศรษฐศาสตร์มาเป็นตัวการทำลายมิตรภาพของคนที่เริ่มต้นก็มีแต่ความประรบนาดไว้เนื่องเชือใจ รักใครรับถือกัน เช่น พ่อหมอดุขและคุณย่าเพียงนั้น น่าจะเป็นพระท่านประสังค์จะส่ง “สาร” บางอย่างให้ผู้อ่าน ลักษณะ ซึ่งอาจนับได้ว่าเป็นคนชั้น “หัวกะทิ” ของประเทศ และผู้เขียนบทความนี้เชื่อว่า “สาร” นั้นคือ การเรียกร้องความสนใจของคนระดับนั้นให้หันมาพิจารณาเรื่องความจำเป็นในการขยายการศึกษาของทวยราษฎร์ให้กว้าง และมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น^{๑๐} เพื่อช่วยลดช่องว่างทางภูมิปัญญาของชาวชนบทและชาวกรุง ผลเสียอันเกิดจากความแตกต่างในเรื่องปัญญาความรู้ที่ผู้อ่านเห็นได้ชัดในเรื่อง “คุณย่าเพียง” ก็คือเป็นเหตุให้มิตรภาพสลายลงได้

ผู้เขียนบทความนี้มีความเชื่อว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ ประพันธ์เรื่อง “คุณย่าเพียง” ขึ้น โดยมีเจตนามากกว่าเพื่อให้ความบันเทิง และสะท้อนให้เห็นชีวิตคนไทยในແທ່ງที่กong ตำรา กรมวิชาการชี้แจง ดังที่ได้ยกมาไว้ตอนต้นของบทความนี้ กล่าวคือผู้เขียนมีความเชื่อว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ ได้มองเห็นช่องว่างทางภูมิปัญญาในหมู่ประชาชนของประเทศไทย ซึ่งอยู่ในสมัยพัฒนา และเห็นด้วยว่าช่องว่างนั้นเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์บริการทางการศึกษา ที่รัฐให้แก่ทวยราษฎร์นั้นยังเป็นไปในวงแคบ ทำให้ชาวบ้านอกอกกับชาว

^{๑๐} ผู้สนใจสภาพการทำงานการศึกษา ของประเทศไทยลักษณะเดียวกับเรื่องของคุณย่าเพียง ขอเชิญอ่าน พระราชหัตถเลขา และหนังสือกรานบังคมทูลของพระเจ้าพระยาพระเศสเด็จสุเรนทราราชบดี แต่ยังมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมณฑรพลนกิจ และพระยาวิสุทธสุริยศักดิ์ ร.ศ. ๑๓๓-๑๓๘ (พิมพ์ในการพระราชทานเพลิงศพท่านผู้หญิงเสวีym พระเศสเด็จสุเรนทราราชบดี, ๒๕๐๕) และ David K. Wyatt. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn (Thai Wattana Panich, 2512).

บุรีรัมย์ ซึ่งเมื่อมีน้ำใจไม่ตรึงต่อ กันเป็นทุน ก็ขาดทุนทางใจย่อยยับ ด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่งก็คือ หลังจากที่ท่านผู้ประพันธ์ได้รับพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ แต่ตั้งขึ้นเป็นเสนอติกระทรวงธรรมการ^{๑๑} เมื่อสิบสี่ปีต่อจากที่ ลักษณ์ ติพิมพ์เรื่อง “คุณย่าเพ็ง” และได้มีเหตุการณ์สำคัญสองประการประกฎขึ้นในประวัติการศึกษาของไทย นั่นคือการสถาปนาโรงเรียนข้าราชการพลเรือนฯ ขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปี ๒๔๕๙ ซึ่งเป็นปีแรกที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ ได้ก้าวเข้าสู่ตำแหน่งสูงสุดของการบริหารทางการศึกษาของประเทศไทย และเหตุการณ์สำคัญอีกประการหนึ่งก็คือการประกาศพระราชบัญญัติประถมศึกษา เมื่อปี ๒๔๖๔

แม้เราอาจจะปฏิเสธได้ว่าเจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ มิใช่เป็นตนคิดให้มีการจัดตั้งมหาวิทยาลัยขึ้นในประเทศไทย แต่เราไม่อาจปฏิเสธว่า ท่านมิใช่ผู้ที่มีความคิดก้าวหน้าและเป็นผู้สนับสนุนความคิดเรื่องการจัดการศึกษาเพื่อทวยราษฎร์ หรือมิใช่ผู้ที่มองไม่เห็นความจำเป็นที่ว่ารัฐจะต้องให้ราษฎรทั่วประเทศมีโอกาสได้รับการศึกษาโดยทั่วถึง

ผู้เขียนบทความนี้มีความเชื่อว่า ในฐานะที่เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ เป็นนักการศึกษา และมีฝีมือในการประพันธ์ ท่านจึงสร้างเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” ขึ้นน่าจะเพื่อเป็นพาหนะอันนำรื่นรมย์สำหรับเสนอทัศนะทาง

^{๑๑} ตอนนี้เจ้าพระยาธรรมศักดิ์ฯ มีอายุได้ ๔๐ ปี เมื่อเรื่อง “คุณย่าเพ็ง” ลงพิมพ์ใน ลักษณ์ นั้นท่านอายุ ๒๖ ปีและกลับจากการศึกษาวิชาการศึกษาจากประเทศอังกฤษได้สี่ปีแล้ว

สังคมโดยเฉพาะด้านการศึกษามากกว่าจะเขียนขึ้นเพื่อความมุ่งหมาย
ตั้งที่กองตำราอธิบาย

กล่าวโดยสรุปคือ ผู้เขียนบทความนี้เห็นว่า เจ้าพระยาธรรมศักดิ์
มนตรีใช้บันเทิงคดีเป็นเครื่องมือสำหรับแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับสังคม
อย่างจริงจัง นับได้ว่าเป็นก้าวใหม่อีกก้าวหนึ่งในการประพันธ์ของไทย

บทละครของ “ครูเทพ” ถนนมองศ์ สุกโขติรัตน์

เมื่อเอียนามเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี หรือแม้นามแฝงอื่นๆ ของท่าน น้อยคนนักที่จะนึกถึงท่านในฐานะผู้แต่งบทละครผู้มีความสามารถ เพราะท่านได้แต่งหนังสือในแนววิชาอื่นๆ ไว้มากหลายเรื่อง เช่น ภัณฑ์ประเพณี บทละครของท่านจึงกลایเป็นงานเขียนส่วนน้อย แต่ก็มิใช่ส่วนที่ผู้ศึกษาเรื่องราวของท่านจะละลีบเสียได้ เพราะแม้จะมีปีมาแล้วน้อยแต่ก็มีคุณค่ามากพอสมควร ผู้อ่านในสมัยปัจจุบันนี้อาจมองว่าล้ำสมัยไปบ้าง เพราะธรรมเนียมของการละครเปลี่ยนไป แต่เมื่อเทียบกับสมัยของท่านแล้ว เนื้อหาสาระต่างๆ นับว่าเหมาะสมแก่สมัย แม้เรื่องที่ท่านเอาของฝรั่งมา “แปลและแต่งเทียบเคียง” ท่านก็เข้าใจเลือกเรื่องที่เหมาะสมแก่ คนไทยยุคนั้นเช่นกัน ละครของท่านจึงได้สะท้อนชีวิตคนไทยส่วนหนึ่ง ฝากรไว้ในวรรณกรรมไทย รวมทั้งได้สะท้อนความคิดความอ่านของท่าน ไว้อย่างน่าศึกษาอีกด้วย

บทละครของครูเทพนั้นทั้ง “มีน้อย” และ “หายาก” เพราะคนมากมองข้ามไปดังกล่าวแล้ว จึงปรากฏว่ามีพิมพ์รวมเล่มอยู่เพียงเล่มเดียว ประกอบด้วยบทละครพูด๔ เรื่อง ซึ่งมีทั้งที่ท่านแต่งเอง และแปลและแต่งเทียบเคียง ดังนี้

๑. แม่ครีรัว แปลและแต่งเทียบเคียงจากเรื่อง แอเรีย เบลล์ พิมพ์ เมื่อ ร.ศ. ๑๙๕ (พ.ศ. ๒๕๕๗)

เรื่องนี้ไม่บอกว่าใครแต่งต้นฉบับเดิม และแต่งเมื่อไร ผู้เขียนได้เสาะหาในทำเนียบชื่อวรรณกรรมต่างๆ แต่ยังไม่พบ

๒. น้อมใหม่ พิมพ์ในวิทยาจารย์ เล่ม ๖ ตอนที่ ๑๐ วันที่ ๑๕ พ.ค. ร.ศ. ๑๒๕ (พ.ศ. ๒๔๗๙) เรื่องนี้ท่านไม่ได้บอกที่มาหรือชื่อเรื่องเดิม จึงเข้าใจว่าท่านแต่งเอง
 ๓. หมั้นไว้ แปลงจากเรื่อง เอนเคลท์ ของ ว.ส. คิลเบอร์ต บทร้องของพระพิสันณพิทยาพุน พิมพ์ใน วิทยาจารย์ เล่ม ๑๗ ตอนที่ ๒๒ วันที่ ๕ พ.ย. พ.ศ. ๒๔๖๐
 ๔. ตามงา แปลงจากเรื่อง แคน ดรูส ของ กิลเบิต พิมพ์ในวิทยาจารย์ เล่ม ๒๕ ตอนที่ ๒๐ วันที่ ๑๕ ตุลาคม ๒๔๖๘ คำว่า “กิลเบิต” ผู้แต่งเรื่องนี้ ตัวสะกดชวนให้ลงนว่าเป็นคนเดียว กับ ว.ส. คิลเบอร์ต ผู้แต่งเรื่องที่ ๓ หรือไม่ เมื่อได้หานำทำเนียบงานของ ว.ส. คิลเบอร์ต แล้วไม่พบ จึงไม่กล้าเดาว่าเป็นของคน哪 เดียว กัน
- ระยะเวลาที่แต่งและแต่งแปลงบทหลักครั้ง ๔ เรื่องนี้ ครุเทเพริม ออกรหังสือ ลักษณะ แล้ว และในหน้าที่ราชการก็ได้เริ่มวางหลักสูตร วิชาการศึกษาอย่างใหม่ จนถึงเป็นเสนานบดีกระทรวงธรรมการและเป็นเจ้าพระยาแล้ว

ยังมีละครอีกจำพวกหนึ่ง ซึ่งความตั้งใจของท่านมิใช่จะให้เป็นละคร สำหรับเล่น แต่จุดประสงค์แท้จริงคือแต่งให้อ่านกัน ทั้งนี้เพื่อให้ความสนุกสนานพากความคิดความอ่านและแนวปฎิบัติของท่านเข้าสู่จิตผู้อ่าน โดยอุบายนของละคร ได้แก่เรื่อง

๕. กำแพงภัย แต่งเมื่อ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๔

๒. ออกจากราตรีของค่า แต่งเมื่อ ๒๙ กุมภาพันธ์ ๒๕๗๔

๓. เงินค่าเสียหายและหนี้สังคม แต่งเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม

๒๕๗๕

จะครเหล่านี้ได้อื้อต่อวัตถุประสงค์ที่จะให้ความรู้แก่ประชาชนในบุคคลที่บ้านเมืองกำลังผันผวนหลายด้าน จึงนับว่าท่านได้พยายามใช้รูปแบบของละครให้เป็นประโยชน์ได้อีกทางหนึ่ง

บทละครของครูเทพเหล่านี้มิใช่เรื่องราวที่ผู้อ่านหนังสือนี้ส่วนใหญ่คุ้นเคยอยู่ดังที่อาจคุ้นกับละครพระราชพิธีในรัชกาลที่ ๖ หรือบทละครของข้าราชการบริพารที่แต่งบทละครตามแบบอย่างของพระองค์และมีชื่อเสียงในเวลาต่อมาเพราะละครนั้น ผู้เขียนจึงขอกล่าวถึงการดำเนินเรื่องที่ละเอียดเรื่องอย่างค่อนข้างละเอียด เพื่อว่าจะได้ศึกษา ครูเทพ ไปด้วยกันทั้งนี้ท่านต้องไม่ลืมว่าบทละครบางเรื่องมิใช่ความคิดเห็นของท่านเองแต่อาจมาจากเรื่องและการดำเนินเรื่องมาจากต่างประเทศ จึงต้องพิจารณาตัวครูเทพ ในละครแต่ละเรื่องต่างๆ กันไปตามเนื้อผ้า อย่างไรก็ต้องผู้เขียนเองกล่าวไว้ว่า ถึงแม่ท่านจะเป็นฝรั่งมานแปลงเป็นไทย ท่านก็แปลงได้กลมกลืนดียิ่ง องค์ประกอบของเรื่องส่วนมากไม่ขัดเขิน หากจะมีขัดเขินอยู่บ้างก็เป็นตามทัศนะของคนปัจจุบัน หากพิจารณาธรรมเนียมละครสมัยท่านแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าท่านเป็นนักแต่งละครที่ดีคนหนึ่งแม้ว่าปริมาณงานจะเทียบกับนักแต่งละครร่วมสมัยของท่านหลายคนไม่ได้ก็ตาม

เรื่องแม่ครีรัว แต่งแปลงจากเรื่อง แอเวีย เบลล์ ตัวแม่ครีรัวในที่นี้ ชื่อในภาษาไทยว่าไปล์ เป็นหญิงสาวคนใช้และคนทำครัวของคุณแม่รัว ซึ่งอยู่ในวัยกลางคน ตัวคนเดียว “ไม่บอกว่าเคยมีสามีมาบ้างหรือไม่ และเหตุใดจึงเรียกว่า “คุณแม่” คุณแม่รัวนี้มีอาชีพทางการรับจ้างซักเสื้อผ้า ตัวละครฝ่ายชายมีสามคน คนแรกคือนายสินโถตู้ สังกัดกรมทหาร

ม้า ต่อมาก็อยากรอ เที่ยง สังกัดกรมกองตรเวน หั้งคู่เป็นเพื่อนของไปล์ มาทอดสนิทดพันโดยหวังประโยชน์จากไปล์ อีกนายหนึ่งคือ อาเปี๊สุก เป็นเด็กแก่ร้านใบชา รักใคร่ผูกพันกับไปล์มาก แต่ความเป็น “เจ๊” ทำให้ตกอันดับไป แต่ในที่สุดคุณสมบัติเดียว กันนี้เองทำให้สมประสงค์ 札 กะเรื่องนี้มีจักษ์เดียวคือห้องครัวบ้านคุณแม่ริว มีอุปกรณ์ประกอบเหตุ การณ์ต่างๆ เตรียมไว้ครบ รวมทั้งอุปกรณ์หลังจากก็เตรียมไว้พร้อม

เมื่อเปิดฉากนั้น ไปล์เช็คชามและร้องเพลงสุรินทรaru รำพึงถึงความ งามของตนและกล่าวถึงความรู้สึกของตนต่อคนรักหั้ง ๓ นาย ตนเองไม่รู้ จะเลือกใคร และขณะนี้ก็ต้องมีบัญชีการพบแพนไม่ให้เกิดเหตุการณ์ที่ ปัจจุบันเรียกว่า “รถไฟชนกัน” แต่ครูเทพเรียกว่า “เรือแตก” แต่วันนี้ เกิดนัดแพนทหารมาพร้อมกันหั้งสองคนจึงต้องวางแผนนำปลาไว้ที่หน้า ต่างเป็นสัญญาณหมายความว่าเจ้านายยังอยู่ ห้ามใครเข้ามา

แต่ก่อนที่ทหารจะมา อาเปี๊สุกก็เข้ามาร้องขายใบชา แต่เจตนา จริงๆ จะมาอ้อนหวานให้ไปล์เห็นใจตน ไปล์ไม่ยินดี รังเกียจว่าเป็นเจ้า แต่ก็เห็นความด้อยบ้างเหมือนกัน เมื่ออาเปี๊สุกไป คุณแม่ริว ก็เข้ามา เอื้ดเรื่องขวดน้ำปลาให้อาลงเสีย และพาลเพระคุณปลัดดูละครแล้ว ล้มเลิก หันใจนั่นเต็กถือหนังสือก็เข้ามานางอกว่าตกลงได้ตัวละครแล้ว ไปล์ จึงไปช่วยนายแต่งตัวโดยไม่เห็นว่าสัญญาณถูกอาลงอึก นายสิบตุ้มมาถึง ก็เข้ามาหาของกินตามเคย พ่อได้ยินเสียงคุณแม่ริวเรียกไปล์ก็ตกลิ้ง เข้าไปซ่อนในตู้กับข้าว นายามเที่ยงมาถึงได้ยินเสียงคุณแม่ริว ก็จะเข้าซ่อน บ้างแต่พบนายสิบตุ้มจึงเกิดโศยังแย่งคนกลางกัน ในที่สุดก็รู้ว่าเคยถูก หล่อนหลอกให้ขัดครัวมาแล้วหั้งคู่

เมื่อนายไปแล้ว ไปล์เข้ามานิครัวพบเข้าหั้งสองคนก็จัดแจงห้าม ให้กิน ครู่เดียวคุณแม่ริวกลับเข้ามา หั้งคู่ห้าที่ซ่อน นายสิบตุ้มเข้าซ่อนใน

ดูได้ นายยามเที่ยงลงไปในตุ่มข้าวสาร คุณแม่ริวตักน้ำจะเดี่ยวสาคู ตอนแรกติดไฟก็ทึ่งไม่ขัดลงไปในโถ่ ต่อมาก็ตักน้ำเทลงไปในโถ่ เพราะใจลอย พอนางออกไปนาຍยามเที่ยงก็ออกจากโถ่ ลืมมากให้ล้อยอยู่ในน้ำไปปล่อยเห็นแต่หมวดก็เข้าใจว่าคนรักตายไปหนึ่งคนจึงเข้าไปคร่ำครวญกับอีกคนหนึ่ง นายยามเที่ยงจึงทำผีหลอก แต่นายสินบดูจับได้ พอดีคุณแม่ริวเข้ามา สองนายกระโดดออกไปอย่างรวดเร็วแต่ก็ถูกอาเปี๊ยะจับตัวกลับมาส่ง

คุณแม่ริวโมโหมาก อากบากว่าจะใส่ตรวนเร่งเงินไปล่อ ไปล่อหากที่พึ่งເเข้าจริงทหารหั้งสองนายไม่รับเลี้ยง อ้างว่าเป็นแต่เพื่อนกันและฐานะตนก็ลำบาก ไปล่อมดที่พึ่งหันเข้าหาอาเปี๊ยะสุดๆ ยินดีໄส่ตัวไปล่อและรับเลี้ยงดู แต่สองนายตัวการก็ยังกล่าวว่า หากตนอดอยากก็จะมาพึ่งแม่ครีครัวดังเคย

เรื่องนี้ไปล่อเป็นตัวเดินเรื่องดังแต่ต้นจนจบ ไปล่อตัวว่าสาย นิสัยจึงติดเจ้าชู้มาก เม้แต่เด็กเดินหนังสือของปลัด ไปลักยังรู้ว่ามองตน การเล่นกับความรักด้วยความงามของตนนี้เอง ได้ทำให้เกิดพัฒนาการของประสบการณ์ขึ้นแก่ตน คือได้สำนึกในภายหลังว่า เปื้องหลังเครื่องแบบโกๆ นั้น แท้จริงว่างเปล่า แต่เปื้องหลังความเป็นเจกรูปไม่งาม พูดไม่ไฟ雷ะดูนำขึ้นไปเสียหมดนั้น คือหัวใจที่บริสุทธิ์และมั่นคงตลอดกาล

นายสินบดูและนายยามเที่ยงนั้น เป็นลักษณะแบบฉบับของคนในเครื่องแบบ กล่าวคือมักใช้ความโกรธของเครื่องแบบให้เป็นประโยชน์ แท้จริงนั้นเงินเดือนน้อย จึงต้องหาทางได้ “ของฟรี” ในเรื่องนี้ก็ได้ในทาง “นารีอุปถัมภ์” ซึ่งหากฝ่ายหญิงจะหวังพึงตนบังก์ยอมไม่ได้อยู่ดี

คุณแม่ริวเป็นตัวละครที่แสดงลักษณะนายเงินที่เอาแต่ใจตนเองเป็นที่ตั้ง เมื่ออารมณ์เสียก็พาลเอาอกับสาวใช้ บทของแม่ริวนี้ ครูเทพให้ภาพ

พจน์ชัดเจนมาก จนราวกับไม่ได้มาจากการเรื่องของฝรั่ง เพราะเราอาจเห็น คุณแม่รัวในเมืองไทยได้ทั่วๆไป เช่นตอนที่แม่รัวเกิดจะออกไปปดูหล่อคร เพราะได้ตัวมาแล้ว ไปล่ยังไม่รู้ก็เข้ามารายงานว่า

ไปล': อีฉันปดกวดเสรีจแล้วเจ้าค่า มั่งม่า�กีกัง ที่หลับที่นอนกีบู่ เสื้อผ้าคุณนายอีฉันกีเก็บเข้าถูเสรีจแล้วเจ้าค่า

ริว': ไกรนอ กะเงอ อึน บ่ายวนนี้ ห้างไปปดูหล่อ ไม่ใช่รี เสือก

ไปล': อ้าว กีคุณนายบอกอีฉันเมื่อกี้

ริว': บอกว่าอย่าเดียง ห้ามขาด เอิงมันเคยตัวเสียแล้ว พุดละ เดียงคำไม่ตกฟาก นางตัวดี รีบไปเอาเครื่องแต่งตัวของห้า ออกเสียอย่างเก่าเริ่ว

เพียงตอนสนั่นๆ เท่านี้ก็พอจะเห็นได้ว่า ครูเทพมีฝีมือในการทำให้ “เป็นไทย” ได้เด็ดขาดอย่างไรไม่มีเค้าฝรั่งติดอยู่เลย

เป็นที่น่าสังเกตว่าในบทละครนั้น บทตัวละครที่ค่อนข้างจะ “เปรี้ยว” หรือเกรี้ยวกราดโดยวิวัฒนาการต่างๆ นั้น เขียนได้ง่ายกว่าบทดำเนินเรื่อง เช่น บทรัก บทแสดงการเสียสละหรือบทโศก และก้มก้การแสดงได้ถึงบทดีกว่า ด้วย เพราะบทมักกล่ออยู่ให้เต็มที่ ในละครเรื่อง แม่ครีครัว นี้ บทของ คุณแม่รัวจึงดูมีชีวิตชีวายิ่งกว่าคนอื่น

คนที่น่าสนใจที่สุดในเรื่อง มีบทน้อยที่สุดแต่สำคัญที่สุด และให้ข้อ คิดข้อสังเกตที่แสดงทักษะของครูเทพได้มากที่สุด ได้แก่อาเปี๊ยะสุก อา เปี๊ยะสุกมีลักษณะของพระเอกนักหนาแบบ กล่าวคือรูปร่างหน้าตาทึ่กไม่งาม พุดกีไม่ชัด กิริยา กีน่าขัน แต่ความดีมีอยู่มากเสมอต้นเสมอปลาย ใจดี มั่นคง มีความรักจริงและยอมเสียสละทรัพย์สินเพื่อความรักได้ แม้แต่ ไปลซึ่งไม่ยอมรับรักอาเปี๊ยะสุกในตอนต้นเรื่องก็ยังชุม

ไปล': ที่จริงอาเปี๊ยะสุกคนนี้แก่ก็ซื่อตรงดี แต่เขาเป็นเจ้าเป็นจัน ที่ ไหนจะสู้สิบโทตู้หรือยามเที่ยงของเราได้

ความเป็น “เจึก” ของอาเปี๊ะสุกเท่านั้นเป็นอุปสรรคของความรัก เพราะไปล้มลงข้ามความดีในตัวไปเสียหมด อย่างที่ตัวอาเปี๊ะสุกเองก็รู้ตัว

สุก : รูปร่างอ้วนเล็กซิริง อาแม่หนู แต่หัวอกอ้วน (เอามือตอบที่หน้าอก) โอ๊ะ เค้าเป๊ะ แคกเสียแล้ว

ที่ว่าแต่คนนี้คือไข่ที่แก่ใส่ไว้ในอกเสื้อจะเอาไปกิน นี่ก็แสดงว่าแม้แต่ตอนสารภาพรัก อาเปี๊ะสุกก็ยังอดทำอะไรเลยๆ ไม่ได้ และจะให้ผู้หญิงที่ไหนยอมรับรักด้วยได้ กว่าในตอนท้ายไปลึกลึกได้เห็น “หัวอก” เมื่อหล่อนหมดที่พึงทุกทาง ผลสุดท้ายหันมาหาอาเปี๊ะสุก

สุก : อ้วนลิลักษณ์นานาแล้ว ต้องช่วย อ้วนไม่ใช้ชูลักษณ์หัวลักษณ์ทดลอง อ้วนเป็นชูลักษณ์ตัวอี๊ ร้านอ้วนก็มี เงินอ้วนก็มี ค่าตัวอี๊ ๘๐ บาท ใช้มา ๒ ปี ลดเดือนละ ๕ บาท เป็นเงินลด ๗๒ บาท ยังเป็นหนี้อีก ๙ บาท ถูกใจนั้น นายเดาโต้หลง อ้วนจะเอาเงินมาใช้ให้ แล้วลับตัวอี๊ไป

ในเรื่องแต่งของไทยโดยทั่วไป หากมีละครเป็นคนจีน ก็มักเป็นคนที่เป็นแบบฉบับสองชนิด คือลักษณะของ “ยิวแห่งบูรพาทิศ” กับ “ตัวต烙ก” มาในวรรณกรรมสมัยหลังๆ เมื่อทัศนคติของคนไทยต่อคนจีนเปลี่ยนแปลงไปแล้ว คนจีนจึงได้มีบทบาทและแบบฉบับอื่นๆ ต่างๆ ออกไป ในละครของครูเทพมิใช่แต่ในเรื่องนี้เท่านั้นที่ครูเทพให้ “เจึก” เป็นพระเอก ในละครส่วนใหญ่ที่จะกล่าวต่อไปจะพบว่าครูเทพได้ให้คนจีนเป็นตัวละครที่เสนอความคิดของท่านเองหลายประการด้วยกัน

ครูเทพ ไม่ได้อยู่ในฐานะที่ต้องตั้งแต่กับคนจีน และตัวท่านเองก็เป็นผู้ที่มีความคิดกว้างไกล มองโลกมองเมืองไทยอย่างยุติธรรมดังที่ผู้อ่านจะพบในงานเขียนเรื่องอื่นๆ ของท่านหลายเรื่อง คนจีนในบทละครของท่านจึงเป็นคนที่มีหัวใจดีโดยธรรมชาติ เป็นคนขยันทำงาน ไม่รังเกียจ

งานหนัก จึงมีฐานะมั่นคง เมื่อเปรียบกับทหารสองนายที่คู่โภตแต่กายนอก แล้ว อาเปี๊ยะสุก์ได้เปรียบกว่า เนื่องม้าตีนปลาย อย่างไรก็ตาม กว่า อาเปี๊ยะสุกจะชนะได้ก็ต้องผ่านอุปสรรคมาหมายโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ตัวไปล่ เองนั้นมองอาเปี๊ยะสุกอย่างที่คนไทยส่วนมากมองคนเจ็นที่ค้าขายว่ามักจะ “จดเกิน ซึ่งขาด ปนของ” เช่นที่ไปล่าว “มิน่าล่ำฉันสงสัยมานานแล้ว ในชาที่ค้าเปี๊ยะส่งน้ำใจคงปนขึ้นคงด้วยสักครึ่งก่อนเวลาหันขึ้นช่วงร่วงพຽทุก ที” สุมเสียงที่ไปล่พูดน้ำใจดูเหมือนล้อเล่น แต่ที่ครูเทพนำมายังไนและคร นี้ไม่ใช่เรื่องเล่น ท่านคงจะมองปัญหาอื้อย่างที่เห็นว่าสำคัญ เพราะทราบ ได้ที่ความคิดແงนี้ยังมีอยู่ คนไทยกับคนเจ็นก็มองหน้ากันไม่สนิท ซึ่งการ กระทำเช่นนี้มีผลต่อภาวะเศรษฐกิจและสังคมด้วยเป็นอย่างมาก

ผู้เขียนไม่อาจหาต้นฉบับเรื่อง 宣告เรีย เบลล์ได จึงไม่ทราบว่าเมื่อมุ ตอนนี้เป็นอย่างไรในทศกติของฝรั่ง แต่เรื่องนี้ก็มิใช่ปัญหาสำคัญ เพราะ การแปล และแต่งเทียบเคียงนั้น ก็เกือบจะเท่ากับแต่งเองอยู่แล้ว เพียง แต่ท่านเป็นสุภาพบุรุษมากพอที่จะให้เกียรติแก่เจ้าของความคิดเดิมจึงได บอกชื่อต้นฉบับไว้ให้ ส่วนประกอบอื่นๆ ท่านคิดแต่งโดยใช้เนื้อหาและ บรรยายกาศแบบไทยทั้งสิ้น ผู้เขียนจึงนับถือทศกติของท่านในเรื่องนี้ เป็นอย่างมาก

น้อยใหม่ เรื่องนี้ ท่านไม่ได้บอกไว้ว่าເອງเรื่องมาจากใคร จึงเข้าใจว่า ท่านแต่งเองโดยตลอด การวางแผนเรื่องมีวิธีการอย่างเดียวกับบทละคร พุดของฝรั่ง แต่ตัวละครนั้นไม่ลักษณะพิเศษซึ่งทำให้แน่ใจว่าท่านต้องแต่ง เอง กล่าวคือ ตัวละครมีสมชาติตัวยกัน คือคนไทย คนเจ็น และคนลูก ครรช ไทย-ฝรั่ง แต่ละครมีลักษณะที่เป็นแบบฉบับของตนโดยธรรมชาติ ที่จะเห็นได้ในเมืองเรา “ไม่น่าที่จะแบ่งจากເວັ້ງທີ່ແຕ່ງໃນພາຫຼັນໄດ້ อย่างไรก็ตาม หากผู้เขียนคาดผิดไป ก็คงต้องยกผลประโยชน์ให้ครูเทพ เพราะท่านได้แสดงฝีมือการแปลและแต่งเทียบเคียงเรื่อง แม่ครีรัว ໄວ

จนແທບໄມ່ຮູ້ວ່າເຂາຂອງຜົຮ້າມາ ພາກທ່ານໄມ່ປອກ

ລະຄຣເຮື່ອງນີ້ມີອົງກົດເດືອນຈາກເດືອນ ຕັ້ງລະຄຣມີເພີ່ງ ແລ້ວຄືອຈາງວາງສິ້ວ່າ
ນາຍສົມື່ ແມ່ເປົ້າແລະຈິນເຊີ້ງ ທ່ານໄດ້ແຈກແຈງບຸຄລິກລັກໝະແລະນີສີຢີໂຄ
ໄວ້ເຫັນວ່າມີຜູ້ອ່ານນຶກພາພແຕ່ລະຄນອອກຕັ້ງແຕ່ຍັງໄມ້ໄດ້ອ່ານເຮື່ອງ ຄື່ອ

ຈາງວາງສິ້ວ່າ ເປັນຄົນອາຍຸຮາວ ۴۰ ໂຈເປັນໜຸ່ມ ພຸດຈາທ່າທາງກລັ້ງ
ແກລັ້ງ ແຕ່ກລັວເມື່ຍ

ນາຍສົມື່ ເປັນຄົນຮົ່ງຈາຕີ ອາຍຸຮາວ ۲۵ ປີ ເປັນເກີ່ວດອອກກັບ
ແມ່ເປົ້າ ກິຣີຍາທ່າທາງເປັນໜຸ່ມຄະນອງ

ແມ່ເປົ້າ ກຣຍາຈາງວາງສິ້ວ່າ ອາຍຸຮາວ ۳۵ ປີ ບັງຄັບຜວ້າໄດ້ ແລະຮັກ
ໃຈຮ່າຍສົມື່ ນູາຕີເກີ່ວດອອກຂອງຕົວມາກ

ຈິນເຊີ້ງ ເຄຍເປັນບ່ອຍຖືກຂອບ ຕລກ

ຈາກເດືອນນີ້ມີອ່ານັ້ນ ມີໄຕຮັນໆ ມີໜັງສືອົມິມີໍ ແລະແປງໝານນາກ
ສໍາຮັບປັດກວາດ ດຽວເທັນ ບອກໄວ້ດ້ວຍວ່າ “ຄຳພຸດຂອງນາຍສົມື່ກັບຈິນເຊີ້ງ
ນັ້ນ ຈະຕ້ອງພຸດໃຫ້ແປ່ງໄປຄາມເສີ່ງທີ່ຄົນເຫັນນັ້ນພຸດກາຍາໄທຍດ້ວຍ” ແລະ
ສົມື່ທີ່ພິມພົບທະຄຣນີ້ອູ່ປ່າຍຮັກກາລທີ່ ۵ ບທະຄຣພຸດກຳລັ້ງເຮີມພົວ
ໜ້າຍແລ້ວແຕ່ຄົນດູຈາຈະຍັງໄມ້ເຂົ້າໃຈຮຽມເນີຍມຂອງລະຄຣນັກ ດຽວເທັນຈຶ່ງໄດ້
ບອກໄວ້ດ້ວຍວ່າ “ກັນຄໍາວ່າ “ພຸດປັ້ນ” ສ່ວນ “ປັ້ນ” ນັ້ນ ມ່າຍຄວາມວ່າ
ພຸດກັບຕົນເອງ ໃນທີ່ນີ້ກີ່ອົບພຸດໃຫ້ຄົນດູຟັ້ງ”

ປະກາດແຮກ ເຮື່ອງການພຸດໄມ່ໜີ້ສັດໃນກາງໝາປົກຕິນັ້ນ ເປັນວິທີກາຮນິ່ງ
ຂອງລະຄຣຕລກ ເພະການພຸດໄມ່ໜີ້ສັດນັ້ນເອງທ່ານໃຫ້ເກີດຂ້ອຂັ້ນ ເຫັນພຸດໝາຍ
ຄວາມດີ່ງອ່າງໜຶ່ງແຕ່ເສີ່ງອອກມາທໍາໃຫ້ເຂົ້າໃຈເປັນອົກອ່າງໜຶ່ງ ຢ້ອຕ້ວ່າ
ລະຄຣຈາໄມ່ຮູ້ຮ່ອງກັນອ່າງທີ່ເຮົາກວ່າ “ຟັ້ງໄມ້ໄດ້ສັ່ພົກຈັບໄປກະເດີດ” ທີ່
ມັກທໍາໃຫ້ເກີດເງື່ອງວຸ່ນວາຍໄດ້ມາກມາຍ ບາງຄຣາກພຸດໄມ່ໜີ້ສັດກີ່ເລີຍໄປປຶງກາຮ
ພຸດຄໍາອຸທານ໌ຊື່ຕິດມາຈາກກາງໝາເດີມຂອງຕົນ ທີ່ເນື່ອຟັ້ງໃນກາງໝາໄທຢ່າງ

น่าขัน ในเรื่องนี้มีคำที่ฟังแล้วขันหอยคำที่ยังมีชีวิตอยู่ให้คนปัจจุบันขันได้เรื่อยมา เช่น คำว่า “เค้าเป่” “ตายหง” “เลี้ยว กัง” เป็นต้น ส่วนนายสมิธนั้น ครูเทพให้พูดคำไทยถูกต้องทุกคำ แต่คนแสดงคงต้องทำเสียงติดฝรั่งเอาเอง ดูแล้วก็น่าขันที่ว่าต่างคนต่างพูดสำเนียงของตน ยังตอนที่ทะเลกันยิ่งสนุกมาก

ในประการที่สอง เรื่องพูดป้องนั้น บทละครเรื่องนี้มีอยู่ต่อตอนเรื่อง เพราะต่างคนต่างก็มีความในใจหรือความผิดที่ต้องปิดบังทุกคน วิธีป้องจะเป็นวิธีที่จะให้คนดูรับรู้เรื่องราวของแต่ละคนร่วงกับตัวเองเข้าไปเป็นตัวละครด้วย ทำให้น่าตื่นเต้นขึ้นอีก ละครเรื่องนี้ถ้าหากการ “ป้อง” เสียแล้ว จะไม่สนุกหรือตกลงเลย อาจกล่าวเป็นเรื่องลึกลับนักสืบไปได้ง่ายๆ

เรื่องมีว่าแม่เป้าเพิ่งໄล่สาวใช้ชื่ออีสุกออกไปเพราะຈางວang สิวทำเจ้าชู้เข้า ขณะนี้กำลังจะได้น้อยใหม่เป็นผู้ชาย ຈางວang สิวขัดใจ ต่อว่าภรรยาจะจะเอาบ้อยมารับใช้ นายสมิธซึ่งมาพักอยู่ด้วยนานเต็มที่จนน่าขวาง ที่จริงแล้วຈางວang สิวเคยพาอีสุกไปที่กุกชوبแล้วล้มถ้วยตามไว้เพราะอาราม ตกใจบ้อยคนหนึ่ง ฝ่ายแม่เป้าก็เคยไปที่ร้านนั้นกับนายสมิธ และทำอะไรให้บ้อยคนหนึ่งเห็นเหมือนกัน ดังนั้นพอจีนเช็งซึ่งแรมเม่นสีส่องมาให้มาถึงทั้งຈางວang สิว แม่เป้า และนายสมิธก็ตกใจ ฝ่ายตัวจีนเช็งเองยังนึกไม่ออกว่าตนเคยเห็นสามคนนี้เมื่อใด แต่ทั้งสามคนก็พยายามหาทางกำจัดจีนเช็งให้ได้

จีนเช็งนั้นมีความในใจอยู่อย่างหนึ่ง คืออายุ ๒๖ แล้วยังตามหาเตี้ยอยู่ มีกำหนดหมายที่จะรู้ว่าใครเป็นเตี้ยโดยการที่คนๆ นั้นต้องชื่อสิว สูง ๑ หลา ๓ ตະกู โดยแกมเมเชือกยางเท่านั้นเตรียมไว้ พบร้าชื่อสิว ก็กรากเข้าวัด พอจะเข้าวัดຈางວang สิว ๆ ตกใจ จีนเช็งเลยตกใจบังค้ว่าถ้วยตาม

ขั้นตอน ยิ่งทำให้จังหวัดสิ่วใจฟ้อต้องรับเอกสารเอาใจและให้จีนเชิงสัญญา ว่าจะไม่พูดความลับของตน จังหวัดสิ่วปรนนินบติจีนเชิงเป็นการใหญ่ จีนเชิงก็เชื่อว่านี่คือเดียวของตน

เมื่อแม่เป้าพบจีนเชิง ก็มีอาการอย่างเดียวกัน จีนเชิงเข้าใจว่าหล่อน ชอบคนก็เลี้ยงเอาร้านนายสมิธนั้นไม่ถูกแล้ว แต่ติดสินบนให้จีนเชิงไปเสีย เมื่อหันมองคนออกไปแล้ว จังหวัดสิ่วได้เข้ามาพูดเรื่องเดิมอีก จีนเชิงได้โอกาสสวัสดิ์ความสูงจังหวัดสิ่ว ปราภูว่าสันนี้ไปนิวเดียร์ก่อนโน้มว่าใช่ ดีใจใหญ่ แล้วคิดได้ว่าถ้าอย่างนั้นแม่เป้าก็เป็นแม่ของตน เมื่อแม่เป้ามาจึงขอโทษใหญ่ แม่เป้าจึงรู้ว่าที่จริงจีนเชิงจำตันไม่ได้จึงพาลไปจีนเชิงออก จีนเชิงเสียใจ คอมยาดมอิก นางเป้าสองสัยก็ໄลเบี้ยจังหวัดสิ่วฯ เพลオ เกือบจะทำให้ความลับแตก จีนเชิงต้องพยายามเดือนและช่วยจัดการพูดให้นายสมิธไปเสีย และช่วยกลบเกลื่อนเรื่องให้จังหวัดสิ่วกับแม่เป้าเข้าหากันอย่างดี ตกลงบ้านนี้ก็ได้น้อยใหม่คนหนึ่ง โดยที่จีนเชิงจะปิดเรื่องพบเดียวเป็นความลับไว้

กรณีรักสามเส้าระหว่างจังหวัดสิ่ว แม่เป้า และนายสมิธ นั้นเป็นเรื่องธรรมชาติของคนที่มีนิสัยและมีโอกาสอย่างนั้น ไม่มีอะไรแปลกรหรือแสดงข้อคิดอะไร ข้อที่น่าสนใจอยู่ที่บทบาทของพระเอกแบบของครูเทพ อย่างเดียวกับในเรื่อง แม่ศรีครัว คือ พระเอกที่เนื้อหา ไม่ใช่รูปแบบในเรื่องนี้คือจีนเชิง จีนเชิงเป็นพระเอกมาตั้งแต่เรื่อง พอตันเรื่องก็มีการกล่าวนำว่าจีนเชิงจะมา และเมื่อมาแล้ว เรื่องก็วุ่นวายตามลำดับ โดยจีนเชิงเป็นตัวศูนย์กลางพฤติกรรมของตัวละครทั้งสามตัว ในที่สุดก็มีบทบาทในการคลี่คลายเรื่องให้เรียบร้อยและจบลงอย่างถูกต้องตามศีลธรรม

พระเอกของครูเทพคนนี้ เป็นคนจีนที่คงลักษณะฝ่ายดีไว้ เช่นเดียว กับอาแปะสุกในเรื่อง แม่ศรีครัว กล่าวคือ เป็นคนซื่อสัตย์ ขยันทำงาน

หากินไม่เลือกงาน ใจคอมั่นคงเสมอต้นเสมอปลาย ไม่คิดแต่จะหาผลประโยชน์ มีแต่จะทำประโยชน์ให้คนอื่น แม้กิริยาจะจะน่าขัน แต่ก็ดูน่ารักน่าเห็นใจ ฉลาดลึกๆ แต่ก็ทำง่ายได้ในคราวจำเป็น อันที่จริง จันเชิงจะหาประโยชน์จาก “แพล” ของแต่ละคนก็ยอมได้มากมายเพียงแต่รับเงินที่เข้าเสนอให้ก็ได้จำนวนมากอยู่ แต่ก็ไม่ทำ หากจะคิดว่าที่ไม่ทำ เพราะเข้าใจว่าอาจจะสิ้นเป็นเตี้ยของตนก็อาจเป็นได้ แต่การที่แกเชื่อว่าอาจจะสิ้นเป็นเตี้ยจริงๆ และเกิดรักใครรึขึ้นมาจริงๆ ก็แสดงอยู่แล้วว่า นิสัยของจันเชิงไปทางซื่อมากเกินกว่าที่จะหาประโยชน์อย่างนั้นได้

ความคิดของครูเทพเกี่ยวกับคนจีนได้ฉายอภิมาในงานของท่านอย่างเห็นได้ชัด ที่ว่าเห็นชัดนั้น คือเห็นว่าท่านเจตนาจะใช้ละครเป็นสื่อให้ผู้ชมเกิดทัศนคติที่ถูกต้องเกี่ยวกับมนุษย์ด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งทัศนคติที่คนไทยมีต่อคนจีนในเมืองไทย โดยธรรมชาติของบทสนทนาในละครนั้น ผู้แต่งย่อมพยายามให้เป็นเหมือนคนชนิดนั้นพูดจริงๆ มากที่สุด แต่คำพูดของจันเชิงนั้นมีเนื้อหาเกินกว่าที่เจ้าตัวควรจะพูด ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นว่าส่วนเกินนั้นเป็นการแสดงทัศนะของครูเทพ เช่น

เชิ่ง : ะ หนีไปหมกแล้ว หนีไปกีช่างขา บอกยาให้ก็ไม่เอา พื้นอ้วก เคยปวดแห่มเจ็บตามหง ไม่เป็นไร บ้อเชียงกัน ตกลงขา กีอาอ้ว ไง อ้วกมีงานทำ อะๆ น่อลอดหน่อย ที่บ้านนี้น่าจะสนับายนุ้กที่จะเป็นบ้านคนมีเงิน อ้วกซ้อมคนมีเงิน เพราะเหตุว่าข้อที่ ๑ เขาไม่จัน ข้อที่ ๒ เขาไม่มี จริงไหม อ้วกจะได้เงินเลื่อนมากๆ กินก็อิ่ม อ้ว มันเป็นคนมักน้อยพอกินอิ่มนอนหลับ กลางคืนก็ไปดูจิ้งศาเลเจ้า ก่า วันอาทิตย์หยุดงานไปเที่ยวสำเพ็งวันยังค่ำเท่านั้นก็พอแล้ว อ้ว ไม่ต้องการมาก จริงไหม ว่าด้วยงานการ อ้วไม่ค่อยทน ถ้างานมีมากอ้วกทำแต่น้อย อ้วไม่ใช่คนปี้เกียจหลังบาก จริงไม่จริง ผู้หญิง

ริงเรือ อ้วนไม่ธุระ ลูกเมียอ้วกไม่มี อ้วมันเป็นคนรูปสวย เมื่อเป็นบ่ออยู่ที่ถูกชอป มีทั้งผู้หญิงผู้ชายไปกินข้าวແຍ່ງ ลูกสาวสวยๆ ก็มี อ้วกไม่ดูแลขา ปล่อยให้ขาดูอ้วกกระดากรไปข้างเดียว อ้วดิน ต้อง ต้าอ้วกคูแต่กับข้าว ผู้หญิงคนไหนมันจะชอบใจอ้วกซ่ามัน บางที่อ้วจะได้เดินต้องให้ลูกสาวที่เป็นเนื้อคู่ของอ้ว แล้วก็เป็นได้ซ่ามัน อ้วทุกวันนี้ไม่ได้เที่ยวหาเมีย อ้วมันเกินดีเสียแล้ว บอกล้อจริงๆ ไม่โกหก ทุกวันนี้ อ้วเที่ยวตามหาเตียง ตายหง เกิดมาฟรุ ว่าเดียหายไปไหหน ไม่เป็นไร เคราะห์ดี อ้วมาได้ข่าวเมื่อวานนี่เอง ๒,๓ อย่างๆ หนึ่งว่าเดียอ้วซื้อส้า สูงหลาสามตະกู เป็นเจํะ ดีจริงหนอ ที่นี้ถ้าอ้วพนอาส้าอ้วกได้ความว่าอย่างนี้ (ควักเขือกสำหรับด้อกจากกระเพา) ยะ เชือกนี้ยาวหลาสามตະกูพอดี เมื่อวานนี้เอง อ้วพนอาส้าคนหนึ่ง ยะ อ้วกถ่องวัดอีดู ตายหง อีสันกว่านี่เป็นกอง อีไม่สูงพอะเป็นเตียงอ้วได (ถอนใจใหญ่) บ้อเชียงกันเดียจริงๆ มีมันจะหายไปไหหน จริงไหหน หาไปฯ มันคงพบทัววันหนึ่ง เดียวนี้ อ้วต้องไปหาครัวไฟเสียก่อน เป็นบอยไม่รู้ว่าครัวอยู่ที่ไหหนไดหรือ

ผู้เขียนสงสัยว่าครูเทพคงประสงค์จะใช้คำพูดนี้เตือนสาวๆ สมัยนั้นที่เมื่อไปกินข้าวที่ร้านอกบ้านมักจะเล่นหูเล่นตากับบอยหล่อๆ จึงมีคำพูดตอนนี้แทรกเข้ามาโดยไม่เกี่ยวกับเรื่องแต่อ่าย่างใด คำพูดนอกจากนั้นก็เป็นการเล่าเรื่องตนเองให้คนดูฟัง ทำให้คนดูรวมทั้งผู้อ่านสมัยหลังได้รู้ว่าชีวิตคนเงินในฐานะอย่างเงินเชิญนั้นเป็นอย่างไร

นายสมิธเป็นตัวละครที่เข้าใจว่าครูเทพสร้างขึ้นแทนคนไทยที่ชอบดัดจริตเป็นฝรั่งยิ่งกว่าที่ฝรั่งเป็นกัน จึงเป็นคนที่หง่านขัน น่ารำคาญและน่าสมเพช

สมิธ : ออกมาจากประตูช้าย

อ้อ วันนี้ท่านจางวางตื่นเข้า

จางวางสิ้ว : จะ เข้าซึพ่อ จนไปไหหนค่ำไหเสียสามบ้านแปดบ้าน
แล้ว นี่เห็นจะเพิ่งคืนกรรมัง

สมิธ : เอื้ะ นี่ข้าวเข้าพร้อมแล้วหรือยังหือ

จางวางสิ้ว : (พุดบ้อง) นั่นเป็นไร บอกว่าพี่แกกละเป็นนาพิกา
สำหรับเวลา กินข้าวได้ดีที่เดียว ถ้าตื่นแหลกหรืออะไรก็เป็นรู้
ว่าถึงเวลา กินข้าวเข้า lokale (หันไปพูดกับ ส.) เห็นจะยังไม่
แล้ว แม่เป้าแก่ไล่ อีสุกอีสากไปเสียแล้ว

สมิธ : เอื้ะ จบซี ผมตื่นขึ้นว่าบุหรี่ฝารังเข้าไปหมดตัวก็ออกหิว
แล้วนี่นา

ตัวครูเทพองเป็นคนไทยที่ไปอยู่เมืองฝรั่งมานาน รับวิชาความรู้
ของฝรั่งมาอย่างเต็มที่ แต่ปรากฏว่าท่านไม่ได้กล้ายเป็นฝรั่งไปด้วย ไม่ว่า
ในชีวิตส่วนตัว การทำงานใช้ความรู้ ตลอดจนการกระทำการบีดเต็ล็ด
ต่างๆ ท่านทำให้เป็นไทยเสียก่อนแล้วจึงนำมาใช้กับคนไทย คืออย่าแล้ว
จึงใช้ให้เหมาะสม ท่านย่อความรู้ความเข้าใจต่างๆ ให้เป็นประโยชน์ทั้ง
โดยตรงและโดยอ้อมมากมาย แม้แต่ในละครท่านก็ไม่เว้นที่จะแฟงไว้ด้วย
ลักษณะเช่นนี้จะเห็นได้ในละครสำหรับอ่าน ซึ่งจะได้กล่าวถึงในภาคหลัง
ต่อไป

เรื่อง หมันไไว ท่านแต่งแปลงจากเรื่อง เอนเกชท์ ของ ว.ส. คลิเบอร์ต
ซึ่งต้นฉบับเดิมพิมพ์ครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๔๒๐ (ค.ศ. ๑๘๗๗) ระยะนี้
ทรงกับรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ในอังกฤษเป็นยุคของวรรณคดี
แบบใหม่ซึ่งพัฒนาการมาพร้อมๆ กับลักษณะสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่าง
รวดเร็ว ลักษณะของวรรณกรรมจึงมักเป็นประเภทสะท้อนสังคมในทันท่วง
เสียดสี นักเขียนละครที่มีชื่อเสียงที่สุดในอังกฤษยุคนั้น คือ约瑟夫·เบอร์-

นาร์ด ชอร์ คิลเบอร์ตันนั่นรุ่นหลังของว่องมาเต้ก็มีชื่อเสียงมากเหมือนกัน แม้ว่าปริมาณงานจะน้อยกว่าของมา ก คิลเบอร์ตันมีชื่อเสียงคู่กันกับ อาเชอร์ ชัลลิเวน ในการสร้างละครชนิดขันล้อเลียนสังคม ส่วนมากชัลลิเวน จะแต่งเพลงประกอบ งานของคุณเจมส์มัคเรียกันว่า Gilbert & Sullivan Operas ซึ่งต่อมาเมื่อธิพลดื่อนักแต่งละครยุคหลังๆ อย่างพากที่เรียกว่า Comedy of Manners

ในเรื่อง หมันไว้ พากย์ไทยนี้ พระพิสันห์พิทยาภูน นักแต่งละคร ตอกลือชื่อ รุ่นเดียวกับครูเทพและเป็นนักการศึกษาสมัยใหม่ (สมัยนั้น) ในกระทรวงธรรมการ เป็นผู้แต่งบทร้องประกอบเรื่อง

ลักษณะเรื่อง หมันไว้ ก็คือลักษณะละครยุโรปในศตวรรษที่ ๑๙ นั้น คือมักเป็นละครซึ่งอยู่ในโลกของละคร มิใช่โลกแห่งความเป็นจริง แต่ ข้อเสียสืบันนี้เป็นเรื่องสากระ และมักเป็นเกร็ดที่นำมาจากชีวิตจริงในสมัย ของผู้แต่งละครนั้นๆ ผู้อ่านในชั้นหลังที่ไม่ทราบต้นสายปลายเหตุแห่ง เกร็ดย่อยของยุคจึงอาจไม่ได้สนใจเกิดอารมณ์ขันขันเท่าคนสมัยนั้น ยิ่ง เมื่อมาแต่งแปลงเป็นภาษาอื่น ใช้ตัวละครและจากเป็นเรื่องของประเทศไทย จึงค่อนข้างจะขาดเชื่อมอยู่บ้าง ผู้แต่งแปลงจึงต้องอาศัยความสามารถที่ จะต้องเข้าใจข้อขับขันทั้งในเรื่องเดิมและที่จะมาเทียบเคียงกับข้อขับขัน ในเหตุการณ์บ้านเมืองหรือในชีวิตของคนในประเทศไทย ในเรื่องนี้ครูเทพยังเกล้าข้อขัดขืนไม่หมดจนนัก แต่ถ้ามองในแง่ที่เป็นละครที่กล่าว แล้วว่าไม่ใช่เรื่องแบบสมจริง แต่เป็นละครอย่างละคร ก็กล่าวได้ว่าท่าน ทำได้ดีพอสมควรแล้ว

เรื่องนี้ตัวละครมากถึง ๑๒ คน ครูเทพได้แปลงชื่อและตำแหน่งเป็น ไทยหมวด คือนายรัก รูปรุ่น เป็นตัวกลางที่ดำเนินเรื่องและทำให้เรื่องยุ่ง โดยตลอด ปลัดทอง อินะทิต เป็นผู้ดูแลนายรัก โดยการมอบหมายของ

บิดานายรัก เมื่อได้ที่น้ำยรักแต่งงาน นายทองก็จะสูญค่าดูแล เดือนละ ๒๐๐ บาท นายทองจึงต้องขัดขวางการแต่งงานของนายรักทุกวิถีทาง หลวงประทีป ทำนุน เป็นอาช่องนายรัก มีลูกสาวชื่อสงวน ซึ่งตนประ拯救จะให้ได้กับนายรัก ทั้งนี้โดยหวังมารดก และถ้าเมื่อได้น้ำยรักแต่งงานเงินค่าดูแล ๒๐๐ บาท ที่ปลัดทองจะจังดรับก็จะมาตกแก่น้องประทีปฯ ผู้นี้ หลวงประทีปจึงต้องการให้นายรักแต่งงานเลี้ยงกล้ายเป็นว่าจะแต่งงานกับครรภ์ได้ ขอเพียงให้แต่งเท่านั้น ตัวนางเอกของเรื่องคือ นางสาวลินจี้ ทรัพย์สำคัญ ผู้มีทรัพย์สำคัญสมนามสกุล และพิจารณาคนที่จะมาแต่งงานที่ทรัพย์ไม่ใช่ความรัก

สถานที่เกิดเหตุในจากแรกคือที่บ้านกระเจะ ซึ่งอยู่ชัยแคนพระราชอาณาเขต (ต่อกับประเทศไทย) มีตัวละครเป็นชาวพื้นเมือง เข้ามาเกี่ยวข้อง อีกคู่หนึ่งคือนางสาวคำ บ้านกระเจะ ซึ่งมีมารดาชื่อนางเกิด และมีคนช่วยเหลือชื่อนายห้อย ตามล้อ นอกจากนั้นก็มีตัวละครประกอบคือ นางสาวพวง เพรตตา คนใช้ของนางสาวสงวน และนายพันตรี หลวงห้าว หาญศึก ซึ่งกำลังจะเข้าพิธีแต่งงานกับนางสาวลินจี้ แต่เจ้าสาวหนีพิธีตามปลัดทองมาเสีย

เมื่อเปิดจากแรกนางสาวคำได้ตกลงรับรักหนุ่มห้อย โดยที่นางเกิด พ่อใจยกลูกสาวให้ เพราะเห็นว่าหนุ่มห้อยรักลูกสาวของนางจริง ขณะนั้น ปลัดทองกับนางสาวลินจี้ซึ่งประสบอุบัติเหตุรถไฟตกรัง ได้เข้ามากอพักอยู่ นายห้อยก็รับรอง เพราะคิดว่าคงจะได้ค่าตอบแทนบ้าง ปลัดทองได้ ขอนางสาวลินจี้แต่งงานโดยอ้างว่าตนมีรายได้จากการดูแลนายรักอยู่ นางสาวลินจี้ยังไม่ยอมรับรัก เพราะยังมีข้อแม้ว่าหากนายรักแต่งงาน ปลัดทองก็เท่ากับไม่มีอะไรเลย นายรักและหลวงประทีปฯ ก็มาในรถไฟขบวน เดียวกัน นางสาวลินจี้จึงรีรออยู่

ปลัดทองได้ทราบจากนางสาวคำว่าธรรมเนียมที่นี่ หากฝ่ายชายและหญิงรับต่อหน้าคนหง້งหลายว่าเป็นผัวเมียกันก็เท่ากับแต่งงานกันแล้ว ปลัดทองจึงคิดจะใช้วิธีนี้จับนางสาวลินjieแต่งงานเสียที่นี่

หลวงประทีปฯ กับนายรักเข้ามาขอพักบ้านเดียวกัน หลวงประทีปฯ กล่าวขึ้นว่า “นายรักจะแต่งงานกับลูกสาวของตน ปลัดทองก็มาอยู่ห้าม เพราะต่างกลัวเสียผลประโยชน์” แต่ตัวนายรักเจ้าชู้มาก เมื่อเห็นนางสาวคำว่าก็เกี้ยวเอ้า นางสาวคำไม่เล่นด้วย หนุ่มห้อยเห็นดังนั้นก็เกิดโถ่เตียงกัน นายรักขอซื้อนางสาวคำ โดยขึ้นราคากันสูง ๕ ตำลึง นายห้อยก็ยอม โดยอ้างว่า เพราะเห็นแก่ความสุขของคนรัก นางสาวคำก็ตามใจนายห้อย โดยจะยอมเป็นของนายรัก

ครั้นนางสาวลินjieเดินออกจากบ้าน นายรักก็เกี้ยวเอ้ออ ก และปุ่ปัดทองว่า ถ้าไม่ยอมตนเรื่องแม่ลินjieตนก็จะแต่งงานทันที แม่ลินjieจึงต้องขอร้องว่า จะไม่เอาเรื่องนายรัก แต่นายรักต้องไม่แต่งงานตลอดชีวิต หันนี้เพื่อให้ ปลัดทองไม่ขาดรายได้ พอดีขณะนั้นหลวงหัวฯ ตามมาทัน นายรักจึงออกอุบากล่าวขึ้นว่า นางสาวลินjieเป็นภาระยาน นางสาวลินjieก้มรับ เพื่อเอาตัวรอด หลวงหัวฯ ผิดหวังกลับไป และนายรักกับนางสาวลินjie ก็เท่ากับแต่งงานกันแล้วตามธรรมเนียมของบ้านกรุงฯ

จากที่สอง องค์ที่สอง ที่เฉลียงหน้าบ้านหลวงประทีปฯ กำลังแต่งบ้านสำหรับงานวิวาห์หนังสาวสงวนกับนายรัก หลวงประทีปฯ คุยกับลูกสาวถึงแต่เรื่องที่จะได้เงินทอง ต่อมานางสาวลินjieเดินทางมาช่วยงานเพื่อน ขณะคุยกันก็บอกว่าตนแต่งงานแล้ว แต่ยังไม่รู้จักชื่อสามีเลยแล้วก็เล่าเรื่องที่เกิดที่บ้านกรุงฯ ให้นางสาวสงวนฟังด้วยความทุกข์ นางสาวสงวน จึงให้เพื่อนไปเปลี่ยนเสื้อผ้าและฉูผลงานด้วยกันก่อน

เมื่อนายรักเข้ามาพบนางสาวพวง คนไข้ของนางสาวสงวนก็เกี้ยวเอ้า แต่เมื่อนางสาวสงวนมาถึงก็กลับพูดกับเธอเรื่องการแต่งงานว่าทุกอย่างจะ

ເອກົກທີ່ສຸດ ໄດ້ຂອງເລວກໄມ່ວ່າ ແມ່ສ່ວນກົດາມໄຈແລະນາຍຮັບອກແມ່
ສ່ວນວ່າໄດ້ຄົນໃຊ້ກັບແມ່ຄວ້ວແລ້ວເປັນຫາວັນກະແຈ ດ້ວຍກູ້ມາກ

ປັດທອງເຂົ້າມາປັບຖຸກ່ວ່ານາງສາວລິນຈີ້ຕື່ອວ່າຕົວແຕ່ງງານກັບນາຍຮັກ
ຈຶ່ງທີ່ຕົນມາ ນາຍຮັບອກຕົວວ່າ ທີ່ບ້ານຊື່ຕົນຮັບນາງສາວລິນຈີ້ເປັນກະຣຍາ
ນັ້ນອາຈຸຍູ້ໃນພະຣາຊາອານາເຊື່ອກີ້ໄດ້ ຄ້າເປັນດັ່ງນັ້ນກີ້ຕົ້ງເປັນໄປຕາມກູ່
ໝາຍໄທຢ່າງ ແຕ່ຕອນນັ້ນຂອບປັບປຸງໄວ້ກ່ອນພະຣະຈະແຕ່ງງານກັບນາງສາວສ່ວນ
ອູ້ແລ້ວ ປັດທອງຮູ້ດັ່ງນັ້ນກີ້ເດືອດຮ້ອນພະຣະເກີຍວັນກັບຮ່າຍໄດ້ຂອງຕົນຈີ້ໄມ່
ຍອມໃຫ້ນາຍຮັກແຕ່ງງານອີກ ໂດຍອ້າງໝາວກະແຈສາມຄົນເປັນພຍານ ນາຍຮັກ
ໄມ່ຍອມຮັບ ແຕ່ຫຸ່ນໜຸ່ມຫ້ອຍເກີດໃຈຂຶ້ນວ່ານາງສາວຄຳໄດ້ພົບສາມີ ນາງສາວຄຳ
ກີ້ຮ່ອງໄໝຈະເປັນກະຣຍານາຍຮັກໃຫ້ໄດ້ ທຳເຂາຫລວງປະທຶນ ແລະນາງສາວ
ສ່ວນເດືອດຮ້ອນ ແຕ່ເດືອດຮ້ອນຄົນລະອຍ່າງ ຝ່າຍຫລວງປະທຶນ ນັ້ນພວໃຈ
ທີ່ການແຕ່ງງານ ແຕ່ກັບໂຄຣກີ້ໄດ້ ແຕ່ກີ້ຫ່ວງລຸກສາວອູ້ນ້ຳບ້າງ ພົດມີເມີລິນຈີ້ເຂົ້າ
ມາອ້າງເປັນກະຣຍານາຍຮັກຕໍ່ວ່າ ດັນທັ້ງໝາຍຈຶ່ງພາກັນຕົກຕະລົງບ້າງ ຮ້ອງໄຫ້
ບ້າງ

ອົງກົດທີ່三 ຈາກເດືອຍວັນກັບອົງກົດແຮກ ແຕ່ຮື້ອເຄື່ອງແຕ່ງງານອອກ ປັດທອງ
ນັ້ນຮ້ອງເພັນ ນາງສາວສ່ວນກັບນາງສາວລິນຈີ້ນັ້ນຝຶ່ງ ຖຸກຄນອົບສູງຈົນວ່າບ້ານ
ກະແຈແນ້ນອູ້ໃນຫຼອນອາພະຣາຊາອານາຈັກ ນາຍຮັກເຂົ້າມາຮຽງງານວ່າ
ກະທ່ອມນັ້ນຮ້ອງໄປແລ້ວ ນາງອໍາເກອກີ້ຍ້າຍໄປເມືອງຈິນ ດັນໃໝ່ໄມ້ວູ້ເຮືອງນີ້
ແຕ່ນາຍຮັກກີ້ຂອກນໍາທ່າໄວ້ທັ້ງນາງສາວສ່ວນແລະນາງສາວລິນຈີ້ ຕ່ອມຫລວງ
ປະທຶນ ເຂົ້າມາບອກວ່າໄດ້ຮັບຈົດໝາຍຂອງນາງອໍາເກອທຶນໄວ້ກ່ອນໄປເມືອງ
ຈິນວ່າ ບ້ານນາງເກີດນັ້ນອູ້ໃນພະຣາຊາອານາເຊື່ອ ແປລວ່ານາຍຮັກຍັງໄມ່ໄດ້
ແຕ່ງງານກັບໂຄຣ ແລ້ວຫລວງປະທຶນ ດູຈດໝາຍອົກຈົນບ້ານໜຶ່ງແຈ້ງວ່າແບ່ງຕໍ່
ທີ່ນາຍຮັກມີຫຸ້ນອູ້ນັ້ນລົ້ມລະລາຍ ຄຶ້ງຕອນນີ້ໄມ້ມີໂຄຮອຍກແຕ່ງງານກັບນາຍຮັກ
ຫລວງປະທຶນ ກີ້ຈະໄດ້ມຽດດກຕ່ອນໆນາຍຮັກຕາຍມີໃໝ່ພະຣະການແຕ່ງງານ ຈຶ່ງ

พาลย์ให้นายรักซึ่งกำลังผิดหวังม่าตัวตายเสีย ฝ่ายปลัดทองยอมให้ตายไม่ได้ เพราะถ้าตายปลัดทองก็หมดตัว แม้ลิ้นจี่ก็จะไม่ยอมแต่งงานด้วย เเละจะยอมยกแมลินจีให้นายรัก ตนจะรับผลประโยชน์ต่อไปดีกว่า แมลินจี่เองก็เห็นแก่ทรัพย์มากกว่าตนอยู่แล้ว แต่ต่อมมาปรากฏว่านางสาวลิ้นจี่ ก็ยอมไปจดทะเบียนกับปลัดทอง แต่เมื่อส่วนก็ไม่ยอมแต่งงานกับนายรัก จนกว่าจะแน่ใจว่าแบบค์ไม่ได้มั่นจริงๆ นางสาวคำก็ไม่ยอมแต่ง เพราะนายรักผิดสัญญา นายรักจึงตกลงใจจะม่าตัวตาย แต่บังเอิญได้ขอคุดหมาย นายอำเภอ กอกันใหม่ พบ ป.ล. ว่าที่จริงนั้นเส้นพรอมเดนผ่านบ้านนี้ไป กระทำท่อนอยู่ในพระราชอาณาเขต แต่ล้านบ้านที่ใช้แต่งงานอยู่ด้านนอก จึง เป็นอันว่านายรักแต่งงานกับแมลินจี่ฯ ต้องไปถอนทะเบียนกับปลัดทอง เสีย ปลัดทองจึงรับยึดแม่ส่วนเป็นคนรักแทน นายห้อยก็ได้คู่กับนางสาว คำ เหลือนางเกิดจับคู่กับหลวงประทีปฯ บ้าง เป็นอันจบเรื่อง

เรื่องนี้นับว่าเป็นสุขนาฏกรรมของคนดู และเกือบเป็นโศกนาฏกรรม ของตัวละคร แต่เนื่องจากตัวละครแต่ละคนไม่มีสักคนที่มีความรักจริง เรื่องจึงออกมายในรูปที่จบด้อย่างนี้ได้ คือไม่มีคนใดเสียหายจนเดือดร้อน

ตัวละครแต่ละตัวมีบทบาทและผลประโยชน์เกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่ ไม่มีสักคนที่รักกันจริง แม้แต่พ่อกับลูกก็ยังมีผลประโยชน์อยู่เหนือความรัก ลักษณะค่านิยมอย่างนี้เป็นเรื่องธรรมดานในสังคมอุตสาหกรรม หรือ จะกล่าวให้ยุติธรรมก็ต้องว่าในสังคมสมัยวัฒนธรรมเริ่มตั้งแต่นายรัก ซ่างรักเก่งสมชื่อ เห็นผู้หญิงเป็นต้องเกี้ยวตัวยถอยคำชุดเดียว กัน บางคราว ก็ห่องผิดๆ ถูกๆ เพราะไม่ได้ออกมาจากใจจริง เช่นที่ว่า “หล่อนเป็นพี่ช แห่งผล คือความสุขของผู้ ทั้งในอดีตปัจจุบันและอนาคต” พบไครเข้า ก็ต้องพูดเหมือนๆ กันรากับเป็นเครื่อง นายรักเองยังป้องบอคุณดุลักษร ว่า “ผู้หญิงเป็นวัตถุที่ต้องรัก ต้องนึกถึง ต้องพูดคุย จะหาวัตถุอะไร ก็ยังไปกว่า เว้นแต่ผู้หญิงแก่ ถึงผู้หญิงแก่บางคนก็ยังพอคุ้ได้ ถ้ายังสาวด้วย

ละก็”

ด้วยความคิดอย่างนี้ นายรักจึงบอกผู้หญิงทุกคนได้ว่า “พี่รักเจ้ายิ่งกว่าใครๆ หมกคึ้งแท้เกิกมา” จึงสมควรอยู่แล้ว ที่ผู้หญิงแต่ละคนที่อยากร่วงงานกับนายรักก็ไม่มีใครรักจริง ล้วนเห็นแก่สมบัติหงส์สิน เริ่มด้วยนางสาวคำ เห็นแก่เงิน ๒๐ บาท นางสาวลินจันนัจวนตัวก็พลังพลาดไปเด็กลับถือเป็นจริงเป็นจังถึงกับหึงปลัดทองได้ เพราะเห็นว่า “ทรัพย์สำคัญ” สมนามสกุลของตน นางสาวสงวนก็จะแต่งงานด้วยพระหวังสมบัติ พ่อรู้ว่านายรักล้มละลายก็ไม่ยอมแต่งงานเสียแล้ว นายรักเองก็รักตัวเองพระเงินเหมือนกัน ไม่ยอมตายก็พระเงรงสมบัติจะเป็นของคนอื่น

ตัวละครอื่นๆ ก็เห็นชัดว่าเห็นแก่เงินของนายรักทุกคน เว้นแต่หลวงหัวฯ ซึ่งไม่เกี่ยวข้องเรื่องเงิน แต่ก็นำตำแหน่งที่เป็นคนยอมแพ้ย่างๆ น่าจะไม่ได้รักนางสาวลินจันจริงเหมือนกัน เสียแรงเป็นชาญชาติทหาร แต่ไม่ได้พยายามต่อสู้เพื่อสิทธิของตนเองเลย

ข้อที่เป็นของแปลกลือผู้ดีเดินทางสมัยนั้นสม่วนแวร์สิกันเป็นแฟชั่นอย่างปลัดทองกับแมลินจี สาวสมัยอย่างแมลินจียังถือร่มมาด้วย แต่ร่มหักเสียเมื่อรถไฟตกราง

การเรียนรู้ภาษาไทยแทนชื่อก็เป็นแฟชั่นที่เออย่างฝรั่งมา เช่นที่เรียกปลัดทองว่า “ปลัดอินะทิต” เป็นต้น คนไทยธรรมดามิใช่กัน คงมีแต่ในหมู่พากเสียงร่างเท่านั้น

เรื่องนี้เนื้อเรื่องเป็นไทยล้วน ไม่มีตัวละครเป็นคนจีน แต่ก็ยังไม่วายกล่าวถึงเรื่องจีน เช่นที่ว่านายอำเภอคนเก่าไปเมืองจีน แล้วจะเลยไปหิมพานต์ด้วย ในที่นี้เข้าใจว่าน่าจะเป็นสำนวนประชดว่าย้ายไปไกลงตามกันไม่ได้ แต่ถ้าเล่นละครเรื่องนี้กันเดี่ยวนี้ สำนวนตอนนี้คงต้องเปลี่ยนเป็นแนวมิฉะนั้นก็จะเชยไปอีกตอนหนึ่ง ครูเทพไม่วายยกตัวอย่าง

ที่เดี๋ยวคนจีน แต่ท่านก็ยังแฝงความคิดที่ว่าคนไทยมองคนจีนได้หั้งແงดี และร้าย หั้งนี้แล้วแต่จะพูดด้วยน้ำเสียงอย่างใดเพื่อจุดประสงค์ได้

รัก รูปรุ่น : ยังนั้น ข้าวร้อนๆ แกงร้อนๆ เจ็บทำงานมันกินอะไร กันนัก แต่ลองไปขึ้นดูเวลา มันกินซิ น้ำลายไหลทุกคน ข้าวควันฉุบ แกงร้อนๆ ขาดกันคนละโขกสองโขก กินกัน อิ่มห้องgoingไป

ในเรื่องนี้ นายรักประสงค์ในทาง “ตระหนึ่กเห็นใจ” แต่ครูเทพ ประสงค์ในทาง “มัธยัสด์” สุมเสียงการพูดเป็นทำนองประชดประชัน เมื่อนอกัน แต่ก็เห็นได้ชัดว่าทั้งนายรักและครูเทพประชดคนละสิ่งกัน

การที่เป็นละครที่เปลแปลงแต่งเทียบเคียง ครูเทพจึงถูกจำกัดวงให้ ด้วยสารตัด (Theme) ของเรื่อง ดังนั้นส่วนที่ครูเทพจะ “เล่น” ได้อย่างเสรีคือการเลือกถ้อยคำจำนวนให้เหมาะสมแก่บรรยายกาศที่แปลงเป็นไทยแล้ว ครูเทพให้หมู่บ้านชาหยเดนนั้นอยู่ภาคเหนือ จึงแต่งให้ตัวละคร พูดคำอย่างชาวเหนือ ท่านเขียนเป็นภาษาพูดลงไปเลย แสดงว่าท่านมีความรู้เรื่องภาษาเหนือดี สุมเสียงในบทสนทนาให้เสียงแก่ผู้อ่านด้วย ทำให้เกิดจินตนาการและเคลิ้มตามไปได้ง่าย เช่น

คำ : อ้ายพู่เป็นเจ้าบทเจ้ากลอนไปแล้วละ เขายเป็นชาวป่าชาวดอน บ่ควรจะพู่ส่งเครื่องเชื่อนั้นเหมือนชาวเวียง เขาย้าี้รื้อ เขากะงี่ยกันพอเพราะหูเตือะ เขายຸກນີ້ຈໍາฯ ກອງໄປກົມາ ตามภาษาของເຫຼືກວ່າ

จะเห็นได้ว่าครูเทพได้เลือกสถานที่ในเมืองไทยให้กลมกลืนกับเนื้อหาและลักษณะนิสัยตัวละครได้ เช่นหนุ่มห้อยและนางสาวคำนั้น การเกี้ยวพากัน ตัดพ้อต่อว่ากัน ตลอดจนนิสัยอื่นๆ ที่แสดงออกมากในเรื่องก็ เป็นลักษณะพื้นเมืองทางเหนือ เมื่อมีวิธีเกี้ยวพากันต่อว่ากัน ตลอดจน

ลักษณะนิสัยของชาวกรุงเช่นที่ตัวละครคนจากภาคคุ้นเปรียบกันแล้ว ก็เห็นได้ชัดว่าต่างกันโดยธรรมชาติของลักษณะสังคมและบ้านเมืองจริงๆ แต่ก็มีข้อที่แสดงการเปลี่ยนแปลงข่องวัฒนธรรมบางอย่างด้วย เช่นที่หนุ่มห้อยกุลิกจอด้านรับพวงชาวดรุ่นที่รถไฟต์กรุงก็ เพราะจะได้ขายข้าวเหนียวและบทสนทนาของนางเกิดกับนางสาวคำตอนหนึ่งก็เช่นกัน

คำ : แต่อีเม่ ดาวของไว้ขายพ่วง

เกิด : เออ งานนั้น อาย่า้อไฟว่าได้ ว่าเข้าชาวบ้านป่าไม่ต้องยกคนตกยาก

คำ : บ่า จะรวยกันให้ถู่ละวันนี้

ห้อย : เชิญเจ้า เชิญเข้ามาบังทั้งใน บ้านเจ้าจะเข้าไปบอกเจ้าของบ้าน ใจคงเป็นดีแท้ๆ ในหมู่บ้านนี้หากคนเมื่อันป่าได้ง่ายบ้าน้ำตาเลือดเสียอีกแล้ว (เชื้อน้ำตา) แกดีตึกละ

ปลัดทอง : ขอบใจ เจ้าหนุ่มน้อย เจ้าอาธุระแก่ข้าในเวลาภักดิร เช่นนี้ ข้าจะไม่ลืมบุญคุณของเจ้าเลย

ห้อย : พากบ้านข้าเจ้าไฟต์กทุกที่ได้ยกมา เป็นต้องต้อนรับทั้งนั้น ที่พักก็มี ข้าวปลาก็มีตามภาษาป่าๆ เจ้า

บทละครเรื่องนี้ หากเว้นเรื่องเหตุการณ์ประจำวนหมายซึ่งมีมากเกินไป โดยถือเสียว่าเป็นลักษณะสำคัญของละครประเพณีแล้ว ก็เห็นว่าได้แสดงลักษณะมนุษย์แบบต่างๆ โดยธรรมชาติ ซึ่งจะปรากฏในภาษาอะไรก็เหมือนกัน หากผู้แต่งแปลงเข้าถึงความหมายที่ผู้แต่งเดิมต้องการ สื่อแก่ผู้อื่น สังคมอังกฤษสมัยคลิเบอร์ต กับสังคมไทยสมัยครุเทพบกไม่แตกต่างอะไรกัน มีลักษณะของหัวเลี้ยวหัวต่อเหมือนๆ กันหลายด้าน มนุษย์ก็มีจิตใจคล้ายๆ กันอย่างนี้ด้วย จึงเข้าใจว่าละครเรื่องนี้เข้าถึงคนไทยได้ที่เดียว

ตามมา เป็นผลครเรื่องที่ ๕ ในชุดละครของครูเทพ เรื่อง แคน
ครูส ซึ่งเป็นชื่อเดิมของเรื่องนั้น ครูเทพได้เขียนบอกไว้ แต่ไม่ได้บอก
ผู้แต่ง เมื่อค้นในงานของ ว.ส. คิลเบอร์ตก็ไม่พบ แต่ก็อาจเป็นของคน
เดียวกันก็ได้หากแต่ไม่มีชื่อเสียงนัก

ในเรื่องนี้ไม่มีการบอกบุคลิกลักษณะตัวละครอย่างเรื่องที่ท่านแต่ง
เอง เพียงกล่าวแนะนำว่าใครเป็นใคร เกี่ยวข้องกับตัวละครอื่นอย่างไร
ในลักษณะเดียวกับเรื่อง หมันไว้ ของคิลเบอร์ต แต่เรื่องนี้มีลักษณะ
เปลกจากเรื่องอื่นที่ตัวละครแต่ละตัวล้วนมีความหลัง โดยเฉพาะตามมา
ซึ่งเป็นตัวเอกของเรื่องนั้นเมื่อติดอย่างหนึ่ง ปัจจุบันอย่างหนึ่ง และมี
พัฒนาการตามสถานการณ์ต่างจากตัวละครทั่วๆ ไป การที่ผู้แต่งได้แนะนำ
นำแต่เพียงว่าเป็น “ช่างเหล็ก” จึงทำให้ผู้อ่านประดิษฐ์ต่อเรื่องราวของ
ตามมาได้ทีละน้อยๆ ด้วยตนเองและอธิบายตามมา รวมทั้งตัวละครอื่นๆ
จากทัศนะของผู้อ่านแต่ละคนได้ แทนที่จะเป็นอย่างเรื่อง บอยใหม่ ซึ่ง
ท่านบอกข้อสรุปเกี่ยวกับตัวละครไว้เรียบร้อยจนผู้อ่านตามเรื่องไปได้เลย
ไม่ต้องคิดพิจารณาตัวละครตามไปอย่างจดจ่อดังเรื่องนี้

เริ่มเรื่องด้วยนายบือก ประมงกุล พานายคงซึ่งเป็นน้องชายของนาย
มัน ค้อนหัง มาตามหาตามมา บทสนทนาในตอนแรกทำให้ผู้อ่านรู้จัก
ตามมาในสภาพปัจจุบันและอดีต ว่าเดิมเป็นช่างเหล็ก ต่อมามีเสียใจเรื่อง
ผู้หญิงจึงมาอยู่ที่กรุงท่องน้ำได้ ๓ ปีกว่ามาแล้ว นิสัยรักเด็ก ขณะคุยกัน
ตามาหรือนายมัน ค้อนหัง เข้ามา ตามมาไม่ยอมรับรู้อดีตของตนและ
ไม่ยอมกลับไป จะอยู่กับเงินที่ตนเก็บไว้แทนลูกที่ตนควรจะมีกับหญิง ซึ่ง
ถูกพรางไปนั้นต่อไป

เมื่อนายคงออกไปแล้ว พระยาเรืองฤทธิ์กับสิบเอกป่วนก์หนีภัยเข้า
มา ป่วนอุ่มเด็กอายุระหว่าง ๓-๔ ขวบมาด้วย ส่องคนบังคับให้ตามมาออก
ไปช้อสุราอาหารมาให้กิน ตามมาจำยอมออกไป ส่องคนสนทนา กันทำ

ให้รู้ว่า เด็กนั้นเป็นลูกสาวของพระยาเรืองฤทธิ์ฯ กำลังจะเอาเด็กไปส่งแก่แม่ซึ่งรออยู่ที่แหลมสิงห์ ตามปวนพบถุงเงินที่ตาเงาะซ่อนไว้ได้กระดานเมื่อได้ยินเสียงตาเงาะพาเจ้าหน้าที่มา ทั้งคู่ก็หนีเอาถุงเงินไปด้วย ทั้งเด็กไว้พร้อมกับล็อกเก็ตรูปหัวใจและจดหมายฉบับหนึ่ง ตาเงาะเสียดายเงินมาก แต่ก็รักเด็กและเลี้ยงมาจนเป็นสาวให้ชื่อว่าเงินยวง

ในองค์ที่สอง พ่อลูกแสดงความรักต่อ กันอย่างมีความสุข ตาเงาะเลิกเป็นคนบ้าเบื้อ ทำมาหากินอย่างปกติชน ขณะนั้นนายอิม คู่รักของเงินยวงกลับมาจากการไปตั้งตัวและได้ขอเงินยวงแต่งงาน ตาเงาก็ยอมยกให้พอดีพระยาเรืองฤทธิ์กับปวนมาหาที่พักрем และให้ตาเงาะใส่เกือกม้าให้ปวนเห็นเงินยวงก็เกี้ยวพา พระยาเรืองฤทธิ์เข้ามากันให้ และถามถึงพ่อแม่ของเชอกรู้ว่าเป็นลูกสาวตาเงาะ แต่ยังไม่เห็นล็อกเก็ตจึงยังจำไม่ได้ฝ่ายตาเงาะเมื่อรู้ว่าพระยาเรืองฤทธิ์มาตามหาลูกสาวก็กล่าวว่าตนต้องเสียเงินยวงไปจึงตกใจ ให้เงินยวงสัญญาว่าจะไม่ไปจากตน ตาเงะบอกเรื่องเงินยวงแก่นายอิมและหาทางจะหนีไป

นายอิมนั้นรู้ท่าปวนจึงเกิด恐怖 leakage กัน นายอิมทำล็อกเก็ตตก ป่วนจำได้เกิดอะไรขึ้นและไม่ฟ้องพระยาเรืองฤทธิ์ ตาเงะโทรศัพท์ว่านายอิมทำให้ความลับแตก นายอิมก็เสียใจ

องค์ที่ ๓ ตาเงะและเงินยวงของจะหนี พอดีปวนเข้ามาขอต่อรองว่าหากเงินยวงให้ตนจะไม่ฟ้องพระยาเรืองฤทธิ์ ตาเงะก็เกรงจะเสียลูกสาว และเงินยวงก็ส่งสารพ่อจะยอมไปกับปวน ทว่าในที่สุดตาเงะไม่ยอมปวนจึงวิงไปนำพระยาเรืองฤทธิ์เข้ามาอ้างสิทธิ์เป็นเจ้าของคนกลางแต่เงินยวงไม่ยอมไปพระยาเรืองฤทธิ์ก็ยอม ครั้นสนทนากันไปก็รู้ว่าซื้อเงินยวงนี้มาจากซื้อยัง ซึ่งเป็นภารายของตาเงะ พระยาเรืองฤทธิ์จึงสารภาพว่าตนเองคือผู้ปรากฏเมื่อยังไปจากตาเงะเมื่อเมื่อยังตั้งครรภ์แล้ว

ทำให้ตัวเราเป็นบ้า แม่ยังเสียใจจนตาย เพราะตอนทิ้งลูกสาวไว้ก่อนนี้ และยังจะทำให้ลูกสาวเสียใจอีก ด้วยการจะพูดจากพ่อของเธอ พระยาเรือง-ฤทธิ์ซึ่งเสียใจมากและกลับออกไปกับป่วน เงินยังกับอ้มกีเข้าใจกัน แต่แล้วสักครู่ป่วนวิงกลับเข้ามานอกกว่าพระยาเรืองฤทธิ์สำนึกผิดและเป็นลมทุกคนจึงวิงออกไปดู

เรื่องนี้ ผู้แต่งได้วางโครงเรื่องเป็นเขาวงกต และดำเนินเรื่องแบบเหตุการณ์ประจวบเหมาะวนเวียนอยู่ในชีวิตตัวละครไม่เกี่ยวตัว แต่เกี่ยวกับบ้างจุดให้ผู้อ่านเดาเอาเองด้วย เช่นเหตุไรพระยาเรืองฤทธิ์ซึ่งพากแม่ยังไปจากนายมั่น ค้อนหัง ได้ และสองคนนี้ไม่เคยรู้จักกันมาก่อนเลยหรือสิบเอกป่วนซึ่งน่าจะแก่แล้วเมื่อเงินยังโถเป็นสาวทำไม่จังยังมีใจเกี้ยวเงินยังได้ และป่วนก็จำได้ว่าเคยมาทิ้งเด็กไว้ที่กระห่อมนี้ แต่พอเห็นเงินยังก็ไม่ได้เฉลียวแต่แรกๆ ฯ ผู้เขียนจึงต้องทำใจว่าเรื่องนี้เป็นละครสิงเหล่านี้อาจเกิดขึ้นได้โดยไม่ต้องการคำอธิบาย ขอให้ละครดำเนินเรื่องไปได้จนจบก็แล้วกัน แต่บังเอิญเรื่องตัวเราจะเป็นเรื่องโศกที่จบดี ไม่ใช่เรื่องชวนขันเหมือนสามเรื่องแรก จึงต้องทำใจเรื่องความไม่เหมาะสมนี้ให้หนักขึ้น ทั้งนี้โดยไม่ลืมว่า คิลเบอร์ต เป็นคนแต่ง ครูเทพ เป็นแต่คน “แปลง” เท่านั้น

เครื่องประกอบความบังเอิญให้เรื่องนี้ดำเนินไปได้มีอยู่ ๒-๓ สิ่งตามธรรมเนียมของละครประเกทเร้าอารมณ์ (Melodrama) เป็นดังนี้ว่า การที่เงินยังกล่าวว่าชื่อตนมีชื่อแม่หรือชื่อภารยาของพ่ออยู่ด้วยทำให้พระยาเรืองฤทธิ์นึกเรื่องได้ตลอด และการที่มีการทิ้งลือกเก็ตไว้กับเด็กก็เป็นวิธีหนึ่งที่จะชี้ตัวกันได้เมื่อเด็กโตขึ้น ไม่ว่าจะมีเหตุการณ์ใดๆ ก็ตาม จะต้องมีสักตอนหนึ่งที่มีคนพบเห็นเครื่องหมายบ่งตัวนี้ขึ้น แล้วก็เกิดประจักษ์กันว่าใครเป็นใคร วิธีการเช่นนี้ละครไทยสมัยหลังใช้กันมาก และเลยมาถึงในวนนิยายและภาพยนตร์ประเกท “น้ำเน่า” ด้วย ในเรื่อง

แต่ วิธีการเช่นนี้มีประโยชน์ในการเร้าอารมณ์ผู้ชมให้ร้องและเอาใจช่วยอยู่ตลอดเวลาว่าในที่สุดต้องจบดี ไม่ว่าจะเกิดเรื่องวุ่นวายมากเท่าไร ผู้ชมก็จะมีความหวังเสมอว่าฟ่อสูกต้องพบกัน หรือคนทำได้ต้องได้เม้มว่าจะหากอยู่นาน และคนทำชัวร์ก็ต้องได้ชัวร์ เม้มว่าจะได้ทำการรณรงค์ขึ้นคนด้อยได้เป็นนาน

อย่างไรก็ได้ ละครเรื่องนี้ได้มีแต่อารมณ์และความตื่นเต้นอย่างเดียว สิ่งมีค่าที่ແงอยอยู่คือเรื่องของการเสียดสี คิลเบอร์ต์ก์เหมือนนักเขียนละครยุคใหม่ (สมัยราชรัชกาลที่ ๕-๖) ที่ถือเป็นหน้าที่จะต้องมองสังคมด้วยสายตาวิพากษ์วิจารณ์และจำลองหัศคิดบางอย่างลงในงานเขียน ตัวละครจึงมีคำพูดที่แสดง “สันดาน” ของมนุษย์ในบางแห่งอกรมา โดยที่ปกติคงไม่พูดอย่างนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพูดถึงความเลวของตนของหน้าตาเฉย อย่างพระยาเรืองฤทธิ์ เมื่อเข้ามาถึงบ้านตาเงา ก็ชูเจ้าของบ้าน

พระยาเรืองฤทธิ์ : แกเป็นเจ้าของบ้านหรือ แกต้องฟังฉันป่วนปล่อยตาเงาพูด (ป่วนกลับปิดปากอีกจนนาabayอกให้ปล่อยจึงปล่อย) ปล่อยเถอะ แกงฟังแต่ต่อบ้ำพูด ผึ้งหูไว้แต่หุบปากเสีย ฉันกับนายสินเอกสารป่วน คนกะนองผู้นี้หนีเขามา เราเป็นข้าพระเจ้าแผ่นดินด้วยกันถึงจะทำพิดบ้างเล็กน้อย ทำพิดในหน้าที่จะเป็นໄไป ขุนนางต้องได้ประรับ มียกแล้วต้องมีเงิน ไม่ยังงั้นจะเป็นขุนนางทำไม่กัน แต่อ้ายพวknนั้นมันมีหน้าເօາເວາເຂົ້ນສາລ ສາລກີມໜ້າຕັດສິນລົງໄທ ເຮົາ ເຮານີໄດ້ ເຮົາຈະປິດເຫັນກົງຮູ້ໄໝນ ດັກແກຈືນເອີດຕະໄປ ฉันกับທຫາຣຄນີຈະຕ້ອງຖືກຈັບແລະເຫັກຄຸກ ຕັກແກກີຈະຕ້ອງຖືກລົງໄທ ຈັນຈະອຸດປາກແກໄມ່ໄຫ້ຮ້ອງອອກອີກເຂົ້າໃຈໄໝນ

แม้แต่กับคนของตนเอง
ตอนที่คันหาของกินกัน

พระยาเรืองฤทธิ์ก็เอาระยิบในฐานที่ตนเป็นนาย
ได้ว่าไม่ได้เสียภาษี เพราะฉะนั้นควรจะริบเป็นของหลวง
ซึ่งในเวลาหน้าเป็นขุนนางผู้ใหญ่อยู่ในที่นี้ทำหน้าที่แทน
ธรูบากได้ (ดีม) เอ้า ป่วน มีอะไรช่วยกันขออภัยให้
หมด ตั้งเข้าบันแคร์นี่ แล้วแก้ขอฟื้นข้างๆ นั้นใส่ลงไป
ในกองไฟ จะได้เลี้ยงกันสว่างๆ ใจจะนึกว่าเราจะมาพบ
ดินเนอร์สนุกเช่นนี้ (ระหว่างนี้ ป. เอาฟืนใส่ที่กองไฟสอง
สามดุ้นแล้วหยับปลาเค็มชิ้นหนึ่งซึ่ง พ. แบ่งเอาไปเสีย)
ไม่ได้ซึ่ง อาหารพอสำหรับคนเดียวเท่านั้น เอึงต้องพยายามให้
ข้าอิ่มก่อน เหลือหรือไม่เหลือจึงถึงเอิงกิน (ป. กว้าน้ำ
ตามมา พ. แบ่งเอาไปอีก) น้ำตามเมานิดเดียว แต่ข้าคน
เดียวก็ไม่พอเสียแล้ว เจ้านั้นคนปรนนิบติที่จะกละเหลือ
เกิน ทำไมจะสนุกสนานโดยไม่กินเหล้าไม่ได้หรือ คนชั้น
เจ้าละมั่นอย่างนี้ จะร่าเริงเชิงผลัดด้วยสติบัญญาก็ไม่ได้
จำเพาะต้องแดกเหล้าจึงจะสนุกได้

ป่วนเองก็พ้อๆ กับนาย เมื่อพูดจาเกี่ยวเงินยาง
เงินยาง : ขอบใจ แต่นั้นไม่ชอบขอ

ป่วน : ฉันก็ไม่ชอบเหมือนกัน แต่คุณทั้งหลายเขากลับ ฉันก็
เห็นตามข้างจานวนมาก ทุกวันนี้เข้าห้องอาเสียงมาก
เข้าว่า ฉันว่าหล่อนจะซุบฉันบ้างไหมมีจะ
เงินยาง : ฉันไม่เคยรู้จักนาย ไม่เคยเห็นหน้านาย
ป่วน : ฉันก็ไม่ค่อยรู้จักตัวฉัน และไม่ค่อยเคยเห็นหน้าฉัน

เพราะว่าฉันเกลียดกระจกแต่คุณอื้นเขาชอบหน้าฉัน ฉันก็เอามาความเห็นข้างมาก

ตัวละครเหล่านี้พูดจาแสดง “สันดาน” ของตนเองอย่างไม่รู้ตัว บางคราว คำพูดของตนเองก็เข้าตัวมากๆ เมื่อก่อนกัน มีส่วนทำให้ผู้ชมมองตัวเองได้ว่าเปรียบกับตัวละครแต่ละตัวนั้น ตนเองดีเลวอย่างไร แต่ผู้แต่งละครก็หวังประโภชั่นเช่นนี้นักไม่ได้ เพราะคนในเวทีของโลกก็มักไม่รู้จักตัวเองเช่นเดียวกับสิบเอกป่วนมากเหมือนกัน

ความเลวของพระยาเรืองฤทธิ์และป่วนนั้นมันคงมาจนเกือบจบเรื่อง เมื่อถึงตอนจบผู้อ่านไม่ทราบว่าป่วนได้กลับไปเป็นคนดีได้หรือไม่ คาดว่าคงไม่ได้ เพราะไม่มีสาเหตุอะไร แต่พระยาเรืองฤทธิ์นั้นเลวมากตลอด มากลับใจได้สำนึกนำไปปรัชของตนได้จนเกิดปฏิกริยาทางร่างกายในตอนจบก็ เพราะได้ทำซ้ำมาถึงที่สุด และคิดได้ในแบบของ “เรารกรรม” คงจะคิดถึงธรรมชาติของกรรมที่มีการตามสนองด้วยกระมัง จึงหยุดทำซ้ำไว้เพียงเท่านั้น เมื่อป่วนเข้ามารายงานอาการพระยาเรืองฤทธิ์ ก็กล่าวว่าพระยาเรืองฤทธิ์ว่าตน “ตกนรกแล้ว” ทั้งนี้เรื่องเรารกรรมและนรกเป็นเรื่องของพุทธศาสนา คิลเบอร์ตคงไม่ได้เขียนไว้อย่างนั้นเป็นแน่ แต่เป็นความคิดของครูเทพท่านได้ทำให้การสอนแบบฝรั่งมาเป็นไทยได้อย่างกลมกลืน เพราะในชีวิตคนไทยนั้นส่วนใหญ่คิดถึงแต่เรื่องเรารกรรมและนรกสวรรค์ในแบบศาสนา ไม่ได้มีปรัชญาอะไรลึกซึ้งนัก

ความเลวของขุนนางกับลูกน้องเช่นนี้คงเป็นจุดหนึ่งที่ครูเทพติดใจ ขุนนางสมัยสมบูรณ์มาญ่าสิทธิราชย์ มืออิทธิพลอย่างไรก็เป็นที่ทราบกันอยู่แล้วถ้ามองขุนนางสมัยหลังๆ แล้วก็พอกันหรือยิ่งกว่า ที่เป็นดังนี้ก็เป็นธรรมชาติของคนมีอำนาจ ที่ไหนๆ ก็มีเหมือนกัน แม้คิดในข้อนี้จึงเป็นสากล การที่ครูเทพหยิบเรื่องนี้มาแปลงจึงน่าคิด สันนิษฐานได้ว่าท่าน

มิได้เพ่งเลึงที่ความสนุกสนานกับโครงเรื่องที่ลึกซับน่าดื่นเด้นนัก แต่ท่านคงเห็นประจันที่แสดงธรรมชาติในทางดีและทางเสื่อมมนุษย์จำพวกต่างๆ และบทสรุปที่ว่าด้วยเรื่องกรรม ข้อคิดเหล่านี้อยู่ในรูปแบบของการวิพากษ์วิจารณ์ตนของบ้าง ตัวละครอื่นเสียดสีเอาบ้าง ดังที่กล่าวแล้วข้างต้น

นอกจากบทละคร “เล่น” แล้ว ครูเทพยังได้เขียนบทละคร “อ่าน” คือสร้างรูปแบบอย่างธรรมเนียม lokale พูด ทว่าสอดส่องเนื้อหาเกี่ยวกับสถานการณ์สำคัญของบ้านเมือง เรื่องแรกได้แก่เรื่อง “กำแพงกาภัย” แต่งเมื่อ ๒๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๗๔

เนื้อหาของเรื่องเข้ากับสมัยนั้นคือตัวละครมาสนใจกันเรื่องที่รัฐบาลจะขึ้นภาษีสินค้าเข้า คนค้าคุณขายชิ้นก็เป็นคนจีนหั่นนั้น จึงจับกลุ่มสนทนนา บางคนวิตกวิจารณ์ บางคนก็ช่วยอธิบายให้หายข้องใจ

เรื่องมีว่า “นายไคร้อ เป็นพ่อค้าทั้งร้านอยู่ ณ โรงนา ที่ปากคลอง ๑๑ หกวาสายบน จังหวัดราชบุรี ได้บุตรของกันนั้นแก้วเป็นภรรยา มีบุตรด้วยกัน ๓ คน กันหัวปีเรียนหนังสือที่วัดใหม่ สมเป็น “พันธุ์เจริญ” มีปัญญาหลักแหลม โอกาสซึ่งหารายในครั้งนั้นจึงนำส่งให้ได้เข้ามาเรียนกรุงเทพฯ และบัดนี้เป็นนิสิตอยู่ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย”

นายไคร้อมีบุตรชายเป็นคนที่ ๒ ให้เรียนโรงเรียนจีน เพราะสมัยนั้นมีโรงเรียนจีนแล้ว บุตรคนที่ ๓ เป็นหญิง ยังช่วยพ่อแม่ค้าขาย

ครูเทพสรุปท้ายว่า นายไคร้อไม่เชื่อถือที่ให้ลูกสาวเรียนหนังสือ เม้มครุจะมาเกี้ยว ก็ตาม

วันหนึ่งกันนั้นแก้วมาซื้อของที่ร้านและเยี่ยมลูกสาว จึงคุยกันเรื่องรัฐบาลจะขึ้นภาษี อย่างฟังความเห็นลูกเขย พอดีมีนายรัตน์ ตันกุล คือ

ลูกชายคนโตขึ้นจากเรือมาพอดี ได้สมทบคุยกับภริยานายไครอ และลูกสาวคนเล็ก เมื่อกำนั่นประวารเรื่องขึ้นภาษี นายรัตน ในฐานะที่เป็นนิสิตมหาวิทยาลัยและอยู่ “ใกล้ปีนเที่ยง” กว่าคราว ก็อธิบายแทนรัฐบาลว่า หลวงท่านขึ้นแต่ภาษีสินค้าฟุ่มเฟือย และอธิบายเรื่องเศรษฐกิจต่อว่า เป็นพระเหตุได ฝ่ายกำนั่นกับนายไครอ ก็ออกความเห็นตามที่ตัวคิดว่า ดี เช่น นายไครอ ก็ชอบเมืองจันท์เป็นเรื่องคุย คือ อยากให้เมืองจันท์ขึ้นภาษีบ้าง นายรัตนค้านว่า พอกับตาพุดเหมือนคนเผลวิกัน คือแข่งกับยุโรปขึ้นกำแพงภาษี ซึ่งจะทำให้ “เศรษฐกิจของโลกแตก” เพราะมันเป็นธรรมดาโลก ถ้ายเป็นต่างแข่งกันฆ่าตัวตาย เพราะต่างคนเราแต่ได้ไม่ยอมเสีย เศรษฐกิจก็ไม่เคลื่อนไหว นายรัตนอธิบายจนทั้งกำนั่นกับนายไครอเห็นด้วย ไปทีละขั้นตอน เรื่องไปจบตรงที่ว่า หากเศรษฐกิจไม่เคลื่อนไหวจะเกิดผลอย่างไร

รัตน : วันหนึ่งๆ คนเข้าออกตอกไป บุคนั้นพ่อครัวร้องว่าฝีดเคียง และหน้านิ่วคิ่วหมวด

ไครอ : มันก็เหมือนเวลานี้แหละ เดี๋ยกำลังหน้านิ่วคิ่วหมวด แต่ก็คิดจะตั้งหน้าหาเงินให้ลื้อเรียนสำเร็จ และให้ได้ส่งน้องชายสักไปเมืองจันทน์ได (น้องชายคือคนที่กำลังเรียนอยู่ในโรงเรียนจัน-ผู้เขียน)

ในตอนท้ายมีภริยากันอึกเส็กน้อยว่า ลูกๆ ไม่อยากไปเมืองจัน ฝ่ายแม่ก็ตามใจเตี่ยคือไม่อยากขัดธรรมเนียม ฝ่ายเตี่ยก็ว่า

“ถ้าไม่ทำตามธรรมเนียมเสียบ้าง การค้าขายของเราก็ไม่สะดวก ถ้าเราต้องเลิกการค้าขายหันเข้าไปทำงานก็รู้อยู่เต็มใจว่าชาวนาไม่มีวันรายจริงใหม่” กำนั่นแก้วก็ยอมรับว่าจริง เขาเองก็ไม่ใช่ตั้งตัวได้ เพราะทำงาน แต่ได้ทางตอกข้าว

เป็นอันว่าทุกคนได้บทสรุปเรื่องกำแพงภาษีและเศรษฐกิจแล้ว นายรัตตันก็เข้าหลังบ้านไป

เรื่องนี้ ครูเทพได้ให้นายรัตตันเป็นกระบวนการเสียง หรือเป็นผู้อธิบายแทนท่านในเรื่องที่ประชาชนหลายประเทาพากันวิตกวิจารณ์เรื่องทรัพยาล ตั้งกำแพงภาษี คนพวกรักที่เดือดร้อนวุ่นวายที่สุดไม่ใช่ประชาชน เพราะประชาชนไม่ค่อยรู้เรื่องรู้ราواะไร เป็นแต่ผู้ร้องรับความเปลี่ยนแปลงโดยไม่จำเป็นต้องรู้ด้วยสายปลายเหตุ พวกรคนค้ายาต่างหากที่ใส่ใจความรู้ และวิพากษ์วิจารณ์กันอย่างเออาจงเจางเพาะเป็นผลประโยชน์ของตน โดยอาศัย ความพยายามของครูเทพในสมัยแรกคงเป็นของใหม่สำหรับประชาชนธรรมชาติ เม็คนค้ายาก็ยังเข้าใจผิดของอยู่มาก ครูเทพจึงได้พยายาม “ให้การศึกษา” หรือสอนโดยทางอ้อมให้ผู้คนทราบต่อรือร้นเรื่อง ปากห้องของตนเองให้มากขึ้น ถูกวิธีขึ้น ทั้งนี้โดยเข้าใจการตัดสินใจของ รัฐบาลด้วย เพราะเป็นเรื่องเกี่ยวโยงกัน จะเห็นได้ว่าประชาชนทุกวันนี้ ตื่นตัวเข้าใจเรื่องเศรษฐกิจกันมากขึ้น เพราะอาศัยการอ่านบทความหรือ ข่าวและสารคดี แต่การสอนคนธรรมชาติ ให้เข้าใจเรื่องได้โดยง่ายนั้นไม่ มีวิธีใดดีกว่าการทำให้เข้าสมมติติดตามอยู่ในเหตุการณ์ดังเช่นขณะที่กำลัง อ่านบทละคร วิธีนี้ทำให้ผู้อ่านเพลิน คิดตามเป็นขั้นตอน มีความคิดบางอย่างมาค้านบ้าง สนับสนุนบ้าง ทั้งนี้ก็เพื่อนำไปสู่จุดหมายที่กระจ่างขึ้น ตามลำดับโดยอาศัยการสนทนารือโต้แย้งนั้นเองนำไปสู่ข้อสรุปหรือไข ความคิดสำคัญ

จะคราวเรื่อง มาตราทองคำ กับ ผินค่าเสียหายเพราะหนี้ส่งกรม ก็มีลักษณะการสื่อสารทำงานองเดียวกันนี้ เพียงแต่เปลี่ยนเนื้อหาไป และ มีเกร็ดความคิดที่แปลกออกไปตามเนื้อเรื่อง

ในเรื่อง ก้าวแห่งภัย มีนัยตอนที่แสดงความคิดของครูเทพที่ประชดประชันสังคมไทย ที่มีคนเจ็บอยู่มาก many เช่นเรื่องซื้อของนายรัตน์ นายไคช้อว่า

“เดียวของฉันตั้งตัวได้ เพราะขายเก้าลักษ์ที่ราชวงศ์ ฉันก็ให้เชื่อถูกกว่า เก้าลักษ์ เป็นที่ระลึกในสกุลของเรา แต่ว่าตัวสะกดในกรุงเทพฯ เขาเปลี่ยนอยู่เสมอ ตามธรรมเนียมของผู้รุ่มกาภากنان ชื่อของเจ้าหนู กีเลยก็เป็นรัตน์ ไป”

ความตอนนี้กับตอนที่กล่าวมาข้างต้น ที่กล่าวถึงธรรมเนียมส่งลูกชายไปเมืองจีน ผู้อ่านจะเห็นได้ชัดเจนว่ามีคนพูดช้อนกันสองคน คนหนึ่งคือจีนไคช้อ ซึ่งนับได้ว่าเป็นตัวแทนของจีนในเมืองไทยยุคโบราณปัจจุบัน คือ ในขณะที่ยังต้องทำความธรรมเนียมประเพณี ของยุคไทยนิยมไทย ก็ยังต้องทำความธรรมเนียมเดิมของตนด้วย ไม่มีทางเลี่ยงทั้งสองประการ ผู้พูดอีกคนหนึ่งคือ ครูเทพ คนไทยที่ม่องโลกของคนจีนด้วยสายตาของผู้ที่เห็นและเข้าใจ “ธรรมเนียม” หรือธรรมดาน้อย่างแท้จริง แต่คงอยากระนำมาเป็นข้อคิดในขณะที่ชวนชันไปด้วย โดยเฉพาะเรื่องซื้อ ห่าน กีช่างหาชื่อเดิมที่ฟังก์ขันมาเป็นชื่อตัวละคร

ตัวละครต่างๆ ซึ่งเป็นคนในสังคมไทย ก็มีธรรมชาติที่สมจริง เช่น กำนันแก้วผู้ได้ลูกเขยเป็นเจ้าจึงกระตือรือร้นผิดธรรมดามาคนไทยในต่างจังหวัด นายไคช้อซึ่งนักป้องประโยชน์ทางการค้าก่อนอื่น แต่ก็ไม่ใช่ผู้ค้าที่ Lewiseยที่เดียว นายรัตน์ซึ่งได้เรียนวิชาสมัยใหม่มี “พันธุ์เจริญ” อยู่แล้ว รู้อะไรก็เข้าใจเร็วและคงมีวิจารณญาณดีมากอยู่ จึงอธิบายแทนรัฐบาลและภาวะของโลกได้ถึงเพียงนั้น ซึ่งว่าไปแล้ว ก็คือนายรัตน์ กับครูเทพก็เป็น “เสียง” เดียวกันนั้นเอง ตัวละครอีกสองคนคือ “แม่นางหนู” ผู้หญิงไทยที่เกรงใจผัวแต่ก็ไม่อยากให้ลูกจากไป นางกล่าวว่า

“ฉันไม่อยากพูดจากลูกชายของฉันเลย ถ้าแก่ต้องไปเมืองจีน เมื่อไร ฉันคงเสียใจมาก แต่ธรรมเนียมของพากฉันก็ไม่เคยห้ามเคยแต่ตามใจเดียว”

นางหนุนนั่งอยู่บ้านกับเตียงและแม่ คงจะใกล้แม่นากกว่าเดียว เลยคิดเห็นเป็นไทยไปด้วย คือไม่อยากให้พี่ชายจากไปเมืองจีน แรมชวนพี่ชายในญี่ปุ่นยังกันห้ามพ่อด้วย

ตอนจบครูเทพก็แห่งอารมณ์ขันไว้หน่อยหนึ่ง เป็นทำนอง Comic relief เล็กๆ หลังจากคุยกันเรื่องเศรษฐกิจและธรรมเนียมต่างๆ มาพักใหญ่โดยครูเทพให้กำนัสนอนของความคิดนายไคห้อเรื่องเป็นชานาไม้มีวันรายแล้วจึงต่อตัวยิวิธีการดังว่า

ก้านนัน：“จริงซี ก้าไรที่ฉันหาได้ ตั้งตัวได้ ไม่ใช่ เพราะฉันทำนา ฉันได้ทางตกข้าวต่างหาก แต่นี่แน่น พ่อเก้าลัด อึย พ่อรัตนไปผลัดเครื่องแต่งตัวอันน้ำเสียที่เห็นจะดีกว่ากระมัง”

รัตน：“จริงจัง ฉันตั้งท่าจะเข้าไปหลังบ้านอยู่นานแล้ว ยังไม่ได้โอกาส” ลูกเข้าเรือนไป

พอถึงตอนนี้ผู้อ่านก็คงต้องขำจริงๆ เพราะละครทั้งเรื่องนายรัตนอธิบายเจ้อยแจ้วอยู่คนเดียวมากมาย คนอื่นเป็นแต่คนฟังและลูกคู่เท่านั้น

ออกจากมาตราทองคำ เป็นละครเรื่องที่๒ ในชุดนี้ ตัวละครคนเดียวกับเรื่องแรก แต่มีเพิ่มขึ้นอีก ๒ คนตามคำขึ้นต้นเรื่องของครูเทพว่า

ที่บ้านก้านนันแก้วมีการทำบุญคลองพระ มีคนไปช่วยมาก นายไคห้อกับนายรัตนบุตรชายก็ไปช่วย นางสาวสิริพัง หลานก้านนันแก้วลูกพี่ลูกน้องกับนายรัตนก็ไปช่วย พร้อมกับบิดามารดาของเข้า ระหว่างเลี้ยงกัน บุนวนฉิช Jinwang บิดาของนางสาวสิริพังเอ่ยขึ้นว่า

“กัวลาลัมเปอร์เข้าอกจากมาตราทองคำ เราไม่ออก ทำให้การ

ซื้อขายแลกเปลี่ยนกันเก็บราคายาก เพราะราคาแลกเปลี่ยนเงินเข้าๆ ลงๆ ไม่ตรงกัน แต่ก่อนนี้เงินของเราราคาขายตัวกับเงินเปาńsต์ เดียว นี้จะออกจากทองตาม เปาńsต์ไปเสียบ้างก็แล้วกัน จะไม่ต้องลำบากแก่ การค้าขายของเรารีสิงคโปร์ ปีนัง และกัวลาลัมเปอร์เหมือนเช่นนี้”

ผู้ที่จะแก้ไขความขัดข้องใจของชุมชนชื่นวงศ์ก็ต้องไม่ใช่คนอื่น ได้แก่นายรัตน พระเอกของเรื่องแรกนั้นเอง นายรัตนແย้งว่าความลำบาก ที่แหลมมลาย อังกฤษนิดเดียวไม่สำคัญ เพราะเราจะค้าขายไปทั่วโลกก็ ต้องรู้มาตรฐานโลก และสยามก็ไม่ใชเมืองขึ้นอังกฤษ ท่านชุนจึงว่า นายรัตนพุดจาเหมือนลูกสาวของตน ต่อจากนั้นต่างคนต่างแสดงความคิดเห็น เป็นสองฝ่าย ฝ่ายกำนันและนายไคร้อห์เน็นด้วยเรื่องการอยู่กับทองคำ แต่ กำนันมองจากจุดยืนของคนขายข้าว และนายไคร้อห์มองจากจุดยืนของคน ที่ส่งเงินไปให้ญาติทางเมืองจีนว่าได้กำไรขึ้น สิ่งจึงขอให้นายรัตน อธิบาย นายรัตนอธิบายด้วยราวกับนักวิชาการ ท้ายที่สุดไม่ทราบว่า ฝ่ายผู้ใหญ่ชาวชั้นกับ porrata chibayann เพียงใด เพราะพากันชวนไปจัดของ ถวายพระดีกว่า โดยมีเหตุผลว่า “เขากำลังพูดภาษาฟรั่งเศสค่า เราไม่เข้าใจ ของเขารอๆ” แต่นายรัตนยังอธิบายให้สิ่งฟังต่อไปอีก โดยมีศัพท์ ฝรั่งมากขึ้น สักพักหนึ่งพวกผู้ใหญ่ก็เข้ามาฟังนายรัตนอธิบายต่อ คราว นี้ดูจะพูดกันเข้าใจ เพราะนายรัตนดึงปัญหาให้เข้ามาใกล้ตัวยิ่งขึ้น เมื่อ อธิบายจบแล้วครูเทพจะเรื่องว่า

เมื่อเสร็จการฉลองพระที่บ้านกำนันแก้วแล้ว นายรัตนอยากให้ ที่บ้านท่านชุมชนชื่นวงศ์มีงานฉลองอะไรๆ บ้าง และนางสาว สิ่งก็ไครให้นายไคร้อห์มีหุ่นเจ็นทึ้งกระขาดที่บ้าน ทึ้งสองคนต่างจะ ได้มีโอกาสไปช่วยงานของกันและกันอีก

ในเรื่องนี้เรามองเห็นลักษณะของล่ำครเพิมขึ้นคือให้มีพระเอกนางเอก มีอารมณ์รักมาเป็นกระสายเรื่องบ้าง นายรัตนกับสิวพังคุยกันได้นาน หรือจะว่าให้ถูกต้องคือสิวพังฟังนายรัตนพูดเรื่องหนากๆ อย่างนั้นได้นาน ก็ เพราะเลื่อมใสและนิยมตัวนายรัตนอยู่มาก นายรัตนก็พยายามอธิบายอย่างตั้งใจสมกับที่มีคิดตั้งใจฟัง มีการหยอกล้อกันเล็กน้อย เช่น

สิวพัง : พื้อธินายดีมาก เกือบให้คะแนนเต็มได้

รัตน : ก็ทำไม่ไม่ให้คะแนนเต็มเสียที่เดียวเล่าจี๊ะ

สิวพัง : เพราจะยังไม่ทำให้ฉันสิ้นสังสัย...

รัตน : ผู้สอนໄล่นี้เข้มงวดเหลือเกิน และเมื่อได้ผู้สอนดีๆ เช่นนี้ให้รายยอมตกง่ายๆ เพราจะนั้นฟีจะขอทางอากาศแนนเต็มให้จังได้... (แล้วนายรัตนก็อธิบายต่อไป)...

หนุ่มสาวคู่นี้เข้าใจอะไรกัน กันอยู่มาก ขณะคุยกัน ถ้าผู้ใหญ่ออกความเห็นน่าขัน ส่องคนก็ยิ้มกันอย่างเข้าใจตอนที่สิวพัง “อา Rathna” นายรัตนให้อธิบาย ก็ยอดคำพูดว่า หวังว่านายรัตนคงไม่หวังความรู้เรื่องนี้ นายรัตนก็ตอบอย่างช้ายหนุ่มตอบหุบงสาวที่ตนมีอะไรในใจอยู่ด้วยว่า

พี่ไม่มีอะไรห่วง อยากมีทางกับเขาน้ำบ้างเหมือนกัน (คาดอตาสนกัน)

ลักษณะประเมณติดแบบนี้ ทำให้เรื่องเศรษฐกิจระหว่างประเทศเป็นเรื่องเบาลงได้ไม่น้อยเลย

ข้อคิดของครูเทพมิแห่งอยุ่หลายตอน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องผลประโยชน์ของชาติ ซึ่งท่านถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ที่สุด ขุนวานิชจีนวงศ์เป็นผู้ตั้งปัญหาขึ้นมาก่อน เมื่อนายรัตนอธิบายว่าเราต้องใช้มาตรฐานโลกไม่ใช่มาตรฐานกฤษฎา ขุนวานิชฯ 表示 แสดงความข้องใจ แต่ก็ยังเห็นด้วยในเรื่องผลประโยชน์ของชาติ

ขุนวานิชฯ : พุดอย่างเดียวกับนางหนู ข้อนี้สืออางสังสัย เงินตรา ของเราวาเลานี้แพงมาก ตีเพื่อซื้อ แต่ไม่ตีเพื่อขาย เรา ขายมากกว่าซื้อ เพราะสินค้าออกของเรามากกว่าสินค้า เข้าเมือง แต่นั้นแหล่ ตั้งราคาเงินให้แพงไว้รัฐบาล ย้อมได้กำไรในทางใช้หนี้เป็นทองเป็นดีด้วยเราได้กู้เข้า มา แต่อากิดว่าให้ประเทศได้กำไรดีกว่าให้รัฐบาลได้ กำไร จริงไหม นางหนู

นำสังเกตว่าสมัยครุเทพ “เรายा�ymากกว่าซื้อ” ถ้าท่านอยู่ถึงบัดนี้ท่านคง ต้องเขียนบทละครอธิบาย และรณรงค์เรื่องเศรษฐกิจของเราอีกหลาย เรื่อง แต่ก็คงจะไร้ผลเสียมากกว่า

วิธีการอธิบายเรื่องเศรษฐกิจของครุเทพนั้น หากจะเขียนเป็นบท ความธรรมดามาเมื่อนี้เรื่องอื่นๆ ก็ไม่คร่าวจะน่าเบื่อนัก เพราะท่าน “พูด อย่างง่ายๆ” แม้จะพูดอย่างง่ายๆ ก็ไม่ง่ายนักสำหรับชาวบ้าน ท่านเอง ก็ยอมรับ เพราะขนาดขุนวานิชจีนวงศ์กับกำหนดแก้วและนายไคยก็ยัง ไม่เข้าใจ ไม่สนุกด้วย ครุเทพจึงต้องให้สิ่วพังช์ท่านกำหนดให้มีความรู้ ดีเพราเรียนที่กรุงเทพฯ และตั้งใจจะเขียนเรียงความเรื่องเกี่ยวด้วยการ เงินอยู่ฟังแทน และเมื่อเหลือสิ่วพังฟังอยู่คนเดียว ท่านก็ให้นายรัตน แสดงภูมิรู้เต็มที่ มีคำภาษาอังกฤษประกอบตลอดเวลา และในคำอธิบาย ที่ยาวมากนั้นก็มีสถิติ มีข้อความอ้างอิง มีการแบ่งเหตุผลออกเป็นข้อๆ เป็นขั้นตอนโดยละเอียด ซึ่งถ้ามองในแง่ของละครก็คงเป็นละครที่ใช้ไม่ ได้เอาเลย แต่ถ้าเข้าใจว่าเป็นละครสำหรับอ่านเมื่อนานนิยายและมี เจตนาทางเปรียบเทียบสอนหรือแสดงทัศนะ ก็อนุโลมกันได้ เพราะหาก ไม่เข้าใจก็ย้อนกลับมาอ่านใหม่ ครุเทพเองก็สมมติให้มีตัวละครที่ไม่เข้าใจ อะไรมาก อญี่เสนอ หากผู้อ่านไม่เข้าใจด้วยก็ไม่น่าจะเป็นความไม่愉快ของ ผู้อ่านแต่อย่างใด

เรื่องสุดท้ายคือ เงินค่าเสียหายและหนี้สังคม แต่งเมื่อ ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๗๕ เรื่องนี้ตัวละครชุดเดิม เมื่อเปิดฉากขึ้น ท่านก็ว่างเรื่องไว้ให้ผู้อ่านเข้าใจເວາເອງว่ากำลังมีงานที่บ้านนายรัตน และเรื่องที่จะคุยกันต่อไปเป็นเรื่องว่าด้วยอะไร

ล้วพัง : พี่รัตนเป็นเจ้าของบ้าน ถ้าไม่รับແທກให้ดีๆ ปล่อยให้น้ำแห้งแล้งอยู่บ่นโดย ฉันจะไม่คิดมีงานตอบแทนที่บ้านฉันบ้าง ฉันจะปฏิเสธการใช้หนี้เอาดื้อๆ อย่างที่เขาทำลังตั้งท่าปฏิเสธหนี้สังคมกันอยู่เดียว

เมื่อนายรัตนขอโทษขอโพย และเรียกคนเลี้ยงให้ชงน้ำชาเดิมให้พร้อมกับเอาโซดาและน้ำแข็งมาให้แล้วก็เริ่มการสนทนากันเรื่องหนี้สังคม ระหว่างฝ่ายยุโรปและฝ่ายอเมริกา ซึ่งก็มีลักษณะเป็นการอธิบายอย่างละเอียดเช่นเดียวกับสองเรื่องแรก แล้วก็จบลงที่ว่า

พอตีถึงเวลาจะฉายหนัง ซึ่งเพื่อนของนายไกห้ออามาช่วยจากกรุงเทพฯ ทั้งสองคนนี้จึงไปหาที่นั่งดูอย่างโรงภาพยนตร์ คือไม่ถูกต่อหน้าสาธารณะนัก จะได้ไม่ต้องສละวนสนทนากันล้วนแต่เรื่องที่ไม่เข้าเรื่องมากเกินไป เรื่องที่สองคนนี้พูดกันต่อไปเป็นเรื่องชนิดໄว และที่ร่ำโรงหนังนั้นจะอยู่ใกล้หรือไกลของหนัง จะมีดหรือสว่างไม่ใช่หน้าที่ของผู้เขียนนี้จะบอกให้ทราบ

ไม่ว่าในเรื่องใดก็ตาม ครูเทพมีอารมณ์ขันแฝงอยู่และอดจะประชดประชันใครต่อใครไม่ได้ แต่ท่านก็ทำได้เป็นที่เล่นที่จริง และไม่ได้ถูกเฉพาะครูคนหนึ่งให้เข้าใจ ดังเช่นในเรื่องนี้ ประโยชน์ที่ว่าจะได้ไม่ต้องສละวนสนทนากันล้วนแต่เรื่องที่ไม่เข้าเรื่องมากเกินไปนั้น ดูเหมือนว่าสองคนอย่างจะสนทนาให้เข้าเรื่องเฉพาะของตนเองก็ได้ หรือจะหมาย

ความว่าการสนับสนุนกับคนทั่วไป บางทีก็ต้องคุยกันเรื่องไม่เป็นเรื่องเป็นราว แต่ทำโดยมารยาทดังค์ก็ได้ แต่ท่านก็ลังท้ายให้สนุกๆ ว่าเหตุการณ์ต่อไปนั้น ท่านไม่เกี่ยวข้องด้วย ผู้ชุมก็คงต้องจินตนาการเอาเอง

ข้อเขียนสามเรื่อง ที่ผู้เขียนมองในแห่งที่เป็นผลการอ่านนี้ เป็นเรื่องที่นำเสนอในด้านของเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และจิตใจของมนุษย์ ทั้งมนุษย์ฝ่ายที่เป็นตนเรื่องบัญหาต่างๆ และมนุษย์ที่ได้รับผลกระทบ กระเทือนจากบัญหาต่างๆ นั้นทั้งโดยตรงและโดยอ้อม บางคนก็ไม่สนใจอะไรเลย บางคนสนใจเฉพาะแต่แห่งที่เกี่ยวกับตน บางคนสนใจอย่างนักศึกษา และบางคนสนใจเพื่อใช้พูดคุยกันเท่านั้น ครูเทพได้จับคนเหล่านี้ มาไว้ในล็ครห้องท่าน แสดงบุคลิกและภูมิหลังของคนต่างๆ ชนิดเมื่อพอดีถึงเรื่องเดียวกันจะมีหัตถศรีไปในทางใด ผู้อ่านอาจเห็นลักษณะเหล่านี้ได้โดยท่านไม่ต้องอธิบายซ้ำอีก เพราะอันที่จริงเราก็อาจพบคนเหล่านี้ได้เสมอไม่ว่าสมัยใดก็ตาม

ปัจจุบันนี้มีผู้ที่เขียนอธิบายเรื่องราวต่างๆ ไว้มาก แต่ส่วนใหญ่เป็นลักษณะวิชาการ ที่เขียนเป็นบทละครก็มีไม่น้อย แต่มักจะมองบัญหาในแห่งของสังคมที่เปลี่ยนแปลง เรื่องเศรษฐกิจซึ่งเป็นหัวใจสำคัญที่สุดในการกำหนดสังคมและการเมืองนั้น คนทั่วไปเห็นว่าเป็นเรื่องยาก และปล่อยให้คนบางกลุ่มเป็นผู้กำหนดเอาเองตามชอบใจและตามความมักได้ของเข้า เรื่องเศรษฐกิจจึงไม่คร่าวมีคร่าวสนับสนุนให้ชาวบ้านจริงๆ เข้าใจเท่าที่อ่านละครรของครูเทพทั้งสามเรื่องก็ไม่ใช่ว่าจะเข้าใจบัญหานักๆ นั้นได้ถ่องแท่นัก แต่ก็เข้าใจธรรมชาติของความเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมเกี่ยวโยงกันและเกี่ยวข้องกับคนในสังคมได้กระจังขึ้น จึงคิดว่าคนเศรษฐศาสตร์ร่วมสมัยของเราน่าจะลอง “ให้การศึกษา” เรื่องเศรษฐกิจแก่ชาวบ้านในทำนองเดียวกันนี้บ้าง เพื่อว่าเราจะฟันว่าได้

กลับไปเมื่อสมัย “สินค้าออกของเรามากกว่าสินค้าเข้าเสมอ” ได้บ้าง หรืออย่างน้อยก็เป็นปัจจัยให้ชาวบ้านวิพากษ์วิจารณ์เรื่องหนักๆ เหล่านี้อย่างรู้ปัญหาไม่ใช่ “สามลวนสูนหนาภันแต่เรื่องที่ไม่เข้าเรื่องมากเกินไป..” หรือวิตกวิจารณ์อะไรโดยไม่รู้ต้นสายปลายเหตุดังเช่นทุกวันนี้

ໂຄລັງກລອນຂອງຄຽງເທິພ :

ສີລປະເພື່ອຊີວິຕ

ອວຍພຣ ມິລິນທາງກູຮ

ຄຽງເທິພ ອຣືອ ເຈົ້າພຣະຍາຊຣຣມຕັກຈິມນຕີ ເປັນ “ຄຽງ” ທີ່ໄໝວ່າເດືອກ
ນັກເຮືອນຫຼືອໜັນປົກຄອງຂອງປະເທດກີຽງຈັກ ທ່ານເປັນຄຽງທັງກາງໂລກ
ແລະທາງດຣມ ການຂອງທ່ານນັ້ນມີຜູກລ່າວສຽບໄວ່ວ່າ

“...ສ່ວນນາກເປັນຄວາມເຮັງແລະໂຄລັງກລອນເກີຍວແກ່ກາຮືກໜາ
ແລະເສຣຍຊູກິຈການເມືອງມາກກວ່າປະເທດອື່ນ ມີເໝັ້ມມຸງໄປສູ່ສັນຕິເປັນ
ຈຸດໝາຍເບື້ອງහັນ ແຕ່ການມຸ່ງໄປສູ່ຈຸດໝາຍນີ້ “ຄຽງເທິພ” ມີໄດ້ມຸ່ງ
ຈົນລົມນຶກຄື່ງສພາພຂອງເມືອງໄທ ດັນໄທ ອົງປິດຖາດີມາຕຸກົມ ອັນເປັນ
ທ່ຽກແລະຫ່ວງໃຍ້ທີ່ສຸດໃນໂລກຂອງທ່ານ... ເຄຍເຕືອນໃຫ້ຮະລືກຄື່ງ
ກາຮູກກລືນໜ້າຕີ ອຣືອ “ຮູກເງີຍບ” ທີ່ລະເລັກທີ່ລະນ້ອຍ... ເຄຍເຕືອນ
ເຮົາໃຫ້ຮະລືກຄື່ງຄວາມເສື່ອມໄກຣມແໜ່ງໜາດ... ເຄຍເຕືອນເຮົາໃຫ້ຮະລືກ
ຄື່ງຈຳນວນສຳມະໂນຄຣວ... ຄວາມເຮັງແລະໂຄລັງກລອນຂອງ “ຄຽງເທິພ”
ຈຶ່ງໄດ້ປຣາກງູ້ຄວາມກລມເກລືຍວັບແນວດີຕຂອງເຮາຈາວໄທຢູ່ນໃໝ່ນີ້
ອຢ່າງນ່າພືສວງ”^๙

ຫາກຈະວິເຄຣະທີ່ ໂຄລັງກລອນຂອງຄຽງເທິພ ໃນແນວສີລປະເພື່ອຊີວິຕ ເພື່ອ
ຈະດູວ່າເປັນງານທີ່ “ຂບປັນຫາທີ່ສັ່ນຄມໃນປັຈຈຸບັນແພີ້ມູຍ່ ແລະສັນນັນ

^๙ ນ. ປະກາສົດີ, “ຊົວປະວັດຂອງຄຽງເທິພ,” ໂຄລັງກລອນຂອງຄຽງເທິພ (ເລີ່ມ ၃),
(ພຣະນັກ : ມຽນມາ, ၁၅၈၄), ພັນ ၁၅၈-၁၅၉.

ความสุขความเจริญของมนุษย์ในสังคมทั้งในด้านส่งเสริมสภาพความเป็นอยู่ และขัดอุปสรรคและความอยุติธรรมต่างๆ^{๑๒} หรือไม่นั่น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้อ่านจะต้องศึกษาให้ละเอียดทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาของโครงกลอนบทต่างๆ ที่มีปรากฏ บทความนี้จึงต้องการจะเสนอให้ผู้อ่านโดยทั่วไปได้พิจารณาความสัมพันธ์ของรูปแบบและเนื้อหาของโครงกลอนเหล่านี้จะจัดเข้าแนวทางคิลปะเพื่อชีวิตได้หรือไม่ และชีวิตในที่นี้หมายถึงชีวิตของใคร

โครงกลอนของครูเทพมีปรากฏเผยแพร่หลายอยู่ ๑๗ บท รวบรวมอยู่ในหนังสือ โครงกลอนของครูเทพ ๓ เล่มจบ นอกเหนือนั้นก็มีกระจัดกระจายใน-varสารอื่นๆ เช่น ประมวลยุมารค แต่ก็ไม่ใช่ผลงานที่เด่นนักครูเทพเขียนโครงกลอนดังกล่าวตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๕๖ จนถึง พ.ศ. ๒๕๘๕ อันเป็นปีที่ท่านสิ้นชีวิต

ฉะนั้น โครงกลอนของครูเทพ จึงมีอยู่ทั้งก่อนและหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ผลงานจำนวนมากกว่าครึ่งเกิดขึ้นภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ทั้งๆ ที่ระยะเวลาสั้นกว่าช่วงแรกมากซึ่งอาจจะเป็นเพราะในบันปลายของชีวิต ท่านว่างจากงานประจำและภารกิจทั้งบ่วง จึงมีอิสระที่จะเขียนงานได้มากกว่าในช่วงแรก แต่คำว่า “อิสระ” ในที่นี้อาจมิได้รวมไปถึงอิสระในการที่จะคิดจะเขียนตามใจนึก เพราะบรากรู้ว่า เม็ดปริมาณของงานในช่วงหลังจะมีมากกว่า แต่คุณภาพของงาน หรือความมีอิสระในการประพันธ์ปรากฏอยู่ในช่วงแรกมากกว่า โดยเฉพาะในช่วงที่ครูเทพลาออกจากตำแหน่งเสนอบทีกรรมธรรมการและมีชีวิตอยู่อย่างสามัญชนธรรมดากล่าวว่าง พ.ศ. ๒๔๖๗ “ไปจนถึง พ.ศ. ๒๕๘๕ เป็นช่วงที่อาจนับได้ว่าโครงกลอนของครูเทพมีคุณภาพที่ดี

^{๑๒} วิทย์ ศิวงศิริyanนท์, วรรณคดีและวรรณคดีวิชาชีพ (พะนนคร : สมาคมภาษาและหนังสือ, ๒๕๐๔), หน้า ๑๒๓.

ทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหา และเป็นช่วงเดียวที่เสนอให้ผู้อ่านได้เห็น ความเป็นศิลปินเพื่อชีวิตของครูเทพมากที่สุด ในที่นี้ผู้เขียนจะขอวิเคราะห์ โครงกลอนของครูเทพอย่างละเอียดเฉพาะในช่วงดังกล่าวนี้เท่านั้น และ จะเปรียบเทียบกับช่วงอื่นๆ พoSang-BeP

หากจะสรุปเนื้อหา กว้างๆ ของโครงกลอนของครูเทพทั้งหมด ก็พอ จะแบ่งโครงกลอนเหล่านั้นออกได้เป็น ๓ ช่วงตามระยะเวลาที่ต่าง คือ

ช่วงแรก ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ ถึง ๒๔๖๗ เป็นช่วงที่ครูเทพรับราชการอยู่ในกระทรวงธรรมการ ในช่วงนี้ ครูเทพผลิตผลงานได้ไม่มาก นักและขาดตอนเป็นช่วงๆ เมื่อดำรงตำแหน่งสูงขึ้นจนถึงตำแหน่งเสนานดี กระทรวงธรรมการและลาออกจากตำแหน่ง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ ด้วยปัญหา การขาดงบประมาณการขยายการศึกษาส่วนห้องถีน เนื่องจากช่วงแรกนี้ เป็นช่วงที่ท่านรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญของประเทศ ผลงานจึงมี เนื้อหาสนับสนุนนโยบายการปักครองและผู้ปักครองประเทศไทยขณะนั้น อย่างเห็นได้ชัด เช่นบทที่ว่าด้วย “ราชสุดี-ดอนเจดีย์” (๒๔๕๖) “ล้อมรั้ว-เรียไรสร้างเรือรบพระร่วง” (๒๔๕๗) เป็นต้น

ช่วงที่ ๒ หลัง พ.ศ. ๒๔๖๗ ถึง ๒๔๗๕ อันเป็นช่วงที่ผลงานมี คุณภาพที่สุด เนื้อหาจัดได้ว่าอยู่ในแนวศิลปะเพื่อชีวิต มุงวิจารณ์สภาพ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมไทยเป็นสำคัญ นอกจากด้านเนื้อหาแล้ว ในช่วงนี้ยังมีความเด่นที่รูปแบบการประพันธ์อยู่ไม่น้อย เพราะครูเทพ เริ่มใช้รูปแบบของเพลงพื้นบ้านมาเสนอเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของประ ชาชนเป็นครั้งแรก เปลี่ยนจากการรูปแบบเดิมซึ่งเป็นโครง ฉันท์ กายก กลอน ธรรมชาติ ซึ่งผู้เขียนจะพิจารณารายละเอียดในตอนต่อไป

ช่วงที่ ๓ คือช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปักครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ เป็นช่วงที่ครูเทพมีฐานะทางการเมืองอิกรูนหนึ่ง คือ ในระยะ พ.ศ. ๒๔๗๕-๗๖ ครูเทพได้ดำรงตำแหน่งทั้งประธานสภากฎหมาย

ราชภรและรัฐมนตรีว่าการกระทรวงศึกษาธิการ และหลังจากนั้นท่านก็มีชีวิตอยู่อย่างสงบข้องเกี่ยวอยู่กับการค้าสนาและงานเขียนของท่าน ในช่วงนี้มีงานวิพากษ์วิจารณ์การเมืองและสังคมบ้าง แต่ลักษณะของงานชื่อนการแสดงออกอย่างเปิดเผย ไว้ด้วยลักษณะของสัญลักษณ์ หากจะวิจารณ์ การเมืองและสังคม ก็จะเลือกเขียนเฉพาะบทที่ใกล้ตัวของท่านหรือเกี่ยวข้องกับตัวท่านน้อยที่สุด ที่เป็นเช่นนี้อาจจะสันนิษฐานได้ว่า วิถีทางการเมืองหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ มิได้เปิดโอกาสให้ท่านสามารถแสดงออกได้เสรี นัก ท่านจึงเสนอข้อคิดของท่านแห่งนัยไว้ในรูปของสัญลักษณ์ เสมอ เนื้อหาของงานในช่วงนี้ขยายขอบเขตกว้างขวางออกไป จนถึงการวิจารณ์ สถานการณ์ของโลก และลักษณะการเมืองที่กำลังแพร่หลายอยู่ขณะนั้น ทั้ง ประชาธิปไตย สังคมนิยม และคอมมิวนิสต์ จากการกล่าวถึงลักษณะการเมืองดังกล่าว ทำให้พอจะจับจุดยืน (Stand point) ของท่านได้ว่า ท่านเป็นนักปฏิรูปผู้อยู่ในแวดวงของชนชั้นศักดินา เมื่อเขียนในระยะที่สองจะแสดงให้เห็นความเป็นคนหัวก้าวหน้าอยู่บ้าง แต่ในช่วงหลังนี้กลับแสดงว่าท่านปิดตัวเอง ก้าวข้ามอยู่กับที่ และบางครั้งก้าวถอยหลัง ด้วยความหวาดระแวงในลักษณะการปกครองของคณะราษฎรหลังการเปลี่ยนแปลง การปกครองได้ดี ที่เดียวว่าสามารถเปลี่ยนแปลงวิถีความคิดของคนผู้รักประชาธิปไตยให้เปลี่ยนไปได้อย่างไร

เนื้อหาแนว “ศิลปเพื่อชีวิต” ในโกลงกลอนของครูเทพหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ จนถึง ๒๔๗๘

หลังจากที่ครูเทพลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว ครูเทพก็ใช้ชีวิตอย่างสามัญชน ใชเวลาว่างให้เป็นประโยชน์ด้วยการเขียนงานร้อยแก้วและร้อยกรองพิมพ์ลงใน วารสารต่างๆ นอกจากนั้น ก็ยังได้แต่งแบบเรียนภาษาไทยขั้น müsluan ขึ้น

อีกหลายเล่ม เพื่อให้เด็กไทยสมัยนั้นได้ฝึกหัดอ่านเขียน เรียกว่าหนังสือบ.บ.ฯ โดยเริ่มสอนที่โรงเรียนของท่าน คือโรงเรียนสตรีจุฬาภรณ์ก่อนโรงเรียนอื่นๆ

ในด้านโครงกลอนของท่านในช่วงนี้ แม้ว่าจะมีอยู่ ๓๐ กว่าบท แต่ก็มีลักษณะเด่นกว่างานในช่วงอื่นๆ เนื้อหาที่สำคัญสรุปได้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. วิจารณ์การ “รุกเมือง” ของชาวจีนในไทย อันมีผลต่อการขยายตัวของประชากรไทย และเศรษฐกิจของชาติ

๒. ชี้ให้ผู้อ่านเห็นผลของการเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ว่ามีผลต่อสังคมไทยทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่ และสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมอย่างไร

๓. วิจารณ์ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำกับผู้ตามในการปกครองของไทย และถความคิดเกี่ยวกับลักษณะการเมืองให้เห็นอย่างเด่นชัด

๑. การรุกเมืองของชาวจีนในไทย ครูเทพแสดงความคิดเห็นไว้ ๒ ประการ คือ

ก. การรุกเมืองเรื่องจำนวนประชากร ครูเทพยกย่องชาวจีนว่าเป็น “พันธุ์เจริญ” เนื่องจากเป็นชาติพันธุ์ที่มีความขยันขันแข็ง อดทน มีความสามัคคี และมีความสามารถในการค้าขายเป็นเยี่ยม จึงสนับสนุนให้คนไทยแต่งงานกับคนจีนเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพของชาวยาไทยในอนาคต โดยมุ่งให้หญิงไทยแต่งกับชายจีนเท่านั้น แต่ต้องมาหყิชชาวจีนได้อพยพติดตามมาเป็นจำนวนมาก และมาแต่งงานกับชายจีนในไทย อาศัยแฝ่น din ไทยตั้งครอบครัวและทำมาหากินเลี้ยงชีพเป็นการกอบโภยผลประโยชน์จากไทยไปด้านเดียวโดยไม่มีสิ่งตอบแทนให้แก่สังคมไทย ครูเทพจึงโจมตีการ

รุกเงินนือย่างมาก ชี้ให้รู้บาลและคนไทยทัวไปเล็บเห็นว่า หากรู้บาลไม่ควบคุมจำนวนชาวจีนที่อพยพเข้ามาในไทยแล้ว นอกจากเราจะไม่ได้รับ “พันธุ์เจริญ” เรายังจะต้องปล่อยให้แผ่นดินไทยเป็นที่อยู่อาศัยของคนต่างด้าวไปอีกด้วย นับเป็นความเสียหายอย่างมากต่อประชาชนไทย หากเล็งถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้น ความคิดเหล่านี้ปรากฏในコレงกลอนหลายบท เช่น “พันธุ์เจริญ” (๒๔๗๑) “รุกเงินเงิน” (๒๔๗๑) และ “ลาแล้วพันธุ์เจริญ” (๒๔๗๓)

“ชาดิพื้น้องสองผสมอบรมเดือด
ไม่มีเหือดหายรักกันนักหนา
ได้พันธุ์เจริญคำเนินประเทศมา
สู่ความพากสุกสวัสดิ์ศิวีไลซ์
บัดนี้ส้มีกำปั้นหมันขนส่ง
มากและถือกว่าลงสำราญได้
ธรรมเนียมหญิงกริ่งสมุทรกีழมดไป
เพื่อนเราไหลพรั่งพรูมีคุ่มมา^๗
ตั้งบ้านเมืองเหมือนการานาครั้งโน้น
เข้ารับโภนกิจการอย่างหาญกล้า
นิสัยเก่าเขาไม่พร่องต้องบูชา
เราเสือป่าจนมุ่มเป็นกระภูมพี””

“รุกเงินเงิน”

“ต่างเอี้ยต่างด้าว
จะบืนยาวอุยกับไครไม่เดียดฉันท์
ต้องเกล้ากละปะปนระคนกัน

^๗ คำว่า “กระภูมพี” ในที่นี้ คงจะหมายถึง “ไฟร์กระภูมพี” อันเป็นคำที่ใช้ผิดความหมาย คงมีได้หมายถึงผู้มีฐานะดีรองจากเศรษฐีตามความหมายเดิม

กับชาวเมืองเป็นอันหนึ่งอันเดียว
อันจะหัวเหดย้ำทำอย่างแรก
ไม่เข้าແຕກกีเราต้องเปล่าเปลี่ยง
เขาก็อาจหันทวารไม่ให้เข้าเชีย
เว้นแต่เที่ยวไปมาคราครั้งเอย”

“เจ้าเออยเจ้าบ้าน
ยังต้องการคนมากไม่ส่งสัย
แต่ต้องการตามประسنก์จำนวนไกร
ถ้าตามเราต้องให้เข้าเกล้าคัลละ
แม้ไม่ได้จำใจหันทวาร
ทิ้งไว่นานนับวันจะเกะกะ
มันเข้ารอกเงยบเพียงนักละ
เจ้าบ้านจะแม่นมั่นสูญพันธุ์เอย”

“ลาแล้วพันธุ์เจริญ”

ข. การรุกเงยบทางเศรษฐกิจ ครุเทพยกย่องชาวจีนไว้มากในเรื่องความขยันหมั่นเพียร การรวมพวกและความสามารถทางการค้า พร้อมทั้งเตือนคนไทยไว้เสมอว่า หากยังปล่อยให้การค้าขยายตอกอยู่ในมือของชาวจีนและชาวต่างชาติอื่นๆ แล้ว ในที่สุดไทยก็คงต้องเป็นเมืองขึ้นทางเศรษฐกิจอย่างแน่นอน นั่นน์คุณไทยจึงควรให้ความสนใจศึกษาวิธีการค้าขาย และประกอบวิชาชีพอื่นๆ นอกเหนือจากการรับราชการ และควรปลูกฝังความรู้สึกรักชาติไทยให้แก่ลูกหลานชาวต่างประเทศในเมืองไทยด้วย

ตัวอย่างที่แสดงความคิดแบบนี้ได้แก่
“สมัยนี้พิธีແຕກ ทوارແທກกำແພງหัน

เพราเปิดหล้าพนารัษฎ
กีอุ่ข้าวและขอนสัก
พนิชย์การขนาดทั่ว
ฟรังแวงขันคู่
จะรับมอนประเทศทั้ง
ทวีปองทวีป
อนาคตไทยเพราไทยไม่

นำเรอโลกบ่ารุงรวม
สำคัญจักประสิทธิ์สุม
ทะลักเข้าทำนาบขัง
กะเจ็นผู้ชำนาญดัง
พนิชย์เศรษฐกรรรมไทย
ทวีสารพัดไป
สมัครสูญเสเมื่อนหมาย”
“ฐานะของไทย” (๒๕๓๑)

ครุเทพวิเคราะห์ไว้ด้วยว่า เนตุที่ไทยตกเป็นเบี้ยล่างทางเศรษฐกิจก็ เพราะ
“กีตุณควรเพราไม่คุ้น
มิดันวนมิกวนขาวาย
และในบุญบุรุ่นวาง
มิถือเราถือเขา”

“ฐานะของไทย”

และนอกจากนั้น
“นีกไปไม่น่าจวยง
ไม่คุ้นไม่ค่อยเคยทำ
เคยแต่รังเกียจด้วยซ้ำ
นาญล้วนงานเรียก “ราชการ”

การค้าขายคง

นายไพรุ่ดีชา-

“ทหารเอกสยามสูญเศรษฐกิจสงกรณ” (๒๕๓๒)

๒. ผลของการเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกที่กระทบกระเทือนสัมคม
ไทย ในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๕๓๔

ไทยได้รับความกระทบกระเทือนจากภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก
ภายหลังสงกรณ์โลกครั้งที่ ๑ อย่างมาก จนกระทั่งทำให้สงกรณ์ไทยมีลักษณะ

เปลี่ยนแปลงไป ความจริงผลของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลกได้กระทบกระเทือนไทยตั้งแต่รัชกาลที่ ๗ เสื่อขึ้นของราชย์แล้ว โดยมีการดูถูกคนออกจากงานมากมาย และการที่ครูเทพลาออกจากตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงธรรมการเป็นผลมาจากการนี้เช่นกัน ครูเทพแสดงความคิดเห็นเรื่องผลของภาวะเศรษฐกิจตกต่ำไว้ ๒ ประการด้วยกัน คือ

ก. ผลต่อเศรษฐกิจของชาติโดยตรง ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทำให้ค่าของเงินลดต่ำลง และรัฐบาลใช้นโยบายดูดลูกออกจากงาน ทำให้คนหัวไปทำงานและยากจนลง เพราะค่าครองชีพสูงขึ้น อีกทั้งรัฐเรียกเก็บภาษีบำรุงประเทศเพิ่มมากขึ้นและไม่มีความเป็นธรรมในการเก็บภาษี คือ คนจนคนรวยเสียภาษีเท่ากันหมด ทำให้ประชาชนเดือดร้อนกันมาก ครูเทพแสดงความคิดเห็นในเรื่องนี้ไว้ว่า

“สังคมการทำบัณฑิต”	ด้วยเงิน
แพ้ชนะบนความกัน	หมดสีน
กว่านี้รองดับเยิน	หลายช้า คนแฉ
รายภูร์แบบหนักหนาดีน	เดชาภาษี”

“ศานติคณะของเค็ลลอก” (๑๔๗๑)

และกล่าวถึงการเก็บภาษีที่นำความเดือดร้อนมาสู่ประชาชนว่า

“ถ้าอารยธรรมปryn

รายภูร์รายรัฐจน	ก็ยังค่อยยังช้า
เพิ่มภาษีมีจังกอน	รายภูร์ไม่นอนข้ากлав
แต่รายภูร์จนรัฐมัว	มาเริดเลือดไม่เหือดเลย
(ลูกคู)	
เจ้านกกระทุงเอย	
ทำดูดดุงดุง	จะออกทุ่งหรือจะออกไน
สามพ้อมให้ญี่ให้ญี่	ไว้ใส่อะไรมากกระทุง”
	“ความมีจนของประเทศ” (๑๔๗๑๒)

นอกจากนั้นการเก็บภาษียังไม่ได้ให้ความเป็นธรรมแก่ผู้มีรายได้น้อยที่ฝ่าเดื่องอยู่แล้วด้วย

“คุยกายเอ่ย

พ่อค้าใหญ่ใหญ่	เป็นกำยกอง
เสียภาษีกำไร	ให้เงินทอง
รัฐบาลไม่ต้อง	เก็บจากจากข้า
กสิกรบอยบอย	ทำน้อยได้นิด
ท่านน่าระอิต	ระบ่า
เจ้าของรายใหญ่	ไม่มีครัวว่า
เช่นเศรษฐีนา	กรุงเทพฯ เออย”

“เกร็ດเรื่องภาษี” (๒๔๗๓๒)

เพราะฉะนั้น ครูเทพจึงเสนอให้รัฐบาลจัดระบบการเก็บภาษีใหม่ โดยเรียกเก็บจากเศรษฐีทั้งที่อยู่ในและนอกประเทศให้มาก ๆ เนื่องจาก เขาเหล่านี้มีรายได้มากกว่าชาวนามากนัก นอกจากนี้เศรษฐีทั้งหลายยังมี มรดก ครูเทพจึงเสนอให้มีการเก็บภาษีมรดกจากคนร่ำรวยอีกด้วย นับว่า เป็นความคิดที่ก้าวหน้ามากที่เดียว เพราะครูเทพเองก็จัดได้ว่าเป็นผู้มีอัน จะกินคนหนึ่ง การที่ออกกฎหมายเห็นเช่นนี้แสดงถึงความเสียสละ และเห็น แก่มวลชนส่วนใหญ่มากกว่าตนเอง จึงจัดเป็นโครงกลอนเพื่อชีวิตได้บท หนึ่ง

๙. ผลทางอ้อมที่มีต่อสังคมไทย ภาวะเศรษฐกิจตกต่ำภายในหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ได้ทำให้สังคมไทยเปลี่ยนแปลงไป สรุปได้ ๓ กรณี คือ

๑. ทำให้สภาพเมือง และชนบทแตกต่างกันชัดเจนยิ่งขึ้น ความเปลี่ยนแปลงทางภาวะเศรษฐกิจทำให้เมืองใหญ่ๆ มีความสำคัญมากขึ้น การค้าขายดึงคนจากชนบทเข้าสู่เมืองมากขึ้น ทำให้สังคมเมืองขยายตัว

ออกไป เมื่อความเจริญทางอุตสาหกรรมเข้ามานีบทบาท ความแตกต่างระหว่างเมืองและชนบทก็ยิ่งเด่นชัดขึ้น ครูเทพแสดงข้อคิดนี้ไว้ในบท “สภาพพื้น” (๒๔๗๒) ว่า

“กรุงไกรกระໄลวุ่น	ชุมชนมิหยุดเลย
เดินวิ่งบัน ning เจีย	ชิวร้อนถุงนอนเย็น
ทุกสิ่งประสงค์ค่า	คดิขอนบ่่อยเห็น
เวลาจำแลงเป็น	ธนໄลีเตลิดหลง
.....
ความต่างระหว่างนา-	ครดุจฟ้าเดิน
ขิงเมืองเมืองสิน	ศิประจักษ์มากหลาย”

๒. เมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไป สภาพชีวิตความเป็นอยู่ของคนไทยเปลี่ยนไปด้วย ชีวิตชนบทเริ่มประสบความยากแค้น รายได้ไม่พอกับรายจ่าย เมื่อความยากจนเข้าครอบคลุม ที่นาของชาวนาเก็บเปลี่ยนเมื่อไปสู่นายทุนตามเมืองใหญ่ ๆ แรงงานที่เสียไปจึงกล้ายเป็นเพียงค่าตอบแทน และในที่สุดชาวนาในชนบทก็ต้องลงทะเบียนที่นาเดินทางเข้าสู่กรุงเพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ ซึ่งมักจะหนี้ไม่พันกรรมกรรมตามโรงงานในเมือง ครูเทพไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงเช่นนี้ แต่ก็ไม่สามารถทำอะไรได้มากนัก นอกจากจะหัวงงให้ชาวนาครั่วครวญให้ดี ว่า

“เจ้าพวงมาลัยเบย

เจ้าร่วงพรูไป	กลับกล้ายเป็นลูกจ้าง
ไร่นาหาไม่	ได้อาศัยเขาน้ำang
หรือมิจะนั้นนายห้าง	กีห้าที่ให้อู่่อ่ง
(ลูกคู่) แรงงานไทย	เจ้าศิวไลซ์ไปจากนา
ที่ดินทวีค่า	ตัวเจ้าก็น่าจันจริง
.....

เจ้ากรรมการออย

ออยในนคร
เวลาเป็นของขา
ขาดเงินทองก็ต้องอด
(ลูกคู่) กรรมกร
ทั้งงานกีไฟร์

หรือป่าดอนชนบท
มิใช่ของเจ้าทั้งหมด
ทุกสิ่งกำหนดค่า เออย
บ่มิแน่นอนว่าทางงานได้
ไม่อิสระเหมือนกสิกร”
“ประชาสามัญของเรา” (๒๔๗๑๒)

๓. ปัญหาที่เกิดตามมาในสังคมไทย ได้แก่ ปัญหานักว่างงานและ
ใจผู้ร้ายชอกชุม เพราะเมื่อมีคนล้นงาน ทำให้งานหายากยิ่งขึ้น ครูเทพ
เห็นว่าสิ่งนี้เองทำให้เกิดปัญหาจราจรตามมา

“เยียดใจจักไม่ล้วน
หนีรัตธุமะตุ้มจำ
เริ่มริลักษณ์ไมยอ่ำ-
เข้าซ่องใจโจรสี
ใจกำ-เริบเล่า
หรือสี
มหิดหนัก ขึ้นนอ
ช่องข้างทางใจกรรม”
“ทำไม่ใจผู้ร้ายจึงชอกชุม” (๒๔๗๑๑)

เมื่อครูเทพมองเห็นปัญหาจัดหาทางแก้ปัญหาไว้ด้วย คือ

ก. หางานให้คนทำ เพราะคนที่ไม่มีงานย่อมเป็นปัญหาของสังคม
ครูเทพซึ่งให้ผู้ปกครองประเทศและเห็นว่า วิธีแก้ปัญหานี้ชนบทนั้นด้อง
ส่งเสริมการกสิกรรมของชาวนาให้มีอยู่ตลอดปี และสนับสนุนให้มีอุต-
สาหกรรมในครัวเรือนขึ้นด้วย

“ชนในชนบททำ กสิกรรมตลอดปี ให้อุทกมีกดไว้ ยามว่างได้
แสงหา อุตสาหกรรมลำไผ่ เพาะเป็ดໄก์ประกอบ ทำกระสอบป่าน
ขาย...”

“ทำไม่ใจผู้ร้ายจึงชอกชุม”

ข. ให้การศึกษาแก่ชาวชนบท ครูเทพเสนอให้รัฐบาลขยายการศึกษาของชาติออกสู่ชนบทให้มากขึ้น และในการจัดการศึกษานั้นควรจัดสอนสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่เขา คือ วิชาชีพทางการเกษตร อีกทั้งควรให้ความสำคัญแก่การศึกษาวิชาการแขนงนี้ โดยจัดให้มี คณะเพาะปลูก ในระดับมหาวิทยาลัยของไทยด้วย

ค. นอกจากนั้น ครูเทพยังเห็นว่ารัฐบาลอาจช่วยชาวไร่ชาวนาได้โดยจัดสหกรณ์ให้เข้ากู้เงินไปใช้ในกิจการที่เป็นประโยชน์ แทนที่จะต้องไปเสียดออกเบี้ยรากแพงแก่พ่อค้าในเมือง ครูเทพกล่าวว่า

<p>“ชาวนาส่วนมากยากจน ขวนขวยกู้จำนำเอา เงินมาลงทุนหมุนเวียน ดอกรเบี้ยเรียกเชื้อดเดือดเนื้อ</p>	<p>เป็นต่อไปกัน</p>
--	---------------------

<p>..... ควรขยายสหกรณ์ทั่วท้อง มานานเพื่อการแพร่หลาย”</p>	<p>ดังได้ทดลอง “ขุมทรัพย์” ๔ (๒๔๗๑)</p>
---	---

ง. ในด้านงานอุตสาหกรรม ครูเทพเสนอให้รัฐบาลเป็นผู้ควบคุมโรงงานอุตสาหกรรมของชาติ โอนมาเป็นกิจการของรัฐ และฝึกหัดคนไทยให้คุ้นเคยกับงานอุตสาหกรรมเสียก่อน จึงมอบให้จัดทำ

<p>“บางส่วนการรัฐเริ่มงาน แล้วมอบบริษัทดำเนิน เท่ากับเป็นครูครอบจ้ำ เมื่อแม่นแล้วมอบครอบครอง”</p>	<p>ดังเป็นโครงการ จับมือแม่นยำ “ขุมทรัพย์” ๕</p>
---	--

จากการซึ่ปัญหาของประเทศไทย และเสนอทางออกของปัญหาเหล่านั้นให้ผู้อ่านบรรยายกรอง ซึ่งมีทั้งสามัญชนและผู้ปกครองประเทศไทยได้มองเห็นแสดงให้เห็นว่าครูเทพเป็นนักคิดนักเขียนหัวก้าวหน้าคนหนึ่งของสังคมไทยในขณะนั้น เป็นบุคคลที่ควรได้รับการยกย่องผู้หนึ่ง ด้วยเหตุที่ครูเทพมีความสนใจเรื่องเศรษฐกิจของชาติเป็นหลักอยู่แล้ว จะนั้นการแสดงข้อคิดเห็นจึงปรากฏออกในฐานะผู้รู้ ผู้ให้คำตอบแก่ผู้บริหารประเทศไทย แนวทางเสนอเป็นการสั่งสอนให้ความรู้แบบครูโดยแท้จริง นอกจากนั้น ครูเทพไม่เคยละเอียดปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งของสังคมไทย นั่นคือปัญหาการขาดแคลนการศึกษาในชนบท และครูเทพมักจะแสดงความคิดเห็นนี้สอดแทรกในผลงานต่างๆ ของท่านอยู่เสมอ

๓. การแสดงความคิดเห็นเรื่องการปกครองของไทย

ความสัมพันธ์ระหว่างผู้นำประเทศไทยและผู้ตามคือ ประชาชนทั่วไป ในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๖๙ นิครูเทพเพิ่งจะมีโอกาสแสดงความคิดเห็นเรื่องการปกครองของไทยได้อย่างเสรีพอสมควร เนื่องจากลาออกจากตำแหน่งผู้ร่วมบริหารประเทศไทยผู้หนึ่งแล้ว แนวทางวิพากษ์วิจารณ์การปกครองจึงต่างจากช่วงแรกที่ยังเป็นเสนาบดีกระทรวงธรรมการอย่างเห็นได้ชัด

เราไม่ทราบแน่ชัดว่า ในระยะก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ ครูเทพมีส่วนร่วมหรือมีความสัมพันธ์กับคนรุ่นใหม่ที่คิดจะเปลี่ยนแปลงสังคมไทยหรือไม่ การลาออกจากหน้าที่ราชการ และมาใช้ชีวิตอิสระเขียนโคลงกลอนและตำราเรียน อาจเป็นเหตุผลส่วนตัวของท่านที่ไม่ได้เกิดขึ้นจากความขัดแย้งทางแนวคิดทางการเมือง แต่การที่ท่านมีอิสระในช่วงนั้น ส่งผลให้ท่านแสดงความคิดได้อย่างเสรีในฐานะสามัญชนคนหนึ่ง และที่แนะนำองค์คืออิทธิพลทางความคิดและงานเขียนของท่านยังคงมีอยู่ในวงการประพันธ์ของไทยขณะนั้น เสียงของท่านจึง

ค่อนข้างจะมีความหมายต่อสังคมชนชั้นอยู่ไม่น้อย ความคิดเห็นเรื่องการปกครองของไทยนี้ ท่านแสดงออกอย่างน่าสนใจที่เดียว ในโครงกลอน ชื่อ “ระยะต่างๆ” ซึ่งท่านเขียนขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๗๐ หลังจากลาออกจากราชการได้เพียง ๑ ปี

“สยามเมืองลับลือรอด	โพยภัย
เมืองสงบนคนสงบเคือง	บุ่นไร
ขึ้นชื้อแหล่งสุขใน	โลกรอบ
เราอยู่ระยะนี้ได้	อีกนาน และๆ
ก็อสิทธิ์การครอบบ้าน	ครองเมือง
รายภูร์มอบพระจอมปราณ	หมดถ้วน
ฝูงชนไปรำคาญเคือง	พระไช่ สิทธิ์ตน
สิทธิ์ที่ดีนั้นล้วน	ส่วนตัว”

ในโครงดังกล่าว ครูเทพถามผู้อ่านว่าสภาพสังคมสุขของไทยจะคงอยู่อีกนานหรือ คำถามนี้คนไทยส่วนมากคงตอบไม่ถูก เพราะถือว่าตนมิได้เป็นผู้รับผิดชอบประเทศชาติ สิทธิ์และความรับผิดชอบนั้นเป็นของพระเจ้าแผ่นดินเพียงพระองค์เดียว ครูเทพจึงแสดงความคิดเห็นต่อไปอีกว่า

“เสียมศานติรังรักษ์ได้	ดังๆ
แม้ไม่ได้ไปมัว	มัดไร
สิทธิ์ที่มีมองเปลี่ยนเมื่อ	มาก
ให้ท่านสุกได้ใช้ร	สุขยืน”

โครงบทนี้น่าจะตีความได้ว่า ครูเทพเตือนชาวไทยให้เปลี่ยนแปลงสภาพสังคมไทยให้สอดคล้องกับสภาพการเปลี่ยนแปลงของโลกอย่างทันท่วงที มิฉะนั้นแล้วอาจจะมีการเปลี่ยนแปลงที่ข้ามขั้นเกิดขึ้นในแต่ละวัน ไทยก็ได้ ครูเทพเห็นว่า เราไม่ควรผูกมัดกับ “สิทธิ์” ในอดีตซึ่งเปลี่ยนแปลงมาตลอดเวลาเช่นกัน ความต้องนี้น่าจะสันนิษฐานได้ว่า ครูเทพมอง

เห็นการเคลื่อนไหวบางอย่างที่รุนแรงในสังคมไทย จึงได้กล่าวติงไว้ เพื่อให้ผู้ปักครองประเทศได้รับรู้ และหาทางแก้ไขให้การปักครองของประเทศชาติเจริญทันโลกตะวันตกสมัยนั้น อันเป็นสมัยที่การปักครองระบบอนสังคมนิยมเริ่มแพร่ขยายตัว ขณะที่เริ่มมีการปักครองระบบสมบูรณานา-ญาสิทธิราชย์อยู่ จะนั้นจะเป็นไปได้ว่า “ให้ห้ามสูกได้ชั่ร สุขยืน” นั้น หมายถึงการเปลี่ยนแปลงการปักครองของไทยจาก “ห้าม” คือ สมบูรณานาญาสิทธิราชย์มาสู่ “สูก” คือ ประชาธิปไตย

เหตุที่ตีความไว้เช่นนี้ก็ เพราะในโครงกลอนอีกบทหนึ่งก็กล่าวข้อความใกล้เคียงกันไว้ว่า

“กระบวนการรัฐประศาสน์ขาด ลำพังรัฐบาลเทีย	“พระราษฎร์ทำเลื่องเหลี่ยว กระทำถูกหรือผิดที” “วิถีของผู้นำกับผู้ตาม” (๒๕๓๒)
---	---

ข้อความนี้น่าจะชี้แนะให้เห็นแนวทางการแสดงความคิดแบบประชาธิปไตย ครูเทพเห็นว่า ลำพังความคิดเห็นของรัฐบาลอาจตัดสินใจได้ว่าสังคมไทยควรจะเป็นเช่นไร หากประชาชนช่วยแสดงความคิดเห็นและช่วยรับผิดชอบสังคมแล้ว การปักครองของไทยก็น่าจะมั่นคงขึ้น

แต่ครูเทพก็ได้วิจารณ์รัฐบาลเพียงด้านเดียว ครูเทพยังได้วิจารณ์กลุ่มคนรุ่นใหม่หรือกลุ่มนักเรียนนอกสมัยนั้นไว้ด้วยว่า

“ฉุบฉายเยย

ทำเป็นผู้ใหญ่	เมื่อวัยยังเด็ก
หรือเข้าเป็นไทย	ไฟล์ทำเป็นเล็ก
มั่นเกอกมะเหrog	ดูไม่เข้าเรื่อง
ถูกทักหนักเข้า	ขวัญเข้ากีเคือง
หนักสามสิบฟื้อง	เรื่องมันหย่อนบาก เอย

คุณชายเอ่ย

ไม่เกยเป็นบ่าว	เพื่ออยากเป็นนาย
ไม่เป็นลูกจ้าง	จะเป็นนายห้างจ่ายจ่าย
กิจการทั้งหลาย	เข้าจะตรัสรู้
ฟันธรรมชาติ	แม้สามารถกี่ยากอญู่
ที่ไหนจะสู้	ตามธรรมชาติอย"

“เป็นตัวเราดีกว่า” (๒๕๓๓)

เนื้อความใน ๓ บทสุดท้ายแสดงไว้วัดเจนว่า ครูเทพมีความคิดแบบปฏิรูป คือต้องการให้สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ ตามธรรมชาติ มา กกว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างฉบับพลัน กะทันหันแบบปฏิวัติ จะนั่นจึงห่วง ติงคนรุ่นใหม่ที่มีอุดมการแรงกล้าเหล่านั้นให้กระทำการอย่างเป็นลำดับ ขั้นดีกว่า

หากจะสรุปว่าครูเทพเป็นนักปฏิรูปมิใช่นักปฏิวัติก็คงจะไม่ผิดนัก เพราะแม้การปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ จะผ่านไป แล้วก็ตาม ครูเทพก็ยังคงความคิดเกี่ยวกับการปฏิรูปอยู่ และมีท่าทีว่าจะ ไม่เห็นด้วยกับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ นัก ความคิด ดังกล่าวนี้ปรากฏอยู่ในคลองกลอนชื่อว่า “ชำร่วยโลก” ซึ่งแต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๙ ว่า

“สักว่า ปฏิวัติชัดทำลาย
ถึงจะหมายก่อสร้างกีปางหลัง
ในระบบทดลองต้องพลาดพลัง
บทบาทยังปรวนแปรไม่แน่นัก
เดิมตาขัดปฏิวัติชัดลง
อาจบรรจบวิวัฒน์รัดกุมหนัก

จริงอยู่ช้า-แต่ว่าถ้าพร้อมพรัก
บ่อมประจักษ์ผลพลันเท่ากันออย”

ครูเทพใช้คำว่า “ปฏิวัติ” ตรงกับศัพท์ภาษาอังกฤษว่า revolution และคำว่า “วิวัฒน์” จากศัพท์ว่า evolution ซึ่งอาจหมายถึงการพัฒนา หรือเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นอย่างช้าๆ ตรงกับคำว่า “ปฏิรูป” ซึ่งใช้ในสมัยต่อมา

โคลงกลอนในช่วงนี้จึงสามารถแสดงให้เห็นจุดยืน (Stand point) ของครูเทพได้เป็นอย่างดีว่า ถึงแม้ครูเทพจะวิพากษ์วิจารณ์ภาวะของสังคม และเสนอวิธีการแก้ไข ซึ่งดูเหมือนว่าเป็นการสังสอนรัฐบาล แต่ด้วยใจจริงแล้ว ครูเทพเขียนโคลงกลอนเหล่านี้ในฐานะที่เคยรับรู้ปัญหาของประเทศชาติตัวผู้หนึ่ง และเสนอแนะแนวทางที่ผู้担当อยู่ในตำแหน่งหน้าที่มองเห็นปัญหาและดำเนินการแก้ไขปัญหานั้น ครูเทพมิใช่ผู้มีจุดยืนตรงข้ามรัฐบาล หากคอยืนอยู่เคียงข้างช่วยประกบคับประคองรัฐบาล ให้ก้าวไปข้างหน้า ครูเทพชอบการประนีประนอมมากกว่าการกระทำที่รุนแรง และครูเทพก็พยายามวางแผนเป็นผู้ใหญ่ หรือ “ครู” ที่น่านับถือ สำหรับสังคมยุคนั้น

รูปแบบโคลงกลอนของครูเทพ กับศิลปะเพื่อชีวิต

โคลงกลอนของครูเทพโดยทั่วไป ปราภ្យในรูปแบบคำประพันธ์ชนิดต่างๆ กัน มีทั้งที่เป็นลักษณะโบราณ เช่น ฉบับที่ร่าย โคลง และกาพย์ชนิดต่างๆ นอกจากนั้นก็มีกลอนตลาดหรือกลอนสุภาพปราภ្យอีกเป็นจำนวนมาก รวมทั้งเพลงพื้นบ้านซึ่งเกิดจากชีวิตการทำงานของชาวบ้านด้วย

ในจำนวนโคลงกลอน ๑๕๗ บทนี้ มีโคลงกลอนที่ปรากฏในรูปของ เพลงพื้นบ้านอยู่ ๖ บท โคลงกลอนเหล่านี้มีลักษณะเด่นทั้งในด้านรูปแบบและเนื้อหาต่างจากโคลงกลอนบทอื่น ๆ เพราะใช้ศิลปะที่เกิดขึ้นเนื่องจากการทำงานของชาวบ้าน คือเพลงพื้นบ้านมาใช้ถ่ายทอดเนื้อหาที่เป็นประ�ยชน์ต่อชาวบ้านทั่วไป คือการวิพากษ์วิจารณ์การทำงานของรัฐบาล เพื่อให้ได้สิ่งที่จะเป็นประ�ยชน์ต่อมวลชนส่วนใหญ่คือชาวไทยทั่วประเทศ ลักษณะความสมพันธ์ระหว่างรูปแบบและเนื้อหาดังกล่าวนี้ เป็นลักษณะเด่นของบทร้อยกรองก้าวหน้าในสมัยต่อมา เช่นผลงานของจิตรา ภูมิศักดิ์ พา เพลิงไทย เรื่องมajanถึง สุจิตต์ วงศ์เทศ และนักประพันธ์ใหม่ ๆ ในสมัยปัจจุบัน

ความคิดที่ว่าเพลงพื้นบ้านเป็นศิลปะของชาวบ้านหรือชนส่วนใหญ่ ของประเทศไทย คงจะเป็นที่ยอมรับกันในเมืองไทยเป็นเวลานานแล้ว แต่เพียงจะมีคนเห็นคุณค่านำมาใช้เป็นรูปแบบคำประพันธ์ โดยถือแนวความคิดแบบศิลปะเพื่อชีวิตเป็นเกณฑ์ ถือว่าผลงานนั้นต้องรับใช้คนส่วนใหญ่ ในสังคม ความคิดเหล่านี้ครูเทพเป็นคนริเริ่มขึ้นมาหรือ

หากจะตีความว่า รูปแบบของเพลงพื้นบ้านคือลักษณะของคำประพันธ์ ที่ถอดเอาแบบเพลงพื้นบ้านมาใช้ คือมีทั้งการเลียนลักษณะสัมผัส ลีลา ของคำและประโยคของเพลงพื้นบ้านแล้ว ครูเทพก็มิใช่กวีคนแรกที่นำรูปแบบของเพลงพื้นบ้านมาใช้ในการประพันธ์ของไทย เพราะก่อนหน้าที่ครูเทพจะผลิตผลงานออกมาก มีกวีท่านหนึ่งเคยนำเพลงพื้นบ้านไปใช้ในงานที่ต้องการให้มีลักษณะเป็น ชาวบ้านชาวป่า กวีท่านนั้นคือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ผู้ทรงพระราชินพธ์บกพร่องเรื่อง icago เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙

พระราชินพธ์คำนำในหนังสือเล่มนั้นกล่าวไว้ว่า “หนังสือที่แต่งนี้ ไม่ได้ตั้งใจสำหรับที่จะเล่นละคร และไม่รู้ว่าจะคือเพราะ แต่เรื่องของ

ชาวป่า ซึ่งกันการ เหลือประมาณ... “ได้คัดคำบรรยายที่สูงเกินไปออก หมด” ข้อความนี้บอกให้เราทราบว่า เหตุที่พระองค์ทรงใช้เพลงพื้นบ้าน ในบทละครนี้ เนื่องจากเป็นเรื่องของชาวป่า จึงสอนแทรกเพลงพื้นบ้าน ไว้ เพื่อให้ “สูงเกินไป” เหนื่อนหนังสืออื่น

มุขชาบดี

ผ้าห้องปล่องกระจาย	แต่ใจชายยังริว ริว
นุ่งไมรีสีแดงฉุด麻ด	ขามม้าเขียวค่าดเข้าไว้อกตัว
ลุมพัดสะบัดต้องฟ่องปลิว	หญิงฤาจะไม่ลิ่วติดคิวพรู

(เงาะป่า, หน้า ๕๓)

หากเทียบกับรูปแบบของเพลงฉุยฉาย ก็จะได้ดังนี้

มุขชาบดีเยอຍ

เจ้าไปไหนหน่อย	กีโลยชาบดี
เขียงย่างช่างกราย	ลอยชาบดีไปในสวน
ยืนเลืนเก็บดอกกุหลาบ	ดอกแก้วอังกานดอกคำวน เoyer

(วัฒนธรรมไทย เรื่องการเล่นพื้นเมือง)

เห็นได้ชัดว่า ลักษณะสมัยผู้คลายกลั่งกัน ต่างกันที่การแบ่งวรรค เท่านั้น รูปแบบที่ต่างไปจากกลอนบทละคร หรือกลอนสุภาพทั่วไปนี้ ทำให้เพลงพื้นบ้านนำเสนอ แหล่งเรื่องที่ดูเป็นชาวบ้าน ชาวป่า ต่างจากเรื่องของชนชั้นสูงที่นิยมกันในสมัยนั้น

หากย้อนกลับมาพิจารณาโครงกลอนของครูเทพชั่งมุงเสนอ “... โครงกลอนเกี่ยวแก่การศึกษาและเศรษฐกิจการเมืองมากกว่าประเภทอื่น”

ครูเทพได้ใช้ลักษณะอื่นของเพลงพื้นบ้านประกอบ สิ่งนั้นคือความเป็นชาวบ้านที่ปราภูมิในเนื้อหา สร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้อ่านและผู้เขียน โดยยึดหลักศิลปะเพื่อชีวิตเป็นหลัก ทำให้งานนั้นมีลักษณะเสมือนเป็นตัวแทนของชาวบ้านแสดงความคิดเห็นที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านโดยทั่วไป หากพิจารณาในแง่นี้ ครูเทพก็เป็นกวีคนแรกที่นำเอาลักษณะของเพลงพื้นบ้านมาใช้เพื่อเสนอศิลปะเพื่อชีวิต

เหตุที่พิจารณาช่วงที่ ๒ ของผลงานของครูเทพเป็นหลัก ก็ เพราะนอกจากเนื้อหาในช่วงนี้จะเด่นมากกว่าช่วงอื่นๆ แล้ว รูปแบบเพลงพื้นบ้านยังปราภูมิในโครงสร้างซ่อนซ่อนนี้เกือบทั้งหมดด้วย คือมีอยู่ถึง ๕ บท ในจำนวน ๖ บท ได้แก่บทที่ชื่อว่า “ความเมื่องของประเทศไทย” (๒๔๗๒) “ประชาสามัญของเรา” (๒๔๗๒) “เกร็ดเรื่องภาษา” (๒๔๗๒) “เป็นตัวเราดีกว่า” (๒๔๗๓)

รูปแบบเพลงพื้นบ้านที่ครูเทพนำมาใช้ในโครงสร้างเหล่านี้มีลักษณะของเพลงจุยฉายเป็นหลัก แต่ครูเทพประยุกต์และเรียกชื่อใหม่เป็น สำนាយ นกกระทุง สำนាយจุยฉายและสำนាយพวงมาลัย โดยผสมกลมกลืนกับเพลงพวงมาลัย และเพลงกล่อมเด็กเรื่องนกกระทุง

ลักษณะบังคับของเพลงจุยฉายต้นแบบที่ครูเทพนำมาประยุกต์มีอยู่ว่า ๑ บทมี ๓ คำกลอน คำกลอนหนึ่งมี ๒ วรรค คำกลอนแรกของบทนี้ วรรคน้ำเพิ่มอีก ๑ วรรค แต่ละวรรคไม่จำกัดจำนวนคำ ลงท้ายบทด้วยคำว่า เอย การส่งสัมผัสมีการสัมผัสระหว่างวรรคและระหว่างคำกลอนที่ ๑ และที่ ๒

ในบท “ความเมื่องของประเทศไทย” (๒๔๗๒) ครูเทพเรียกรูปแบบการประพันธ์ว่า “สำนាយนกกระทุง” พร้อมทั้งอธิบายไว้ด้วยว่า

“สำนាយนกกระทุง วรรคหนึ่งกำหนด ๘ พยางค์ เป็นปากติ แค่รุ่นลงให้เป็น ๒ หรือข้ออกอ่าย่างมากเพียง ๙ ถ้าข้อค่าก็ร้องกอดจั่งหวะให้ห่างถ้ามากคำก็ขับจังหวะให้ถี่ เช่น . . .”

ตัวอย่าง

“เจ้าอารยธรรมนาย

ใหม่เก่าเข้าจ้ำ	<u>มันเล่นเอาลำบากมาก</u>
อย่างใหม่ใช้เงินตะพัด	<u>เพื่อปฏิบัติความอยากร</u>
เรามีเกียร์ทำกีล่ำบาก	<u>มันให้กระดาษใจ เอย</u>

(สุกๆ) เจ้านักกระทุนเอย

ทำดูดดุงดุง	<u>นักกระทุกว่าจะไน่</u>
สามพ้อมใหญ่ใหญ่	<u>ไว้ใส่ไข่เจ้านักกระทุน”</u>

จะเห็นได้ว่าครูเทพนำเพลงจุลจายมาประยุกต์เป็นล้านนักกระทุน โดยนำเพลงกล่อมเด็กเรื่องนักกระทุนมาประกอบเป็นสร้อยนา ลักษณะโดยทั่วไปของล้านนักกระทุนนี้ คล้ายคลึงเพลงจุลจายของเดิมมาก ต่างกันไปที่สมัยสถาปางแห่งและการเสริมสร้อยบทเท่านั้น

ในบทนี้ ครูเทพใช้รูปแบบเพลงพื้นบ้านประยุกต์นี้ วิจารณการเก็บภาษีของรัฐบาลที่ทำให้ประชาชนเดือดร้อนในภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ นอกจากรัฐนี้ยังแสดงให้เห็นว่าคนไทยสมัยนั้นยังไม่คุ้นเคยกับภาวะที่เงินเป็นนายคนเช่นนี้จึงต้องปรับตัวอย่างลำบากมาก

ในบท “ประชาสามัญของเรา” (๒๔๗๙) ครูเทพใช้ “ล้านพวงมาลัย-ทำนองล้านนักกระทุน” มีลักษณะดังนี้ คือ

“เจ้าพวงบุปผาเอย

ในน้ำมีปลา	<u>ในน้ำมีข้าว</u>
ผักหัวหาง่าย	<u>จะเอาอะไรอีกเด่า</u>
ดินแดนของเจ้า	<u>ช่างวิเศษจริงเอย</u>
(สุกๆ) พ่อพวงมาลัย	<u>จึงล้วนถอยไปล้อยมา</u>
งานหนักนั่งงานนา	<u>พอสินหน้ากีเกร่อเอย”</u>

ล้านพวงมาลัยของครูเทพนั้นก็ได้แก่เพลงจุลจายประยุกต์ วรรณนำและสร้อยบทใช้เพลงพวงมาลัยซึ่งเป็นเพลงพื้นบ้านอีกชนิดหนึ่ง ลักษณะ

สมัผัสเช่นเดียวกับคำนำนักกระทุกประการ เนื้อหาของบทนี้กล่าวถึงความสะดวกสบายเนื่องจากความอุดมสมบูรณ์ของผืนดิน ทำให้คนไทยรักความสบาย เมื่อภาวะเศรษฐกิจของโลกส่งผลต่อสังคมไทย ทำให้ปรับตัวไม่ทัน และชาวนาส่วนใหญ่จำต้องขายที่นาคลายมาเป็นกรรมกรตามเมืองใหญ่ๆ ครูเทพก็กล่าวติ่งไว้ว่าชีวิตกรรมกรนั้นมิได้มีอะไรเหมือนกับสิกรเลย

ในบท “เก้าดีเรื่องภาษา” (๒๗๗) ครูเทพใช้ “ล้านดุจฉาด” เป็นรูปแบบ ซึ่งแท้ที่จริงก็คือเพลงฉุยฉายเดิมนั้นเองเพียงแต่ครูเทพนำของเดิมซึ่งมี ๓ คำกลอนเป็น ๑ บท มาซอยให้เป็น ๕ หรือ ๗ หรือ ๙ คำกลอน

เพลงฉุยฉายของเดิมเมื่อซอยแล้วจะเป็นดังนี้

“ฉุยฉายเอย

นายห้างเป็นสุข	สนุกสนาย
หาได้เท่าไร	เก็บไว้ง่ายง่าย
ไม่ต้องจับจ่าย	ให้แก่บ้านเมือง
เมื่อยเมืองนอกร	ออกค่าภาษี
แบกหนักเต็มที่	มีแต่หมดเปลือง
มาอยู่เมืองไทย	ห้ามไม่ฝิดเคือง
เก็บบ้านไม้รู้เรื่อง	เสียภาษีเลย เอย”

ครูเทพนำไปประยุกต์เป็น

“ฉุยฉายเอย

เข้าไปไหนหน่อย	กีดอยชาด
เยื่องย่าง	ช่างกราย
ดอยชาด	ไปในสวน
ยืนเล็บ	เก็บดอกกุหลาบ
ดอกแก้วอังกาน	ดอกลำดาวนเอย”

เนื้อหาโجمตีความไม่เป็นธรรมในการเก็บภาษี และประดชาวนาอยู่ในที่ว่าสันใจแต่บำรุงวัดเพื่อให้ได้บุญเท่านั้น ไม่สนใจเรื่องที่ตัวเองเดือดร้อนเลย

ส่วนบท “เป็นตัวเราดีกว่า” (๒๔๗๓) ครูเทพก็ใช้รูปแบบเพลงดุยฉายเช่นเดิมดังนี้คือ

“ดุยฉายเอย	
ไม่เคยเป็นนำว	เฝ้าอยากเป็นนาย
ไม่เป็นลูกจ้าง	จะเป็นนายห้างจ่ายจ่าย
กิจการทั้งหลาย	เจ้าจะตรัสรู้
ฝันธรรมชาติ	แม้สามารถกี้ยากรอยู่
ที่ไหนจะสู้	ตามธรรมชาติเอย”

เนื้อหาน่าจะเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองมากกว่าเรื่องอื่น ครูเทพชอบการประนีประนอมจึงเตือนคนบางกลุ่มไว้ว่าให้ทำอย่างค่อยเป็นค่อยไปดีกว่า

จะเห็นได้ว่า จากตัวอย่างดังกล่าวมานี้ ครูเทพแสดงความสามารถให้ปรากฏ ๒ ประการด้วยกันคือ ความสามารถในการนำเสนอรูปแบบเพลงพื้นบ้านที่ร้องกันในหมู่สามัญชนมาใช้เป็นรูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองได้รูปแบบหนึ่ง และสามารถประยุกต์เพลงพื้นบ้านเดิมนั้นให้มีลีลาต่างกันออกไปหลายชนิด เป็นประโยชน์ต่อวงการประพันธ์ร้อยกรองของไทยให้มีรูปแบบใหม่ ๆ มาแทนรูปแบบเก่าที่ใช้กันมาแต่โบราณ

ความสามารถดังกล่าวประกอบกับความสามารถทางการประพันธ์ของครูเทพ ทำให้วงการประพันธ์ร้อยกรองของไทยได้ผลงานที่มีคุณค่า

ขั้นมาอีกหลายบท และเป็นแนวทางให้ผู้ประพันธ์ในระยะหลังดำเนินร้อยตามมาหลายคนด้วยกัน

เนื้อหาที่บรรจุอยู่ในโคลงกลอนที่ใช้เพลงพื้นบ้านเป็นรูปแบบนั้น ก็เสนอความคิดแบบชาวบ้านทั่วไปเป็นส่วนมาก แสดงให้เห็นว่าครูเทพ วงศ์เป็นตัวแทนของชาวบ้านคนหนึ่ง เสนอความคิดที่เป็นประโยชน์ต่อชาวบ้าน ด้วยลักษณะคำประพันธ์ที่ถอดแบบมาจากเพลงพื้นบ้าน อันเกิดขึ้นมาจากชีวิตการทำงานของชาวบ้านเหล่านั้น เนื้อหาและรูปแบบของโคลงกลอนของครูเทพ ในช่วงหลัง พ.ศ. ๒๔๖๙ จนถึงเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ นี้จึงนับได้ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างแน่นแฟ้น และแสดงให้เห็นจุดยืนของครูเทพที่ถึงแม้จะเป็นตัวแทนของชาวบ้านหรือสามัญชน ได้ไม่สมบูรณ์นัก เนื่องจากลักษณะของผู้ที่เคยร่วมบริหารประเทศ เป็นชนชั้นปักครองและเป็น “ครู” คนสำคัญคนหนึ่ง แต่จุดมุ่งหมายในการเสนอความคิดเหล่านั้นก็เพื่อจะให้เกิดประโยชน์ต่อกันส่วนใหญ่ของสังคมไทยซึ่งก็คือชาวบ้านธรรมดายहाไป เพราะฉะนั้นหากจะสรุปว่า โคลงกลอนของครูเทพเป็นงานในแนว “ศิลปะเพื่อชีวิต” ก็คงจะไม่ผิดนัก และ “ชีวิต” ในที่นี้ก็คือความหวังไกด์จากตัวครูเทพออกไปหาชาวไร่ชาวนาส่วนใหญ่ด้วย แม้จะไม่ยืนยันว่าไม่เกี่ยวกับชีวิตของครูเทพด้วยก็ตาม

แต่ถ้าหากว่าจะวิจารณ์โคลงกลอนของครูเทพทั้งหมด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๕๖ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๕ ว่าเป็น “ศิลปะเพื่อชีวิต” ด้วยนั้นผู้เขียนไม่เห็นด้วย เนื่องจากครูเทพยังติดอยู่ในกรอบบางอย่าง ซึ่งทำให้ไม่กล้าแสดงความคิดเห็นอย่างชัดเจนนักในช่วงแรก และหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ จนจากล่าวนี้ได้ว่าวิถีทางการเมืองเป็นสิ่งหลักดัน ความคิดของนักเขียน

และถ้าเป็นเช่นนั้นเราก็เสียใจเหลือเกินว่าบุคคลชาชีปไทยบางครั้ง
ก็ไม่ให้ประชาธิปไตยแก่นักเขียนเสียเลย และบางครั้งนักเขียนผู้มีแนว
ประชาธิปไตยก็หนีกรอบของตัวเองไม่พ้น เช่น “กรุงเทพ : นักปฏิรูปผู้
อยู่ในแวดวงชนชั้นสักดินา”

โลกทัศน์ทางการเมือง ในวรรณกรรมของครูเทพ ชัยสิริ สมุทรวิช

กรมหมื่นราชปพงศ์ประพันธ์ทรงเคยประกว่า

“วรรณคดีวิพากษ์เป็นวิชาที่เรียนได้ด้วยหัวคิดเป็นส่วนมาก แต่การวิจารณ์หรือคิชมนั้น จะต้องมีความรู้ลึกซึ้งสมกับอารมณ์ของผู้แต่งเจิงจะรับถ่ายความจัดเจนของผู้แต่งมาได้ และจะต้องได้รับความจัดเจนของผู้แต่งมาแล้วจึงจะคิชมผู้แต่ง ไม่ใช่ว่าผู้คิจิตามความรู้สึกนึกคิดของคนเองเท่านั้น”^๑

อาศัยจากข้อความข้างต้น เราจึงเห็นเป็นอุทาหรณ์ถึงลักษณะของงานวิพากษ์วิจารณ์งานวรรณกรรมว่า การศึกษาแนวคิดที่แฝงเรื่อยๆ ในเนื้อหางานเขียนนั้นมิใช่เรื่องง่ายเลย และปัญหาสำคัญที่ผู้วิจารณ์จะต้องเผชิญในเบื้องต้นก็คือ ทำอย่างไรจึงจะเด่นเอาความจัดเจนของผู้เขียนวรรณกรรมออกมากให้ได้ อย่างในกรณีของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มติริที่ท่านทรงไว้ด้วยประสบการณ์มหาศาลทั้งทางภาคทฤษฎี และภาคปฏิบัติ ในยุคสมัยของท่าน อนุชนรุ่นหลังจะเรียนรู้ความจัดเจนตั้งกล่าวได้ที่ไหน

^๑ กรมหมื่นราชปพงศ์ประพันธ์, “วรรณคดีและภาษาศาสตร์,” ชุมนุมพระนิพนธ์ ชุดวิทยาวรรณกรรม สำนักพิมพ์เสริมวิทย์บรรณาคาร, ๒๕๑๙, หน้า๔๓๐-๔๓๑.

เพาะงานวิจารณ์ที่เกี่ยวเนื่องโดยตรงต่อผลงานของท่านที่เป็นขึ้นเป็นอันนั้นແบบจะหาไม่ได้

ปัญหาเรื่องความจัดเจนที่ผู้ศึกษางานของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มีครั้งเดียวที่ต้องเผชิญนั้น อันที่จริงยังไม่ถึงในอย่างเท่ากับปัญหาเรื่องรูปแบบที่ผู้เขียนจะตั้งเป็นแนววิเคราะห์วรรณกรรมของท่านที่จะเลี้ยงออกจากภาระวินิจฉัย คุณค่าโดยเอาความรู้สึกนึกคิดของตนเองเข้าไปปัจจุบัน ทั้งนี้เพาะงานวิจารณ์นั้นก็วิจารณ์ที่วิทยากร เชียงกุล เดชะนัยนิว ถูกจัดเป็นพลังมหาศาลาที่ผู้เขียนต้องถูกรบกวนอยู่ในจิตใจตลอดเวลาที่วิเคราะห์งานของครูเทพนี้ วิทยากร เชียงกุลกล่าวไว้ว่า

“ความบริสุทธิ์ใจอย่างเดียวไม่อาจทำให้ครรเป็นนักวิจารณ์ที่ดีขึ้น มาได้ เพราะนักวิจารณ์ที่มีอ่อนแหน่งวิงๆ นั้นอย่างน้อยก็ต้องเชื่อว่าคุณมีสติ ปัญญาพอๆ กับนักเขียน และรู้หลักเกณฑ์ในการตัดสินคุณค่าและที่ความหมายงานได้มากกว่าตัวนักเขียนเอง นักวิจารณ์แล้วๆ ทำความไข้ไข้แก่โลกให้ยิ่งกว่านักเขียนแล้วๆ เสียอีก”^๖

เพื่อชำระล้างอุปทานข้างต้นให้พ้นออกไป ผู้เขียนได้กล่าวเพิ่มเติมว่า การวิพากษ์วิจารณ์โดยพยากรณ์พิพากษาคุณค่าของวรรณกรรมเพียงเพื่อหาความดี ความเลว ความบริสุทธิ์ใจนั้นไม่ใช่วิสัยที่จะวัดกันได้โดยสะดวกนัก คุณค่าที่มนุษย์คิดว่าได้ค้นพบนั้นล้วนแต่เป็นบัญญาติที่ตั้งขึ้นและเกิดขึ้นโดยนามของมนุษย์เท่านั้น คุณค่าของสรรพสิ่งทั้งหลายล้วนเปลี่ยน คุณภาพไปอยู่เสมอตามภาวะวิสัยและเงื่อนไขของสังคม ผู้เขียนจึงไม่เชื่อว่าความบริสุทธิ์ใจหรือความเป็นกลางในการวิจารณ์จะมีอยู่ เพราะนัก

^๖ วิทยากร เชียงกุล, “งานวิจารณ์หนังสือในบ้านเรา,” คนเขียนหนังสือ รวมบทความเชิงวิพากษ์วิจารณ์ของเสียงยิร จันทิมาธาร (รวมรวม), มีตรนราการพิมพ์, ๒๕๑๓, หน้า ๒๔.

สร้างสรรค์งานทางวรรณคดีหั้ง Bradley ล้วนมีจุดยืนหยัดของตนเองอยู่ก่อนแล้วตามเงื่อนไขในสังคมที่เขามีชีวิตอยู่มิใช่เป็นไปตั้งที่เจตนา นาควัชระเคยกล่าวไว้ว่า “วรรณคดีวิจารณ์เริ่มด้วยการแสดงความเห็นส่วนตัว หรือปฏิกริยาที่มีต่อวรรณกรรมเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือถ้ายังเรื่อง จุดเริ่มต้นนั้นถือได้ว่ามีลักษณะเป็นอัตตันย์ (Subjective)”^๓

ผู้เขียนยอมรับความข้างต้นเพียงครึ่งเดียว อีกครึ่งหนึ่งสงวนไว้เพื่อจะขยายความว่าจุดเริ่มต้นที่มีลักษณะอัตตันยันนี้ หาใช่ด้วยสภาพอยู่อย่างโดดเดี่ยวไม่ แท้จริงแล้วลักษณะอัตตัวสัยย่อมถูกกำหนดโดยอิทธิพลทางภาวะวิสัยด้วย ลักษณะเด่นของภาวะวิสัยในสังคม คือภูมิแห่งความเคลื่อนไหว ภูมิแห่งกิริยา ปฏิกริยา และสหกิริยา ที่จะแปรสภาพทางความคิดแบบอัตตัวสัยให้เคลื่อนไหวแปรเปลี่ยนไปด้วย ดังจะเห็นได้จากการศึกษางานของครูเทพในลำดับต่อไปว่า โลกทัศน์ทางการเมืองของท่านนี้เปลี่ยนคุณภาพไปเสมอ ทั้งนี้ เพราะการกิจปฏิบัติในสังคมของครูเทพเกี่ยวกับกำหนดโดยทิศทางในการต่อสู้ระหว่างกิริยาเก่าของสังคมศักดินา กับปฏิกริยาของสังคมกغمพี ครูเทพนั้นยืนข้างปฏิกริยาสังคมกغمพี ดังที่จิต ภูมิศักดิ์ได้ให้ข้อวิจารณ์ไว้แล้วใน ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน เขากล่าวว่า

“ในการท่อสู่ที่ชนชั้นกลางกระทำต่อระบบศักดินานั้น อาชญากรรมอันหนึ่งก็คือศิลปและวรรณคดี ชนชั้นกลางให้ใช้ศิลปและวรรณคดีเป็นอาชชันทรัพย์ในการโจมตีระบบศักดินา และเสนอแนวคิดใหม่ทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรม ตัวอย่างของศิลปปั้นที่ได้ปฏิบัติการกิจในชั้นนี้ก็คือวอลแคร์ รุสโซ มงคลกิจ ดีเคโอล์ฟ (ใน

^๓ เกี่ยวกับปัญหานี้ ดูบทความของเจตนา นาควัชระ, “วรรณคดีวิจารณ์และศึกษาวรรณคดี” ใน วรรณปีกขยการ ชุมนุมบทความทางวิชาการ ถวายพระเจ้าวรวงศ์เชื้อ กรมหมื่นราชปิพพงศ์ประพันธ์ เนื่องในโอกาสที่พระชนม์ครบ ๘๐ พรรษา, โครงการตำราฯ สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๔.

ฟรังเศส) โจนาธาน สวิฟต์ ฟิลลิป ไบรอน เซลลี คิตต์ (ในอังกฤษ)
และเทียนวรรณ หรือ ต.ว.ส. วรรณาโน ครูเทพหรือเจ้าพระยา
ธรรมศักดิ์มนตรี (ในประเทศไทย)"^๔

เจ้าพระยารัฐมศักดิ์มนตรี มีช่วงชีวิตอยู่ในสมัยที่สังคมการเมืองของ
ประเทศไทยกำลังพัฒนา จากยุคศักดินาไปสู่ยุคปฏิภิริยาภูมิพิ ท่านรับ
ใช้ระบบสมบูรณາญาสิทธิราชย์มาอย่างชื่อสัตย์ก่อนที่พระขุนนางปฏิภิริยา
ภูมิพิจะเข้ามายึดอำนาจในปี พ.ศ. ๒๕๗๕ บทกลอนเรื่องราชสุดีของ
ครูเทพในยุคด้านเป็นเครื่องยืนยันถึงแนวคิดสาวมิภักดี โดยเฉพาะความ
เชื่อที่ว่า กระแสของความเปลี่ยนแปลงทางการเมืองนั้นย่อมเกิดจากเบื้อง
บนมาสู่เบื้องล่าง และเน้นว่าการปกครองแบบสมบูรณາญาสิทธิราชย์ มี
ภารกิจในสังคมที่พาประเทศชาติไทยให้หลุดพ้นจากภัยของจักรพรรดิ
นิยมต่างชาติ เป็นต้น

การเมืองและโลกทัศน์ทางการเมืองของครูเทพยุคต้น

มนุษย์ที่ถูกสังคมกำหนดบทบาทและพฤติกรรมของเขานั้นย่อมพึ่ก
ตัวรับใช้เงื่อนไขทางการเมืองตามภาวะวิสัยของแต่ละยุค ในสมัยที่ครูเทพ
มีภารกิจรับใช้สังคมศักดินา ท่านก็ถวายความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์
ผู้ทรงเป็นพลังนำในสังคมยุคด้านนั้น เมื่อว่าสถานบันพระมหากษัตริย์จะกำลัง
ปรับตัวอย่างรุนแรง แต่การจัดระเบียบการเมืองของชาติก็หาได้เปลี่ยน
แปลงเท่าใดไม่ เพราะพื้นฐานของระเบียบเศรษฐกิจยังคงตรงร่องรอยกับ

^๔ ทีปกร (จิต ภูมิศักดิ์), ศิลปเพื่อชีวิต ศิลปเพื่อประชาชน, กมล กมลตรากุล,
จัดพิมพ์ครั้งที่สอง ในนามของสำนักพิมพ์หนังสือ, ๒๕๑๕, หน้า ๙๔-๙๕.

ระบบศักดินา ภาวะวิสัยที่ครุเทพมองต่อความเคลื่อนไหวของประชาชน จึงฝังรากลึกอยู่กับความเชื่อตามสมัย คือเห็นว่าพัฒนาการตามธรรมชาติของสังคมนั้น ยังคงมีส่วนช่วยให้มนุษย์ต้องกุมสถานะดั้งเดิม ไม่เปลี่ยนแปลงหรือเคลื่อนไหว คนที่ทะเยอทะยานต้องดันตนก็ไม่มีสิทธิที่จะถือสภารัฐให้ขึ้นมาได้ วัฒนธรรมศักดินาทำให้ครุเทพมองชนชั้นต่ำว่า เป็นพวกสุดโต่ง กล่าวคือมีแต่ความชึ้นชัน แต่ไร้สมรรถภาพ ค่านิยมดังว่า นี้เจ็บบันดาลให้ครุเทพแสดงจิตสำนึกรับใช้ศักดินา ดังปรากฏอยู่ในลำนำฉุยฉาย เป็นตัวเร้าดีกว่า (๒๔๗๓) มีใจความว่า

“ไม่เคยเป็นป้า	เฝ้าอยากจะเป็นนาย
ไม่เป็นลูกจ้าง	จะเป็นนายห้างง่ายง่าย
กิจการทั้งหลาย	เจ้าจะครรซูรู
ฝืนธรรมชาติ	แม้สามารถกีบากอยู่
ที่ไหนจะสู้	ความธรรมชาติอยู่”

โลกทัศน์ข้างต้นซึ่งชาวบอยู่ในการมองสังคมและการเมืองของครุเทพ อย่างเด่นชัดจนเป็นอิทธิพลที่ท่านชี้แนะถึงธรรมชาติของรัฐที่เห็นแต่สถาบันพระมหากษัตริย์เท่านั้นที่จะนำการเปลี่ยนแปลง ยิ่งในยุคสงเคราะห์ด้วยแล้ว ชาตินิยมนำมายังเกียรติยศ เกียรติยศของพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นเกียรติยศต่อชาติทั่วมวล ดังที่ท่านกล่าวไว้ในบทโคลงด้านเรื่องนายพลเอกพิเศษแห่งกองทัพอังกฤษ (๒๔๕๙)

“กรุงสยามงามพักตร์เพียง	เพ็ญยศ
บูรพ์ประเทศไทยเป็น	เยียงทีไร
เก่าก่อนห่อนปราภู	กิตติศัพท์ ชนะเลิย
ไว้ราชอาณาจักรนี้ได้	กั้ง ถูก

เรามีวีรราชาแล้ว	รังรักษ์
ชาจะพารากระพือ	เพิกหล้า
สรรพสิ่งอุปสรรค	กษั้ยหมด
สยามเกียรติจักฟังฟ้า	เพื่องหน"

ในขณะที่ครูเทพได้รับพระมหากรุณาธิคุณจากสถาบันสูงสุดทางการเมืองของรัฐ ท่านก็มิได้ยึดติดอยู่กับความอนุรักษ์สถาบันอย่างหัวชันฝ่าแต่ท่านมีสายตารอบด้านเห็นความเปลี่ยนแปลงของสรรพสิ่งที่จักต้องเกิดขึ้น ทั้งนี้อาจเป็นด้วยว่าสถาบันพระมหากรัชตريย์ไทยยุคนี้ก็มิได้อ่อนนุรักษ์สถาบันพระองค์เอง แต่ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขของภาวะแวดล้อมเช่นกัน

ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลมหาศาลต่อครูเทพที่ทำให้ท่านหลุดพ้นจากความเป็นอนุรักษ์นิยมนั้น มาจากโลกทัศน์ทางพุทธประชญาที่ก้าวหน้าและมีแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์

ต้นแบบของโลกทัศน์ที่อิงพุทธประชญา

ครูเทพได้รับอิทธิพลอันเป็นแนวคิดหลักจากศาสนาพุทธเชิงวิทยาศาสตร์ เรื่องของกรรม เรื่องของความเป็นอนิจจังของสรรพสิ่งเป็นแนวเรื่องที่ท่านหยิบยกขึ้นมาวิพากษ์ไว้ในบทโคลงกลอนหลายเรื่องด้วยกัน บางครั้งอิทธิพลนี้มีผลโดยตรงต่อลักษณะการมองสภาพการเมืองในสังคมไทยอยู่มาก แต่ผู้เขียนได้รับไว้ในชั้นแรกนี้เสียก่อน เพื่อศึกษาต้นแบบทางพุทธประชญาให้กระจàngเสียก่อนที่จะประยุกต์แนวคิดนี้เข้ากับการเมืองตามทัศนะของครูเทพ

พุทธประชญาของครูเทพนั้นมีลักษณะเป็นวิทยาศาสตร์ มีตัวอย่างที่เห็นชัดประกายอยู่หลายครั้ง ดังเช่นในกาพย์ห่อโคลงที่ท่านเขียนขึ้นก่อนการปฏิวัติของขุนนางกุมพปี ๒๔๗๕ เรื่อง อารยธรรม (๒๔๗๓) ท่าน

ได้กล่าวถึงลักษณะการพัฒนาการของอารยธรรมโลกว่าล้วนดำเนินร้อยตามกฎแห่งความเป็นอนิจจัง มีการเกิดดับของสิ่งใหม่ทัดแทนสิ่งเก่า โลกเคลื่อนไหวจากยุคจิตนิยมไปสู่ยุคตุน尼ยมวิทยาศาสตร์

“อันว่าอารยธรรม
ก็ยังไม่พ้นไป
แบบเก่าเข้าศาสนา
แบบใหม่คร่าวรือฟัง

แม้กรอบจำโลกใน
จากความเป็นอนิจจัง
จึงจิตคานุภาพคลัง
ตังวิทยาศาสตร์ว่ารวม”

หรือในกลอน ๖ เรื่อง โทรราศาสตร์ ท่านก็อธิบายถึงลักษณะสัมพันธ์ของธรรมทางวัตถุกับธรรมทางจิตว่ามีผลเป็นสนกิริยาที่มีเอกภาพของสภาวะกิริยากับสภาวะปฏิกิริยา

“คนบังคับดาวหรือดาว
อย่างแรกแปลกแปลกเป็นได้
หากว่าชาตากันเรา
ใจคนไม่มีวีแวง
คนกล้ายเป็นวัตถุชาตุ
ไม่แพกผิดพ้านภาษา praw

บังคับคนกล่าวใน
อย่างหลังเหลวไหลแน่แล้ว
คงเข้าบังคับคล่องแคล่ว
ที่จะสอนแคล้วแಡดาว
ปราสาหกวิญญาณสืบสา
นามธรรมทั่วทั่วคับพลัน”

ลักษณะของการประยุกต์เอาต้นแบบทางพุทธปรัชญามาใช้เพื่อประโยชน์ในด้านต่างๆ เพื่อที่ท่านจะอธิบายสภาพของปรากฏการณ์ทางโลกนั้น ครูเทพได้นำมาประยุกต์อย่างกว้างขวาง “ไม่ว่าจะเป็นในเรื่องการสลด ความท้อต่อชีวิต อย่างในเรื่อง แม้เมฆคำยังแรบทอนน้ำเงิน ท่านก็มองเห็นหนทางชนะทุกชัย โดยอาศัยทฤษฎีวิภาคประยุกต์กับความไม่เที่ยงแท้

แน่นอนของสรรพสิ่ง ใน ออพดิมิสม์ กับ เพสสิมิสม์ ก็เป็นการมองทาง
สายกลาง ระหว่างความแตกต่างสุดโต่งว่า เป็นสหกิริยาก้าวหน้าและสร้าง
สรรค์ ตัวอย่างเชิงเปรียบเทียบที่ท่านใช้คือกว่าไฟฟ้าให้ความสว่างขึ้น
ก็ เพราะเกิดภาวะเอกภาพของไฟบวกกับไฟลบ และในทำนองเดียวกัน
การมองโลกในแง่ร้ายเมื่อหาจุดร่วมที่เป็นเอกภาพได้ กับการมองโลกใน
แง่ก็จะทำให้มุนุษย์มองโลกได้รอบด้าน ซึ่งดีกว่าการมองโลกอย่างสุดโต่ง
ด้านใดเพียงด้านเดียว นอกจากเรื่องความเป็นเอกภาพของทางสายกลาง
แล้ว ครูเทพยังเตือนให้มุนุษย์ก้าวหน้า ปรับตัวให้กัน เช่นสอนว่าคนที่
อนุรักษ์นิยมมาก ๆ นั้น จะเป็นตัวการทำลายมนุษยชาติ เพราะความดื้อ
ด้านดักดานนั้นเป็นส่วนหนึ่งของความสุดโต่งที่เป็นมหาภัย ใน โลกโลก
(๒๕๗) ท่านเตือนมนุษย์ผู้เป็นฝ่ายปฏิกริยาล้าหลังว่า จะเป็นไกด์โนเสาร์
สักวันปีที่จักก้องถูกกฎหมายแห่งความเป็นอนิจจของภาวะวิสัยความธรรมชาติ
ภาครั้งล้านสิบไปในที่สุด

“ไกด์โนเสาร์ยักษ์มารคลานคลาคล้ำ
อยู่บกน้ำหลายหลากมากนักหนา
สักวันสี่เท้าเลือดเย็นเช่นพระยา
นาคมังกรกระน่อนหล้าเรานี้เอง
กับเลือยกคลานก่ออกกลมมนุษย์เกิด
สักวันเลือกร้อนเอากำเนิดเกิดโนเณ

.....

วิทยาศาสตร์งานล้านล้านปี
พิสูจน์มีเชื้อได้ไม่ใช่แค่

บุญฤทธิ์ได้แล้วรักษาไว้
อย่าให้ใครแย่งได้เหมือนก่อนเก่า
ภัยที่พ่อเห็นได้มีเมื่อค่ำ
นอกจากเราก็เลสหนาซ่ากัวตาย”

มนุษย์จึงควรปรับสภาพแวดล้อมให้เป็นไปตามกฎแห่งความเคลื่อน
ไหวที่ถูกต้องและเป็นวิทยาศาสตร์ มิใช่ติดอยู่กับสิ่งเก่าๆ จนสิ่งเก่าๆ ที่
เคยมีคุณค่าไว้ดีนั้น อาจมีคุณค่าที่เหลลงไดเมื่อเวลาผ่านไป

อิทธิพลจากพุทธปรัชญาที่ครูเทพนำมาประยุกต์ที่การวิพากษ์วิจารณ์
เหตุการณ์โลกนี้มีลักษณะเพื่อขอขยายความเป็นไปของโลก มิใช่เพื่อการ
เปลี่ยนแปลงโลก ทั้งนี้ก็เพราะอิทธิพลตามหลักอนจจังบันดาลใจให้ครู
เทพเชื่อว่าโลกนี้เคลื่อนไหวเองตามภาวะวิสัยทางรูปและนาม ซึ่งย่อมอ้อ
ให้เกิดปฏิวัตนาการภายในของระบบสังคมไปตามขั้นตอนแห่งการเปลี่ยน
แปลง การเปลี่ยนโลกโดยฉบับพลันจะทำให้เกิดวิกฤติการณ์ที่กระแสการ
เปลี่ยนแปลงนั้น เป็นไปในลักษณะสุดโต่ง รวดรัดขาดตอน ไม่ดำเนิน
ไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป

ผู้เขียนจึงคร่าวินิจฉัยด้านแบบทางพุทธปรัชญาที่ครูเทพได้รับอิทธิพล
มาัน ว่าเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ห่านขอขยายความเคลื่อนไหวทางการเมือง
เศรษฐกิจและสังคมในเชิงปฏิรูป ครูเทพเป็นนักปฏิรูปมากกว่านักปฏิรูติ
บังเอญที่ทำมีจิตเป็นวิทยาศาสตร์ จึงช่วยทำให้ห่านไม่เป็นพวกได้กระแส
หรือตามไม่ทันโลก

และเมื่อห่านสามารถเข้าไปมีบทบาทรับใช้สังคมแนวทางในการ
ปฏิรูปยิ่งเห็นเด่นชัดมาก ห่านได้พยายามต่อสู้ให้ประชาชนมีสิทธิในการ
รับบริการทางการศึกษาโดยทั่วหน้า ห่านเชื่อในกฎว่า การขยายป्रograms
จะพัฒนาคุณภาพ ดังที่ปรากฏอยู่ในภูษงค์ประยุตฉบับที่ ๑๒ เรื่อง วิถี

ของผู้นำกับผู้ตามเนื่องด้วย Demand กับ Supply Quantity กับ Quality (๒๔๗๒) ข้อความมีอยู่ว่า

“กระทำ ‘ความตื้น’ พอ ก็ควร ‘ความลึก’ ซึ่ง
กระหน่ำฝึกคุณมากนี้ ลุกเก่าไปและใหม่มา”

เมื่อครูเทพมีโอกาสบรรยายการศึกษาของชาติ ท่านจึงพยายามขยายปริมาณการศึกษาให้เปิดกว้าง ทั้งนี้เพื่อให้มีการปรับตัวของคุณภาพทางการศึกษา ครูเทพเชื่อว่าเมื่อคุณภาพทางการศึกษาดีแล้ว มนุษย์ในสังคมจะเปลี่ยนคุณภาพรองรับการเปลี่ยนแปลงในด้านอื่น เช่นด้านการเมืองได้ดีขึ้น ดังกรณีที่ท่านยกเรื่องปัญหาในการปักครองว่ามาจากประชาชนไร้ความรู้ ในเรื่อง ผีบุญ (๒๔๗๙) ท่านเขียนว่า

“มหาดไทยคงบ่าวค้อยจ้องจับ
แต่ถ้าหากราษฎรยังคงต้อนรับ
การระงับก็ยากลำบากจริง”

ทางแก้ปัญหาการเมืองการปักครองจึงต้องอาศัยการศึกษา ซึ่งจะทำให้

“...ผู้วิเศษ
ที่สอนເแทนນทร์ชลังຄາຜືສິງ
จะຕ້ອງຄູກສາປໄທໄປເປັນລົງ
ລຸກລະວົງເຂົ້າປ່າහີ່ນໜ້າໄປ
ດ້າແລ່ວ່ານັກສຶກຊາປະຈາບາລ
ໃຫ້หັດອ່ານຈາກແບບສອນອ່ານໃໝ່
ຈີກເປັນວິທີຍາສາສກຽມສາມາຮຸດໃ້
ເຫັນພລໄມ່ເຫື່ອງ່າຍຫາຍໂງເອຍ”

ข้อความข้างต้นยืนยันได้ว่า ครูเทพมีความพยายามที่จะปฏิรูปและเสริมสร้างแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ให้แพร่สะพัด โดยให้เด็กไทยทุกๆ คนเชื่อในเหตุในผลมากกว่าไปหลงงมงายต่อเรื่องจิตนิยมที่ล้าหลัง

เราอาจสรุปในช่วงแรกนี้ว่า แม้อิทธิพลทางศาสนาพุทธที่ครูเทพจะได้รับมาประยุกต์ต่อปรากฏการณ์ในสังคม จะเป็นบันไดทำให้หันกลับความเป็นไปทางสังคมและการเมือง แต่เนื้อแท้ของพุทธธรรมที่ครูเทพใช้ก็เต็มไปด้วยเหตุผล มีลักษณะสร้างสรรค์โลกทัศน์ใหม่ วิธีคิดของครูเทพใช้ระบบคิดวิชาชีวิชีแบบวัตถุนิยมอย่างแน่นอน จะต่างกับแนวคิดของมาร์กซิสต์ตรงที่จุดเดิมก็คือความเคลื่อนไหวในสังคมนั้นไม่เหมือนกัน แนวคิดมาร์กซิสต์นั้นกำหนดดาวพื้นฐานของการต่อสู้ในสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงนั้นมาจากการเศรษฐกิจเป็นหลัก และพลังตอบโต้ทางสังคมที่จะเป็นกิริยาหรือปฏิกิริยาอยู่กับลักษณะของความสัมพันธ์ในสังคมของชนชั้นผู้ครองปัจจัยและผลผลิตทางเศรษฐกิจ กับชนชั้นผู้ยากไร้ที่ขาดปัจจัยนั้น

เรื่องนี้ไม่ประหลาดอะไร เพราะเงื่อนไขทางสังคมไทยในยุคครูเทพยังมีอาจมองเห็นก็ว่าแห่งความขัดแย้งระหว่างชนชั้นที่แน่ชัด ประกอบกับทางออกของพุทธปรัชญาในเรื่องการต่อสู้ทางรูปธรรมและทางภาวะวิสัยของโลก ครูเทพจึงเห็นว่าโลกจะเปลี่ยนหรือสังคมจะพัฒนาไปได้ก็ควรมีจุดเริ่มอยู่ที่การเปลี่ยนมวลชน ทำให้มวลชนเกิดความรู้ความสำนึกรักในก่อน ทั้งนี้โดยผ่านระบบการศึกษาเป็นหนทางชี้แนะ ครูเทพได้มีภารกิจของท่านตามแบบฉบับของพวากฎหมายโดยทั่วไป ที่แม้จะเห็นใจผู้ยากไร้ ต้องการต่อสู้เพื่อชนชั้นเดียว แต่ท่านก็มุ่งประเด็นแก้อยู่กับการเปลี่ยนโครงสร้างมากกว่าจะมุ่งชี้ชัดให้เปลี่ยนหรือปฏิวัติระเบียนเศรษฐกิจโดยตรง ท่านให้ยึดทางสายกลางตามหลักพุทธปรัชญา อย่างเช่นการมองลักษณะของมีวนิสต์ว่าเป็นเหล็กธิรบวรดี บ้าบิน แต่ก็รุดนำและก้าวหน้าที่สุด

“Communism

เป็นทางนำรุคหน้าบ้านในญี่
จะลุก起เรือารย์ในทันได
ใช้วิปธิวัตติคติแบบ
รวมทุนรวมแรงงาน
รวมสถานที่จัดรัฐบาล
ถือเกณฑ์รวมร่วมโลกไม่คุณ
เลิกนิยมชาติชั้นวรรณะฯ ”

(วีญญาโน โลโก-๒๕๓๗)

แม้ครูเทพจะยอมรับว่าการจัดระเบียบเศรษฐกิจสังคมตามลัทธิคอมมิวนิสต์จะเป็นสิ่งที่ ‘รุคหน้า’ แต่ท่านก็คงเห็นว่า วิธีการรวมรัฐเป็นวิธีสุดโต่ง ครูเทพจึงหันไปมองสังคมนิยมแบบ Corporate State ว่าดีเหมือนกัน เพราะรวมเอกภาพของประชาชนไปติดกับคอมมิวนิสต์ไว้ การเมืองในอุดมคติของครูเทพจึงเป็นสังคมนิยมปฏิรูปที่กุมการแก้ไขเปลี่ยนไปจากแนวหลักมาร์กซิสต์-เลนนินสต์บริสุทธิ์ เหตุผลที่ทำให้ครูเทพเลือกฝ่ายลัทธิแก้ไขปฏิรูปนั้น มาจากอิทธิพลของความเจนจัดในประสบการณ์ที่ผู้เขียนเชื่อว่าท่านได้รับแนวคิดสังคมนิยมมาจากพากเพียบ เพื่อขอรับความตอนนี้ให้กระฉ่างชัดยิ่งขึ้น ผู้เขียนจึงครอขอรับยาสภานาเงื่อนไขของสังคมองค์กรที่ครูเทพได้รับการอบรมมา

**อิทธิพลจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจการเมืองใน
อังกฤษ**

เมื่อครูเทพเดินทางไปถึงอังกฤษเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ นั้น ตรงกับปี ค.ศ. ๑๙๗๖ เป็นช่วงสมัยที่ค่อนไปทางปลายรัชกาลของสมเด็จพระนางเจ้าวิคตอเรีย (๑๘๓๗-๑๙๐๑ A.D.) ประเทศอังกฤษในยุคนั้นได้

พัฒนาสังคมไปถึงยุคที่พลังฝ่ายกษัตริย์หัวก้าวหน้าเสริมหรือที่เรียกว่า พวกร Liberal bourgeoisie มีชัยชนะเหนือกลุ่มการเมืองของฝ่ายศักดินา ทั้งนี้ด้วยจากการเรื่องอำนาจทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยม จนฝ่ายกษัตริย์พินายทุนสามารถจัดงานมหกรรมสินค้าของตนเองที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในยุโรปเป็นผล สำเร็จที่ Crystal Palace^๔

ผลของการมีอิทธิพลของกษัตริย์ทุน ทำให้อังกฤษมีปัญหาทางสังคมมาก ประชาชนมีความขัดแย้งกันเอง เนื่องจากแรงงานแรงงาน ยุคหนึ่งเป็นการแสดงพลังทางการเมืองของฝ่ายชนนา闷 นายทุน ร่วมมือกัน ก่อขึ้นชุดรัฐคนจน (ดูเชิงอรรถที่ ๕) เครื่องมือในการบุกรัฐที่ครุเทพบุตร

^๔ มหากรรมสินค้าที่จัดแสดงเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๑ แสดงศักดานุภาพของระบบนายทุน ว่ามีอิทธิพลสำคัญต่อชาติอังกฤษมากกว่าระบบเก่าๆ ของชนนา闷เจ้าที่ดิน หรือ ของฝ่ายพาณิชย์นิยม (Mercantile system) เจ้าที่ดินสูญเสียอิทธิพลทางเศรษฐกิจไป โดยการแตกสลายของระบบศักดินาที่ดินรวม (Manorial system) ขบวนการทางเศรษฐกิจที่โคนล้มอิทธิพลของเจ้าที่ดิน คือกระแสการบีบปั๊วณาเขต หรือรัฐกันว่า enclosure movements ที่เกิดขึ้นสามระยะ คือในศตวรรษที่ ๑๖, ๑๗ และ ๑๘ การแบ่งปันอาณาเขตได้แบ่งที่นาออกจากกำเนิดของพวกชนนา闷 หลังจากเมืองพาณิชย์ที่อันท์เวิร์ป (Antwerp) ตกอยู่ในกำเนิดของต่างชาติแล้วก็เกิดการปฏิวัติเบเกอร์กรรม ผลของ Enclosure Movements ผลักดันให้ชาวนาผู้ยากไร้กลยับเป็นชาวนากรรมมาซึ่งพรับจ้าง (wage-earning agricultural labourers) และในศตวรรษที่ ๑๙ มีการปฏิรูปที่ดิน โดยเจ้าที่ดินรายใหญ่เป็นผู้ผลักดัน เช่น พ.ร.บ. ปันอาณาเขต ปี ค.ศ. ๑๘๓๖ และ ๑๘๕๕ ตามลำดับ พวกรุนแรงเจ้าที่ดินถือครองกรรมสิทธิ์ ๕ ใน ๕ ส่วนของนาทั่วประเทศ นาย T.S. Ashton กล่าวในหนังสือ The Industrial Revolution 1760-1830 ว่ากรณีนี้เป็นสาเหตุย่างที่ดีของการใช้อำนาจรัฐ โดยคนรวยสำแดงพลังทางเศรษฐกิจจากชั้นจน

ต้องทราบนักชั้ด คือการศึกษาชนชั้นกลางนั้นแม้ว่าจะรู้ว่าการที่คนยากไร้ขาดการศึกษา ทำให้เกิดปัญหาอาชญากรรมและศีลธรรมในสังคมต่ำๆ แต่พวกปฏิริยาชนชั้นกลางก็หาได้มอบสิทธิในการให้การศึกษากับมวลชนไม่^๖ การประท้วงจากชนชั้นต่ำๆ แรงถึงขนาดเผาทรัพย์สินของนายทุน และโรงงานของขุนนางเจ้าที่ดินเก่า เป็นการสร้างปฏิริยาตอบโต้ที่เรียกว่า ขบวนการลัดดิซึม (Luddism)^๗

เมื่อครูเทพไปอยู่อังกฤษนั้น ความชั่ว ráy ในสังคมอังกฤษยังมิอาจลงแต่ก็มีขบวนการปฏิรูปปัญหาสังคมเกิดขึ้นแล้ว อย่างน้อยก็มีพวกรักนักบุญ กกฎหมายพิหรือที่เรียกว่าพวก Philanthropists เกิดขึ้นและมีบทบาทหลาย คน พวกรักนักบุญกฎหมายพิหร่านี้เป็นกลุ่มนักสังคมนิยมหลายท่าน อาทิ นายโรเบิร์ต โอลเวย์ (Robert Owen) ท่านแลร์ด ชาฟฟ์เบอร์ (Lord Shaftesbury) นายเจมส์ มิลล์ (James Mill) พวกรักนักบุญพิหรักษ์หน้า โดยเฉพาะนายเจมส์ มิลล์ นายบรอคแยม (Henry Brougham) เวค-ฟิลด์ (E.G. Wakefield) เป็นผู้ผลักดันให้นักวางแผนการศึกษา นายแลงแคสเตอร์ (Joseph Lancaster) จัดแปลงโรงเรียนที่เข้าสอนอยู่ที่บาร์รั่งห์โรค (หรือที่เรียกว่า เบอโรค) เป็นโรงเรียนฝึกหัดครู เพื่อเสริมสร้างแนวปรัชญาของกลุ่มนักบุญพวกรนี้ที่ต้องการเห็นการศึกษาเพื่อมวลชนสำเร็จขึ้น^๘

^๖ Lloyd Evans, and Philip J. Pledger, Contemporary Sources and Opinions in Modern British History, Volumn II ฉุใน Introduction to Chapter 5, หน้า ๑๐๒ จัดพิมพ์โดย F.W. Cheshire Pty Ltd., 1966.

^๗ ฉุ Luddism ใน Peter N. Stearns (ed.) The Impact of The Industrial Revolution : Protest and Alienation, Prentice-Hall, Inc., 1972.

^๘ Elie Halevy, The Growth of Philosophic Radicalism (tr. by Mary Morris) Beacon Press, 1966, p. 286.

ที่โรงเรียนฝึกหัดครูที่บาร์รั่งห์โอด (เบอโรโรด) นี้เองที่เป็นแหล่งอิทธิพลทางแนวคิดต่อครูเทพ เนื่องจากนักศึกษาไทยโดยเฉพาะแขนงวิชาการครูจะได้รับการต้อนรับอยู่ในความดูแลของท่านเซอร์โรเบิร์ต มอร์แรนท์ (Sir Robert Morant) ข้าราชการระดับสูงทางการศึกษาที่มีชื่อเสียง^๗ และเป็นผู้ร่วมคิดกับนายกรัฐมนตรีฟอสเตอร์ ผลักดัน พ.ร.บ. การศึกษาปี ๑๙๐๒ เป็นผลสำเร็จ^๘

ยุคของพากภูมพิหัว gwān น้า เป็นยุคที่ระบบการศึกษาถูกเปลี่ยนไปถึงความล้ำสมัยมากที่สุด พากภูมพิหัว gwān เหล่านี้ทำสิ่งความกับการศึกษาที่กุมอำนาจโดยขุนนางศักดินารุ่นเก่า ชนชั้новิลลิทช์ถูกกวิพากษ์วิจารณ์ ว่าระบบการศึกษาของพากখາนนี้ มุ่งแต่ตะบันเรียนกระพี้ของความรู้ การเรียนการสอนภาษาต่างชาติ เช่น กรีก ละติน “กើរីនជាតាកួយ” แค่การท่องจำวิธีใช้ถ้อยคำสละสละ รู้จักแค่การผูกประโยคແມ່ນແຕ່អាណອກເສີຍໃຫ້ພວເສນາທຸ ເຮັດວຽບຄົດຕໍ່ຕ່າງชาตິກີ່ໄມ່ເຄີຍศຶກເຈາະລືກຄົ່ງແກ່ນແກ້ຂອງເນື້ອຫາທີ່ສູກຕ້ອງເລີຍ” หนังสือ Westminster Review ฉบับ ค.ศ. ๑๙๒๔ เป็นเครื่องมือต่อสู้ของฝ่ายภูมพิหัว gwān น้าที่ແຈ້ໄພວ່າ ระบบการศึกษาแบบศักดินานนี้เรียนแต่ “չួល” เท่านั้น “ໄມ່ມີອະໄຮດ່ເລີຍ”^๙

คลื่นการประท้วงดังหนาแน่น จนในกาลเวลาต่อมา ดีอักษเตอร์ อาร์-โนลด์แห่งโรงเรียนรากบี้ (Dr. T. Arnold of Rugby, 1828-1842) ก็เริ่มปฏิรูปลักษณะวิชาเรียนวิชาสอน โดยเพิ่มการศึกษาประวัติศาสตร์

^๗ Michel W. Flinn, An Economic & Social History of Britain Since 1700, McMillan & Co. ltd., 1963, p. 266.

^๘ សំគាល់ដើរកណ៍, អាជ្ញាគណ៍រកណ៍.

^๙ Westminster Review, 1824, Vol I, Book Review, p. 65. ចាញ់នៃលេខីស៊ូខែរ Evans & Pledger, Sources, Volume I, ចាញ់លោកប៉ាត់ត៉ាន.

ภาษาสมัยใหม่ และคำนวนเข้าไว้ แม้จะมีการเปลี่ยนแปลงบ้าง แต่การศึกษาครั้นใช้พวากภูมพิมากกว่าพวากชนชั้นที่ต่ำลงมา จึงมีผู้คำนวนไว้ว่า ในปี ค.ศ. ๑๙๓๓ นั้น ที่เมืองเชสเตอร์เหล่งอุตสาหกรรมของอังกฤษ เด็กจากชนชั้นกรรมมาซึ่พ ๒๕๒ คนจากจำนวนทั้งหมด ๑๙,๑๑๗ คน ที่เข้าเรียนในโรงเรียนภาคกลางวัน อีกส่วนหนึ่งประมาณ ๕,๖๘๐ คน ได้รับแต่การศึกษาจากโรงเรียนวันอาทิตย์ที่ใบสัค์จัดให้^{๑๒}

ในปี ค.ศ. ๑๙๗๐ รัฐบาลนายแกลดสโตร์ (Gladstone, W.E.) ผลักดัน พ.ร.บ. การศึกษา โดยสั่งให้มีการจัดตั้งกรรมการโรงเรียนขึ้น ตามท้องถิ่นที่เหมาะสมที่อังกฤษ แต่ พ.ร.บ. การศึกษาปี ๑๙๗๐ นี้เผชิญ อุปสรรคอย่างยิ่ง เพราะเกิดปัญหาเรื่องหัวข้อราชการของรัฐบาลกับพระ ที่สอนหนังสือตามความเชื่อแตกต่างกันไปตามนิยมของตนเอง กิจกรรม การศึกษาเปิดโอกาสแก่คนทั่วไปเจิงดำเนินไปอย่างเชื่องช้ามาก จนในปีที่ ครูเทพไปถึงอังกฤษ (ค.ศ. ๑๙๗๖) นั้น ผู้ดูแลของท่าน คือ ท่านโรเบิร์ต มอร์เรนท์ ได้เปิดฉากรสุนทรีย์ ให้เด็กๆ ได้ลองฝึกหัดครุภาระระหัสสังกัดอยู่ด้วย โดยที่โรเบิร์ต มอร์เรนท์ ได้นำ ร่วมต่อสู้จากกลุ่มกรรมการเฟเนี้ยนอย่างใกล้ชิด^{๑๓}

นักศึกษาที่ดีอย่างเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มิตรี คงต้องศึกษาสถานการณ์ เกี่ยวกับการต่อสู้ครั้งนี้ใกล้ชิดพอใช้ และอธิบายของสังคมนิยมเฟเนี้ยน ซึ่งเป็นกลุ่มปัญญาชนภูมพิคงตกทอดมาสู่ท่านมาก ดังจะเห็นได้ว่าท่าน นำแนวคิดสังคมนิยมเข้ามาเยือนเผยแพร่ในประเทศไทยก่อนปี ๑๙๗๕ แล้วหลายเรื่อง เช่น ให้รัฐเอารัฐบาลไทยทุนมาเฉลี่ยให้คนจนในโคลง สุภาพ มาตรฐานดีรากถอนตัว อย่างเด็กน้อยใหม่ (มกราคม ๑๙๗๑)

^{๑๒} Michael W. Flinn, เรื่องเดิม, หน้า ๒๑.

^{๑๓} Margaret Cole, The Story of Fabian Socialism, Stanford University Press, 1969, pp. 104-107.

ให้รัฐเข้าจัดการศึกษาใน วิถีของผู้นำกับผู้ตาม (๒๔๗๒) การต่อสู้ระหว่างกรรมกรกับนายทุนในเชิงอรรถที่ ๑ ระบบท่างๆ (๒๔๗๐) ต่อต้านอำนาจรัฐที่ชุดเดียวใน ความมีชนของประเทศไทย (๒๔๗๒) ที่ครูเทพ แนะนำให้มีการเก็บภาษีรายได้ ภาษีกำไร และภาษีมรดกที่คุณจะไม่เดือดร้อน สนับสนุนให้ผู้ชายทุกๆ คนรับราชการหรือเป็นข้าราชการทั่วประเทศ (คล้ายกับหลวงปะดิษฐา ที่เสนอในยุคหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง) ใน ทหารเอกสารสยามสู่เศรษฐกิจกรรม (๒๔๗๒) และให้เก็บภาษีแบบ Progressive tax เป็นต้น แนวคิดหั้งหมดข้างต้นล้วนบ่งชัดว่า อิทธิพลจากแนวคิดสังคมนิยมแบบกุญแจมีอยู่มากในงานวรรณกรรมของครูเทพ

สังคมกุญแจได้สร้างชนชั้นกลางขึ้นมาเป็นกันชนระหว่างชนชั้นต่ำ กับชนชั้นสูง ชนชั้นกลางมักมีลักษณะช่วยตนเอง ถือแนวโน้มความสามารถของปัจเจกบุคคล ดังที่มีนักเขียนกุญแจนายแซมมวล สไมล์ (Samuel Smile) เขียนงานวรรณกรรมเรื่องการช่วยตนเอง (Self-help) มาจำนวนน่ายแพร่หลายตั้งแต่ปี ค.ศ. ๑๙๕๙ จนถึง ๑๙๙๐ อิทธิพล จากรัฐธรรมนูญในลักษณะนี้ คงโน้มน้าวจิตใจของครูเทพไว้มาก เมื่อบอก กับแนวคิดสายกลาง เช่นเห็นชนชั้นกลางมีความสำคัญต่อระบบการเมือง การปกครองที่ประยุกต์ได้กับหลักศาสนาพุทธ ครูเทพก็ยอมรับที่จะสร้าง พลังของชนชั้นนี้ให้เติบใหญ่ขึ้น ดังนั้นมีครูเทกลับมาประเทศไทย ก็เสนอก (ด้วยการต่อสู้กับอุปสรรคนานาชนิด) พ.ร.บ. ประถมศึกษา กว่า จะสำเร็จได้กีปี พ.ศ. ๒๔๖๔ โดยพระมหกุญเจล้าฯ ลงพระบรมนามาภิไธย เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ปีเดียวกัน ให้พระราชบัญญัติประถมศึกษา ประกาศ ใช้เป็นกฎหมายในบางมณฑล^{๑๔} ปฏิกริยาต่อหน่วยเหนี่ยว พ.ร.บ. ฉบับ

^{๑๔} พระราชหัตถเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับเรื่องประกอบ พิมพ์ โดยพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ในงานพระราชทานเพลิงศพจอมพลสุขุมวิท ชนาธาร์, ๑๗ มีนาคม ๒๕๐๗, โรงพิมพ์ท่าพระจันทร์, ๒๕๐๗, หน้า ๒๐๖.

นี้มีมาจากการสนับดีกระทรวงครุภัล ที่อ้างแนวคิดเด่าๆ เกี่ยวกับแรงงานเด็กที่จะสูญเสียไป^{๑๕}

การต่อสู้เพื่อให้ได้มาซึ่งอุดมการณ์ของครุเทพ โดยที่ท่านเป็นฝ่ายชนะในขันพลักดัน พ.ร.บ. ประถมศึกษา มิใช่หมายความว่าปฏิกริยาจากฝ่ายล้าหลังจะลดน้อยไปด้วย แต่เนื่องจาก พ.ร.บ. ปี ๒๔๖๔ นี้ยังคงขยายไปไม่ทั่ว การขาดตอนในสมัยที่ครุเทพลาออกจากเสนาบดีในปี ๒๔๖๙ ความหวังในการพัฒนาภูมิปัญญาที่มีการศึกษาอย่างแพร่หลายไม่สูงจะสัมฤทธิผล ชาวนาของไทยในฐานะผู้ใช้แรงงานทางเกษตรกรรมส่วนใหญ่ของประเทศไทยไม่มีการศึกษาดีขึ้น พ.ร.บ. ประถมศึกษามีผลให้ประชาชนผู้มีเงินในตัวเมืองเท่านั้นที่ได้รับการศึกษาสูงขึ้น แต่อธิผลทางแนวคิดของครุเทพนั้นมีมากพอที่จะทำให้ลูกศิษย์ของท่านเช่น ครุอ่า บุญไทย ผู้สอบวิชาพุกษาศาสตร์ของกระทรวงศึกษาชุดมหัym ได้ที่ ๑ ของประเทศ เป็นนักต่อสู้ที่มีจิตใจและวิญญาณทางความคิด เป็นนักวิทยาศาสตร์ทางหลักการที่ดีคนหนึ่ง^{๑๖} แต่ก็เป็นบุคคลที่มีทัศนะแบบภูมิปัญญาทุนน้อย แห่งอยู่ด้วย

^{๑๕} อุปชั้ดี้ ยัง พ.ร.บ. ประถมศึกษา จาก พระราชหัตถเลขา, ฉบับพิมพ์ข้างต้น, หน้า ๑๘๖-๑๙๕.

^{๑๖} อธิผลทางความคิดของครุในสมัยนั้น คงดำเนินเรื่องตามครุเทพเป็นส่วนใหญ่ อย่างกรณีของ ครุอ่า บุญไทย จากมณฑลอีสาน ท่านมีความรู้ทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและปรัชญาทางศาสนาที่เป็นวัตถุนิยมวิทยาศาสตร์อยู่มาก โดยเฉพาะ การแยกทฤษฎีออกจากปฏิบัติโดยประยุกต์ต่อแนวคิดเรื่องรูปเก็บนามเป็นแนวคิดทางปรัชญาที่มีอยู่ในบทโคลงกลอนของครุเทพหลายชิ้น โปรดดูบทความของผู้เขียน ๒ ชิ้น อ่า บุญไทย กับHEMA เจ้อตุง (ประชาติราบวัน เสาร์ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๗) และ ว่าด้วยอุษณิสและการปฏิบัติของ อ่า บุญไทย (ประชาติราบวัน อากิตย์ที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๗)

การปฏิรูปด้วยวิธีการแบบดังกล่าวในประเทศไทยทำให้แรงเคลื่อนไหวของกลุ่มปฏิกริยารชนชั้นชุมนangกฤษฎีรุ่นใหม่พ่อใจกับสภาพปัญหาทางภาวะวิสัยของเขามี ทั้งนี้ด้วยเกิดการใช้จ่ายอย่างฟุ่มเฟือยในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระมหามนตรี เก้าอยู่หัวดังที่ครูเทพวิเคราะห์ไว้ในโคลงดั้นนาทกฤษฎา ราชสมุด (๒๔๗๒) ถึงเศรษฐกิจหลังสองครามโลกครั้งที่หนึ่งดังนี้

“เสริ่จคึกสำนึกข้อ	ทกดแทน
สุรุยสุร้ายภัยในพลา	แพล็คร้าย
เส็จสววร์คครวไลแสน	สยามอก “ใหม่เคย
พิศพ่างข้างหน้าคล้าย	ชนภัย”

มาในรัชกาลที่ ๗ ก็มีการลดค่าใช้จ่ายลง โดยพระปักเกล้าฯ ทรงเลียงการเก็บภาษี แต่แก้ปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก (๑๙๒๘-๑๙๓๒) ด้วยการให้ข้าราชการออกจากราชการ ครูเทพได้ยกย่องพระราชนิษายินด้านนี้ของพระปักเกล้าฯ ไว้มาก แต่หารู้ไม่ว่าในการต่อมาเมื่อชนชั้นกลางก้าวหน้ากลุ่มคณะราชภูรีได้อ่านใจรู้ได้อีก ๓ ปีหลังจากนั้น กลุ่มคณะราชภูรีได้จัดขบวนโยกานำโดยนายแก้เศรษฐกิจด้วยวิธีการข้างต้นมาโดยตีอย่างน่าจะอายที่สุด การที่พวกปฏิกริยารชนะราชภูรีบางฝ่ายเอื้อชุ่นเคืองของข้าราชการศักดินามาใช้ประโยชน์ในการทำการปฏิวัติ ๒๔๗๕ นี้ ซึ่งให้เห็นถึงอุดมการณ์ทางการเมืองของพวกชุมนangรุ่นใหม่ที่ปักป้องสถาบันของชนชั้นปักครองข้าราชการอย่างแน่นชัด และในที่สุดพวกชุมนangปฏิกริยารชนะที่ต่อสู้ทางการเมืองกันเองในที่สุดฝ่ายสุดท้ายได้ทำการฟ้าสเซิล์ฟ์โดยหัวโจกชุมนangทหาร ป.พิบูลสองคราม ก็ขึ้นเติงอ่านจากดูปะชาชน

ปีกับปีรวมประชาชน และกุมคัมภีร์ฟ้าสูตร “ไว้จนถูกฝ่ายทหารเด็ดจัดการ อีกพวกหนึ่งหนุนโดยจักรพรรดินิยมต่างชาติ กวาดล้างออกจากเวทีประวัติศาสตร์ ตามกฎหมายนิจจังของครุเทพไปในที่สุด

ระบบการเมืองในวรรณกรรมของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มนตรี

การเมืองในทัศนะของครุเทพสมพันธ์อย่างแน่นแฟ้นต่อระเบียบเศรษฐกิจ ท่านมองเห็นถึงความสมัมพันธ์อันแน่ชัดว่า “สังคมในฐานะเป็นความขัดแย้งที่สูงสุดทางการเมืองนั้น มีปัจจัยเกื้อหนุนมาจากการปกป้องพลังทางเศรษฐกิจของสังคม” เช่น ท่านกล่าวว่า “สหราชอาณาจักรกิจการเข้ามาอยู่ในระบบสังคมรากที่เพาะต้องการ ‘เข้าร่วมเพื่อรักษา ทางสินค้าอันสังคมดุกdamo’ (อเมริกากับอเมริกัน, ๒๕๓๐) และการเมืองอีกรูปลักษณ์หนึ่ง เมื่จะไม่ใช้พลังรับเป็นเครื่องมือ แต่ก็ใช้พลังทางเศรษฐกิจเป็นผลต่อรองทางอำนาจ ทำให้ครุเทพเขียนแนวถึงการพัฒนาสังคมแบบจักรพรรดินิยม “ไปสู่สังคมแบบทุนนิยม”

“ดูหรือการรวมเจ้า

จำแลง

รูปจากอาชญากรรม

พร้อมล้าง

เป็นเคราะห์ภัยกำแหง

มหิดลฤทธิ์

เจ้ายอดหมายข้าง

เคียงดคันพันธุ

ເಡີກແປ່ງແປ່ງດິນແດນ

มาเปลี่ยนแผนการต่อสู้

เป็นเย่งคลาดกู้
ส่งความการเมืองแกล้ง
เป็นเศรษฐีสิ่งคุณทำ

การสินค้าคร่าวเศรษฐกรรม
มาจำแลงรูปคนชำ
สยามวุ่นครุ่นเศรษฐกัย”

(ภาพย่อโคลง อารยธรรม, ๒๕๗๓)

อิทธิพลของภัยต่างชาติทางเศรษฐกิจนี้ ครูเทพเห็นว่าอยู่เห็นอวัยใน การควบคุม ดังนั้นหนทางจำแนนต่อภัยดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่ท่านมองเห็น เท่านั้น และเมื่อจำแนนภัยทางเศรษฐกิจเสียแล้ว ระบบการเมืองก็ย่ำแย่ ไปด้วย เพราะการต่อรองระหว่างผู้ได้เปรียบกับผู้เสียเปรียบทางเศรษฐกิจ ส่งผลมาอย่างการต่อรองทางการเมืองเป็นลักษณะสมพันธ์กัน ดังในแนวคิด ของท่านที่ปรากฏในอินทริเชียรันท์ที่เรื่อง ต่อรอง (๒๕๗๑) จึงเน้น ว่าจะต้องเร่งพลังภายในชาติโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจให้แข็งไว เพื่อสู้ กับต่างชาติทั้งภายในออกและภายนอก

“แข่งเศรษฐกิจเข้า
อดีกปัจจุบันหาก
รุกเมียนทำง่ายๆ
พวกราถสู้ได้
ชนะเรามิใช่ยาก
ผลบ่บสงสัย
ชนก่ายตะพื้นไป
ก็จะไก้ลักษณะพี”

แสดงว่าครูเทพเร่งสร้างกฎหมายพิหรือชนชั้นนายทุนชาติขึ้น แต่ครูเทพ ก็มีปัญญาเฉียบแหลมพอที่จะเห็นภัยของกฎหมายพิทางการเมือง ที่ผูกนิぎ ระบบเศรษฐกิจควบไปกับการเมือง ทำให้การเมืองถูกต่อรองด้วยเศรษฐกิจ ของฝ่ายได้เปรียบ ตอนต่อมาของฉบับบทเดียวกันท่านจึงกล่าวว่า ‘การ เมืองก็การเมือง ชนเนื่องอำนาจหลาย’ ซึ่งท่านให้เชิงอรรถตอนนี้ว่า

“สำหรับเศรษฐีโบราณที่เงินเป็นทาส
ผู้มีอำนาจจากการเมืองคือพระราชาซึ่งต้องเป็นผู้ทรงเดลันนี้ล้วนหาคำว่าได้หันนั้น
คุณธรรมเหล่านี้ล้วนหาคำว่าได้หันนั้น
ราคาเงินเท่าไรๆ ก็แลกเอาไม่ได้
แต่เศรษฐีทุกวันนี้เงินเป็นนาย
แม้ในทางการเมืองเงินก็เข้าไปปั่งอำนาจได้แล้ว

....ยังการปกครองมีวิธีให้รายภูมิเลือกผู้แทน
การเลือกนั้นก็ยังต้องใช้เงินมากมายในทางป่าวประกาศ
แสดงความคิด ความคังใจของหัวหน้าปาร์ตี้ให้รายภูมิทราบ
ทราบ เพื่อจะได้เลือกตัวยความรู้ดีไม่งมงาย
ยิ่งกว่านั้นเงินอาจช่วยบันดาลได้มากมายในการเลือก
ไม่ว่าเป็นรัฐบาลชนิดใดหมด
 เพราะเมื่อถือเอาความรู้ของคนเป็นสำคัญ
 ความรู้นั้นก็ต้องเรียนสำเร็จด้วยเงินเหมือนกัน
 เมื่อมาถึงการเงินเข้าแล้ว ชาวไทยจะสู้ค่างประเทศได้หรือ เว้นไว้แต่
 จะเอาชนะได้ทางเศรษฐกิจ”

วิถีทางแก้ภัยเศรษฐกิจตามแนวของครูเทพก์ไม่ผิดอะไรมากับพวทนิยม
เพเนียนในสมัยนั้น อย่างน้อยท่านก็มองระบบการเมืองในลักษณะของ
ชั้นล้วนที่แก้ไขได้และเพิ่มเติมได้ ถ้ากลไกของสังคมบกพร่อง การศึกษา
ก็เป็นรากแห่งที่จะแก้ไขสภาพสังคมการเมืองและจะช่วยบรรลุให้การ
เมืองในเมือง ‘ระบบ’ ดีขึ้น ลักษณะการมองปัญหาแบบนี้ ปรากฏอยู่
ในพระราชพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวเรื่อง ฉบับ

อ่านงา^{๗๙} ผู้วิจารณ์คร่ำอัญเชิญบางส่วนของพระราชพิธีมาแสดงไว้ในที่นี้

“คัสสิโย : ฉันยอมรับว่าเสนานบดีคณะที่ถืออ่านจอยู่เวลาหนึ่งนี้ออกจะพูดด้วยยกเต็มที่

เชโนเบีย : ก็พระเจ้าแผ่นดินจะ

กัสสิโย : ก็ต้องปรึกษาคณะเสนานบดีก่อนที่จะทำอะไรได้ เพราะความนิตรรวมของเรากะเสนานบดีเป็นผู้รับผิดชอบค่อสภาก

เชโนเบีย : และรัฐสภานี้ก็เต็มไปด้วยเศรษฐีและพวกลูกสมุนของเศรษฐี! เศรษฐีจากการอาเจียนหัวหน้าล่อให้พลเมืองที่ไม่ได้เลือกแต่ลูกสมุนของเศรษฐีเป็นสมาชิกผู้แทนราษฎร ในรัฐสภาจนเต็มไปทั้งสภานั้น คนอื่นๆ ถึงมีปากก็เหมือนไม่มี เพราะเมื่อถ้าลงคะแนนกันในรัฐสภาที่ไรก็ต้องแพ้พวกคณะเศรษฐีที่นั้น คงลงช่าว่าเราในเวลานี้ทำกันเป็นทักษะของพวกเศรษฐี ซึ่งโภymากเป็นชาติยิ่งกว่าชาติ”^{๘๐}

^{๗๙} ‘ฉายอ่านใจ!’ เป็นบทละครพระราชพิธีที่มีเนื้อเรื่องทางการเมืองโดยตรงซึ่งต่างกับบทละครพระราชพิธีเรื่องอื่นๆ โปรดดูคำนำของ นาย สราวุฒิ ไกรจิตติ นายกสมาคมนักเรียนเก่าชิราฐวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ใน ‘ฉายอ่านใจ!’ ลงทะเบียนองค์เดียว โดยศรีอยุธยา, สมาคมนักเรียนเก่าชิราฐวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เนื่องในงานเฉลิมพระเกียรติในวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระมหابุรุษเดช จ. วันที่ ๒๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๘, ชนิดการพิมพ์, ๒๕๖๘.

^{๘๐} พระราชพิธี ฉายอ่านใจ, เรื่องเดิม, หน้า ๙.

ข้อความของครูเทพที่ยกมาเทียบกับพระราชบัญญัติเรื่อง จราจร์อำนวย
นี้ ก็ด้วยจุดประสงค์ของผู้วิจารณ์ที่จะชี้ให้เห็นลักษณะการมองประชาชน
ว่า ยังไม่สามารถหลบหลีกเลี้ยงตัวเองได้ น. ประกาศสติตจึงอธิบายว่า

“นอกจากท่าน ‘อัศวพานุ’ ‘ครูเทพ’ เป็นนักปรัชญาที่ได้คำนึง
ถึงกัน “รากเมือง” นานานั้น ‘ครูเทพ’ เป็นนักปรัชญาชั้นผู้ใหญ่ใน
หมู่ผู้นี้ยังที่มีความเห็นอนุโลมตามวิวัฒนาการของโลก”^{๑๙}

ผู้วิจารณ์โครงนี้เน้นข้อความที่ว่า ‘อนุโลมตามวิวัฒนาการของโลก’
 เพราะความตอนนี้เป็นลักษณะของพวกสังคมประชาธิปไตยที่มองเห็น
 ความต่างกันหรือเห็นความขัดแย้งระหว่างชนชั้น ก่อนยอมปล่อยให้สังคม
 พัฒนาไปเอง เช่นในบท วัชภูโก โลโก (สิงหาคม ๒๕๗๗) ครูเทพได้
 วิเคราะห์ลักษณะของระบบการเมืองว่า มีรูปแบบพัฒนาเป็นวัฏจักร อาจ
 มีผู้อ่านบทประพันธ์ชิ้นนี้ของครูเทพอย่างผิดเพี้ยน จึงไม่ทราบว่าเป้าหมาย
 ที่สังคมจะวิวัฒนาการไปในทางเจริญสุดนั้นคืออะไร^{๒๐}

ครูเทพมองระบบการเมืองในแบบที่ดีและร้าย เช่นเห็นว่าระบบสม-
 บูรณ์ญาลีทิราชย์สามารถบันดาลความสุขแก่มวลชนได้ มองประชาธิป-
 ไตยว่ามีสองแบบคือ เลือกเอากันเป็นสาธารณรัฐ(มีประธานาธิบดี) หรือ

๑๙ อุ “ชีวประวัติของครูเทพ” โดย น. ประกาศสติต, ใน โกลงกลอนของครูเทพ
(เล่ม ๓), กรุงเทพ, หน้า ๑๕.

๒๐ เป้าหมายสูงสุดของครูเทพทางระบบสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองคือ โลกพระ
 ศรีอาริย์ ดังท่านว่าเป็นระบบเกณฑ์รวมร่วมโลก เลิกนิยมชาติชั้นวรรณะของเรา
 โลกที่ว่าตนคือโลกคอมมิวนิสต์ ครูเทพไม่เห็นด้วยกับวิธีการของปฏิวัติแบบ
 ระบบรัฐ ท่านจึงมีปฏิวัติยาต่อต้านในเรื่องนี้ ลักษณะความคิดนี้มีอยู่ในนักสังคม
 นิยมประชาธิปไตย อาทิ กลุ่มเพื่อเย็นโดยทั่วไป

มีพระมหาชน্তริย์เป็นประมุขอยู่ภายในได้กงหหมาย วิธีการแบบประชาธิปไตยนี้ ครูเทพกล่าวว่าเป็นวิธี ‘ราชภาร์ปกบ้องครองราชภาร์ เพื่อราชภาร์ชัด’ อันหมายถึงการจัดลักษณะแบ่งส่วนการปกครองโดยประชาชน แล้วถ้อยความถัดมาที่ว่า ‘ปฏิบัติเสรีดิกระไร’^{๒๙} ดูจะมีการเปรียบเปรยไปในทำนองประเทศประชาชนอยู่มาก เพราะแนวคิดของครูเทพท่านเป็นปฏิกริยาต่อระบบเสรีของพากกฎหมายพื้นฐาน แนวคิดเด่นชัดต่อระบบการเมืองของครูเทพเจ้าประจำใน วัชญูกิ โลโก ดังนี้

“รู้ประศาสน
โอนอ่านใจไปนาน่าดูขัน
บันลงล่างล่างขึ้นบนสับสนครัน
พัลวันหลายแบบล้วนແຍບຄາຍ
ແອັບໂສລູນມົນນະຄົມດີດອກ
ຈິງດີມີຄຄະໜີ້ເຊື້ອຫລາຍ
ຄຣັນເລຍເດີກເກີດຍັບຈະກລັບກລາຍ
ເຂົ້າຫານາດີກເຕເທອວ່າໃຫ້ເຫຼຸພາ
ຮູ້ສາສົກ
พระทรงราชຢ່າດເລືອກຈຶ່ງລົດຄ່າ
ກ້ອງແລ້ວແຕ່ຮຽມชาຕີຈັດແຕ່ນາ
ແຕ່ປະชาธີປໍໄຕຍົກຕິກັນ
ປະຮານາສີບດີນີ້ໝຽນ
ขาดນີຍົມເປັນກລາງອຍ່າງກວດขັນ
ເທົ່າກັບເປັ້ນຕຳແໜ່ງແໜ່ງການນັ້ນ
ເປັນກາຮີ່ອງເໜາມະນັ້ນເຂາເຮາມີ”

^{๒๙} “ວັງງູໂກ ໂດໂກ,” ใน ໂຄງກອນຂອງครູເທ (ເລີມ ๓), ພັ້ນ ๑๔๙.

ส่วนแนวคิดของครูเทพต่อการเมืองในแบบรัฐบาลนี้คือลักษณะของการเมืองไว้เพียง ๔ รูปแบบ ในวัชญ์โก โลโก จึงแยกไว้ดังนี้

- ๑) ระบบสมบูรณานาถยาสิทธิราชย์ หรือ Absolute Monarchy
- ๒) ระบบประชาธิปไตย หรือ Democracy
- ๓) ระบบคอมมิวนิสต์ หรือ Communism
- ๔) ระบบเผด็จการบงการ หรือ Dictatorship

ระบบการเมืองตามทัศนะของครูเทพนั้น เป็นเพียงทัศนะจากเบื้องสูง กล่าวคือห่านให้ความสำคัญต่อลักษณะการจัดอำนาจของชนชั้นปัก-ครองเป็นหลัก ห่านจึงเห็นแต่พลังการมุนเวย์เปลี่ยนไปของโครงสร้าง แห่งอำนาจรัฐมากกว่าที่จะเห็นพลังจากเบื้องล่าง หรือจากมวลมหาชนว่า เป็นพลังตัดสินต่อลักษณะอันแท้ของการเมืองและการปกครอง เมื่อครูเทพเพ่งอยู่กับอำนาจของชนชั้น โดยไม่เวเคราะห์ลักษณะแท้ของชนชั้นห่านจึงชี้ตัวปัญหาของระบบการเมืองว่าอยู่กับการจัดสรรอำนาจในรัฐเป็นหลัก

ระบบสมบูรณานาถยาสิทธิราชย์นี้เป็นอำนาจอัตตาริปไตย บุคคลคนเดียวกำหนดชาติชีวิตตลอดจนทุกข์สุขของประชาชน

ระบบประชาธิปไตยเปลี่ยนจากบุคคลเพียงคนเดียวมาเป็นอำนาจ แก่ประชาชนให้เลือกผู้นำในรัฐ ลักษณะของระบบนี้มีสองรูปแบบคือ ประธานาธิบดีกับให้มีพระมหากษัตริย์ที่ถูกจำกัดอำนาจ เน้นการปกครองของราษฎรต่อราษฎร

ระบบคอมมิวนิสต์ เป็นระบบระบบรัฐ ใช้วิธีปฏิวัติเข้าว่า รวมทุน รวมแรงและรวมงาน โดยรัฐจัดระบบถือลักษณะสากลนิยมมนุษยชาติ หลุดพ้นจากการแบ่งชั้นวรรณะและเชื้อชาติ

ระบบเด็จการบงการ หมายถึงระบบที่ไม่ต่างกับสมบูรณ์มาญาสิทธิราชย์ เพียงแต่เปลี่ยนอำนาจของคนเดียวมาเป็นคณะปักครองที่ปฏิบัติการโดยเบ็ดเสร็จ กำหนดดซະตาชีวิตและทุกข์สุขของราษฎรตามคำบงการ

ข้อบกพร่องที่ทำให้เห็นต่อระบบห้าสิ่งล่ามานี้อยู่มาก เริ่มแต่สมบูรณ์มาญาสิทธิราชย์ ครูเทพกล่าวว่าchanนั้นปักครองสูงสุดของระบบนี้ ถ้าได้พระมหาภัตตริย์ที่ดีก็ดีไป ถ้าได้พระมหาภัตตริย์ที่เย็นบ้านเมือง จิตหยาบปืนปีไปด้วยเหมือนกัน ^{๒๒}

ข้อบกพร่องของระบบประชาธิปไตยคือการเล่นพวก เพราะมีการแบ่งเป็นคณะหรือพรรครัฐการเมือง ทัศนะของครูเทพที่มีต่อพรรครัฐการเมืองนั้นเป็นไปในแง่ร้ายมากกว่าดี จึงเป็นที่น่าประหลาดใจของผู้วิเคราะห์ปัญหาการเมืองหลังยุค ๒๕๗๕ ว่าระบบประชาธิปไตยที่ปฏิวัติโดยฝ่ายปฏิวัติฯ ขุนนางนั้นยังไม่เอื้ออำนวยให้ประชาชนเมื่อธิปไตยในการฝึกไฟพรรครัฐการเมืองจริงๆ และเวลาันนี้ครูเทพเป็นผู้หนึ่งที่เห็นว่าประชาชนยังไม่พร้อม สถาบันทางการเมืองยังไม่พร้อม (“วัชญ์โก โลโก” เขียนขึ้นเมื่อเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๕๗๗) ไม่ว่าจะเป็นในลักษณะไหนก็ตาม แม้แต่ระบบประธานาธิบดี ครูเทพก็ว่าเป็นคนของฝ่ายพรรครัฐการเมือง ทัศนะเรื่องอำนาจที่มาจากการเมืองของครูเทพจึงเป็นเรื่องของอำนาจที่ไม่เป็นกลาง กล่าวคือ “ประธานาธิบดีนี้เนื่องจากนักการเมืองซึ่งต้องมีคณะพรรครัฐ จึงกลายเป็นเข้าเป็นเรากับคณะพรรครัฐที่ต่างจากคณะของตัวไม่เป็นคนกลางแท้ๆ ได้” ^{๒๓} มีการเห็นแก่ได้แก่เสียของคณะเล่นพวกที่เลือกพวกก่อนอื่น

^{๒๒} “วัชญ์โก โลโก” เรื่องเดิม, หน้า ๑๕๑. (เชิงอรรถที่ ๔ ของครูเทพ).

^{๒๓} “วัชญ์โก โลโก,” หน้าเดียวกัน (เชิงอรรถที่ ๓ ของครูเทพ)

ทัศนะของครูเทพในส่วนนี้ก็อดแบบจากล้านเกล้าฯ รัชกาลที่ ๖ ที่ทรงมองลักษณะการปกครองแบบระบบพระรัตน์ ดังพระราชินพนธ์ไว้ในตัวละครชื่อ "มาร์ชิโย" (นายพันโทแห่งทหารกรรมรักษาพระองค์) จากบทพระราชินพนธ์จะครุดองก์เดียวเรื่อง หมายอ่านใจ ความตอนหนึ่งในพระราชินพนธ์ระบุไว้ว่า

“นักการเมืองคนใด จัดการให้พวກฝ่ายตนได้รับเลือกมากก็ได้เช่น ก็อ่านใจปักครอง โดยมีได้คำนึงถึงความสามารถในการงานเลย ตำแหน่งหน้าที่ต่างๆ ในรัฐบาลหรืออัครมหาเสนาบดีก็เลือกสรรผู้เข้ารับโดยคำนึงถึงประโยชน์ที่บุคคลนั้นๆ ได้กระทำแก่คณะของตนมากกว่า คำนึงถึงความสามารถ”^{๒๔}

เมื่อพิจารณาดูเนื้อถ้อยกระบวนการในเชิงเปรียบเทียบดังยกเป็นตัวอย่างข้างต้นแล้ว เราอาจวิเคราะห์ถึงความไม่พอใจของครูเทพต่อปฏิกิริยาส่วนล้าหลังของคณะราษฎร์ที่ได้ดึงพระครพวงของตนเข้ามาอยู่ในวุฒิสภาตามรัฐธรรมนูญการปกครอง ^{๒๕} และครูเทพคงเห็นอาการของคณะราษฎร์ว่าจะนำความเสื่อม腐มามาสู่การปฏิวัติ นี่คงเป็นเหตุผลของครูเทพที่ชอบแฝงไว้ในบทโคลงกลอน วัญญาโก โลโก

สำหรับระบบคอมมิวนิสต์ ครูเทพมิได้แกล้งข้อเสียไว เพียงแต่ติงว่าวิธีการที่จะเร่งเข้าสู่สังคมพระศรีอาริย์นั้น กระทำการรุบบ้านเกินไป วิธีการปฏิวัติโดยรุดหนานั้นเป็นการปฏิกริยาแบบเร็ว รับไม่ทัน ตามภาวะวิสัยสมัยนั้น

^{๒๔} หมายอ่านใจ!, เรื่องเดิม, หน้า ๒๖.

ส่วนระบบเด็จการงการก์หาได้เป็นสิ่งที่ครูเทพสนับสนุน ท่านยกตัวอย่างยิ่งชี้ให้รู้ว่ามีพฤติกรรมเป็นทำนองสมบูรณ์ญาสิทธิราชย์ ซึ่งทำให้เคย ‘วิตถารเลิศลั่นและป่นปี้’ และ ‘ชาดวิธีผู้แทนเข้าเค้นแค่ มนุษย์ไม่มีใจเป็นของตน ถวายเป็นคนส่วนรวมร่วมฝูงแกะ’

โดยสรุปแล้วครูเทวยังมองไปในทิศทางของประชาธิปไตยอยู่นั้น เอง แต่ท่านมิได้มองประชาธิปไตยเสรีของพวกราษฎรทุนกฎหมายพี ท่านสรุปว่าฝ่ายสุดต้องสองขั้วคือประชาธิปไตยเสรีน้อยต่ำลงข้างกัน ‘เด็จการ บงการ’ ถ้าเอาส่วนผสมที่ดีของหงส่องอย่างรวมกัน ก็จะเกิดสิ่งที่ท่านเรียกว่า Corporate State หรือรัฐบาลการ แต่รัฐบาลการของครูเทพ มิใช่แบบฟ้าสัชสด์ เพราะท่านได้ปฏิเสธระบบฟ้าสัชสด์ของชิตเล่อร์ไว้ ก่อนแล้ว รัฐบาลการตามทัศนะของท่านหมายถึง ‘ความร่วมใจร่วมงานกัน ระหว่างผู้ปกครองกับผู้อยู่ในปกครอง’^{๒๔} อันหมายถึงระบบสังคมนิยม ประชาธิปไตย หรือ Democratic Socialism ซึ่งก็เป็นลักษณะสังคมอุดมคติที่พวงไฟเบี้ยนนิยมเป็นลักษณ์อยู่ในเวลาหนึ่น

ระบบการเมืองของครูเทพ : สังคมนิยมประชาธิปไตย

จากการวิเคราะห์ถึงลักษณะระบบสังคมการเมืองของครูเทพที่แสดงออกมาในวรรณกรรมหงส์หมวดแล้วนั้น ผู้วิจารณ์คาดว่าระบบการเมืองที่ท่านเลือกนิยมนี้ไม่พ้นสังคมนิยมประชาธิปไตย เนื่องที่วินิจฉัยว่าครูเทพได้เลือกกระบวนการเมืองนี้เป็นเพราะในการสำรวจวิเคราะห์อิทธิพลทางศาสนา อิทธิพลทางความคิดของท่าน และเมื่อร่วมความก้าวหน้าในด้านเศรษฐกิจของครูเทพเข้าด้วยกัน ครูเทพจึงมีลักษณะของกลุ่มเคลื่อนไหว

^{๒๔} “วัชญ์โก โลโก,” หน้า ๑๔๒ (เชิงอրรถที่ ๓ ของครูเทพ).

ก้าวหน้าที่ต้องการการเปลี่ยนสังคมไปในแนวทางพัฒนาการแบบอนุโถมมากกว่าที่จะปฏิรูปดังที่พวากคอมมิวนิสต์กระทำในรัสเซีย

กลุ่มเคลื่อนไหวในแนวทางนี้ที่จะนำมาเทียบได้เห็นจะเป็นกลุ่มสังคมนิยมเฟเบรียนที่เคลื่อนไหวในประเทศอังกฤษ แนวปรัชญาแห่งสังคมนิยมที่เปลี่ยนแปลงสังคมให้เป็นสังคมที่ดีขึ้นโดยไม่ใช้ความรุนแรง

อิทธิพลที่ผลักดันแนวคิดของพวากสังคมนิยมอังกฤษมาจากสาเหตุสี่ประการ ที่สำคัญคือ

- ๑) ศาสนา
- ๒) จริยธรรมและศีลธรรมแบบเลิงผลเลิศ
- ๓) ระบบเหตุผลที่เชื่อในแนวคิดพัฒนาการสังคม
- ๔) โลกทัศน์ก้าวหน้าแบบเสรีนิยม^{๒๖}

กลุ่มอิทธิพลผลักดันทางศาสนาของอังกฤษในยุคสมัยที่ครูเทพใช้ชีวิตท่องอังกฤษ มีการปฏิรูปแนวเชื่อจากศาสนาคลังคัมภีร์มาสู่ศาสนาแห่งสังจารมทางด้านการปฏิบัติ มีการประยุกต์แนวเชื่อทางศาสนาเข้ากับการเมืองและระเบียบสังคมชัดแจ้งขึ้น ในコレลกสอนของครูเทพเราก็ได้พบแล้วว่าศาสนาพุทธของครูเทพนั้นทึ่งคัมภีร์ แต่หันเข้าหาแนวปฏิรูป และการประยุกต์สังจารมหลายเรื่องต่อระบบสังคมของประเทศ มุ่งให้ศาสนารับใช้ความมีเหตุมีผลของมวลประชาชน ละความเชื่อเหลวแหลกอาทิเรื่องอภินหาร ไสยาสต์และความกลัวอย่างไรเหตุผล

จริยธรรมและศีลธรรมแบบเลิงผลเลิศ มีลักษณะซึมซาบในหมู่ปัญญาชนอังกฤษพวากนี้ บางสายเป็นฝ่ายโรมานติก คือมีปฏิกริยาต่อสภาพมนุษย์ที่ถูกกดขี่โดยสังคมเมืองอันเต็มไปด้วยการต่อสู้แบ่งชิงผลประโยชน์ทางวัตถุ ฝ่ายปฏิกริยาพานิชหรือโรมานติกนี้จึงหวนคืนต่อสภาพ

^{๒๖} ตัดแปลงจากข้อเสนอสรุปของ William Ebenstein ใน Today's Isms. Prentice-Hall, Inc., 1967. p. 226.

ธรรมชาติ เน้นชนบทว่าสบายนกว่าเมือง ถืออารมณ์สัมผัสด้วยความงาม ธรรมชาติว่าเป็นเป้าหมายเลิศสำหรับชีวิตของมนุษย์ ดังนั้นศีลธรรมและคุณค่าทางจริยศาสตร์ของพากพาฝันโรมานติคจึงมีลักษณะเป็นจิตนิยม อุดมคติ (Spiritual Idealism) "ไม่ใช่วัตถุนิยมอุดมคติ (Materialist Idealism)

พากพนชั้นกลางในสังคมทุนนิยมที่เรียกว่ากูปพิชาตินั้นมักมีลักษณะ เป็นจิตนิยมอุดมคติซึ่งอาจมีจิตเป็นวิทยาศาสตร์ได้ คือจิตสำนึกระหว่างผล ที่จะรับความเปลี่ยนแปลงทางโลก แต่ก็คิดว่าเหตุผลอย่างเดียวสร้างโลก ให้ดีขึ้นได้ ส่วนพากพนชั้นนิยมอุดมคตินั้นอาศัยความมีเหตุผลทางโลกรั้งๆ เห็นว่าโลกเปลี่ยนแปลงตามกฎแห่งความเคลื่อนไหวธรรมชาติ เช่นในกฎข้อนี้ และเห็นว่าสามัญนุษย์กำหนดโครงสร้าง (Superstructure) ให้ดีแล้ว พื้นฐานของสังคม (Substructure) ก็จะพัฒนาการดีขึ้นเองตามธรรมชาติ

ลักษณะของครูเทพยืนอยู่กับฝ่ายหลัง เห็นว่าระบบการศึกษา ศีลธรรมและคุณธรรมที่ดีจะช่วยให้สิ่งแวดล้อมในสังคมดีขึ้น สมมติฐาน ในเรื่องนี้พากเพเบียนในอังกฤษก็ใช้อยู่ กล่าวคือเห็นว่าสังคมและระบบที่เป็นธรรมย่อมจะไม่เกิด จนกว่าชนชั้นกลางและชนชั้นสูงของอังกฤษ จะมีเหตุผลในการรับฟังและเข้าใจต่อแนวคิดแบบสังคมนิยม^{๒๗} ครูเทพเองก็ได้สอนแทรกแนวคิดทางสังคม-เศรษฐกิจแบบสังคมนิยมไว้ ในบทโคลงกลอนหลายชิ้น โดยเฉพาะหลังการปฏิวัติ ๒๕๗๔ สังคมนิยม ของครูเทพนั้นมุ่งการจัดระเบียบในสังคมโดยปฏิเสธการต่อสู้ระหว่างชนชั้น แต่เห็นว่าชนชั้นต่ำจะไม่มีปัญหาถ้าชนชั้นปักร่องและชนชั้นสูงช่วยกันอนุโลมตามธรรมชาติ โดยเสียสละผลกำไรจากระบบทุนให้แก่ชนชั้นต่ำบ้าง แนวโน้มที่แก้ไขปัญหาส่วนบนสู่ส่วนล่าง ไม่ต่างกับการ

^{๒๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๓๑.

แก้ปัญหาสังคมของเมืองการผู้มีธรรม หรือพระราชาผู้เคร่งทศพิธราชธรรม เท่าเดิม ก็ จุดยืนหยัดของครูเทพต่อการส่วนสถาบันพระมหากษัตริย์มี อิทธิพลมากต่อท่าน แต่ก็เปลี่ยนไปในระยะหลังๆ เมื่อสถาบันพระมหากษัตริย์ได้มีการปฏิรูป และพัฒนาไปปั่งใน ร. ๔ และ ร. ๕ ทำให้ครูเทพสามารถมองปัญหาได้กว้างขึ้น โฉมตีศักดินาได้คล่องตัวขึ้นในงานเขียนโครงกลอน

โลกทัศน์ของฝ่ายสังคมนิยมประชาธิปไตยนั้นก้าวหน้าโดยมี ลำดับขั้นตอนที่ไม่รุนแรง ครูเทพมีความก้าวหน้าต่อโลกทัศน์แบบพุทธศาสนา คือเน้นหลักการปฏิเสธความชั้ดແย়়อย่างรุนแรง พวกรุนแรงเป็น พากสุดต่อตามโลกทัศน์ของท่าน

บทสรุปเกี่ยวกับโลกทัศน์ทางระบบการเมืองของครูเทพ

การสรุปแนวคิดทางการเมืองของบุคคล โดยไม่สำรวจภารกิจ ปฏิบัติอันแท้จริงของเขาต่อเงื่อนไขสิ่งแวดล้อมในสังคมนั้น มักจะมีข้อผิดพลาดเกิดขึ้นได้ การวิเคราะห์โลกทัศน์ทางการเมืองของครูเทพที่ดูจากงานเขียน โดยเฉพาะยีดโครงกลอน ๓ เล่ม ที่ครุสภารัจดพิมพ์เป็นหลักนี้ ก็อาจผิดพลาดได้ แต่บทบาทของครูเทพทางการเมืองในແປปฏิบัติทั้งจากภารกิจของท่านในรัฐสภาแล้ว จากการเข้าร่วมกับกลุ่มนักเขียนในยุคต่างๆ ก็ได้ กลับมีเอกสารน้อยมาก ผู้วิจารณ์เห็นเป็นข้อจำกัดที่จะศึกษาลึกซึ้งไปต่อการแสดงออกทางการเมืองของครูเทพ โดยที่เอกสารยังไม่เพียงพอ ดังนั้นจึงสรุปแนวคิดของท่านจากการวิเคราะห์ข้อเขียนเป็นหลัก ผู้ที่สนใจต่อพฤติกรรมทางการเมืองที่แท้ของท่านอาจจะสรุปโลกทัศน์ทางการเมืองในແມ່ນມที่ต่างออกไป ผู้วิจารณ์จึงขอให้เป็นหน้าที่ของนักค้นคว้าที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต

จากการอ่านงานของครูเทพและวิเคราะห์โดยเน้นอิทธิพลทางศาสตร์ และอิทธิพลทางการศึกษา บวกกับเงื่อนไขของสังคมในยุคนั้น ผู้วิจารณ์เมismมติฐานว่าครูเทพมีโลกทัศน์แบบสังคมนิยม แต่สังคมนิยมของท่านเป็นไปในลักษณะเสรีประชาธิปไตยอันผิดต่อสังคมนิยมแบบแนวมาร์กซิสต์-เลนินนิสต์ ซึ่งย้ำหนักต่อการวิเคราะห์พื้นฐานทางเศรษฐกิจ เป็นหลัก สังคมนิยมของครูเทพนั้นมีอุปสรรคอยู่ที่อิทธิพลทางศาสตร์ได้ยับยั้งไม่ให้ท่านฝึกไฟต์อุบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนอย่างแท้จริง ที่เด่นชัดออกม้าคือใน ผืนบุญ ซึ่งท่านมิได้ประณามความเคลื่อนไหวของประชาชน ไม่เห็นว่าพวกเหล่านี้เป็นภัยที่เดียวแน่ แต่ท่านเห็นว่าประชาชนเชื่อคล้อยตามกับผืนบุญก็ เพราะบัญหาการศึกษาไม่อำนวยให้มีเหตุมีผลและบัญหาการศึกษาเป็นเรื่องของรัฐบาล

ลักษณะสังคมนิยมบวกกับความรู้สึกในมวลมนุษย์ ทำให้ครูเทพปฏิเสธความเชื่อชาตินิยมแบบฟاشิสต์หรือดุถูกเชื้อชาติอื่น ถ้าครูเทพจะต่างกับพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช ท่านก็ต่างกันตรงนี้

ความเห็นด้านอื่นๆ เช่น วิธีการแก้ปัญหาสังคม การหาจุดเสื่อมของสังคมก็จะมีความเชื่อคล้อยตามพระบาทสมเด็จพระมหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช กล่าวคือ ครูเทพเชื่อว่าสังคมจะพัฒนาได้ด้วยการปรับระดับการศึกษา เห็นว่าถ้าปรับภูมิปัญญาของมนุษย์แล้ว มนุษย์จะมีคุณธรรมศีลธรรมและจะกำหนดสังคมและสิงแวดล้อมให้ดีขึ้นได้ ดังนั้นการเข้าสู่สังคมนิยมตามนัยความหมายของครูเทพ จึงเป็นวิธีการแก้ไขปัญรูปแบบประนีประนอม ใช้หลักอนุโลมตามธรรมชาติ

ถ้าครูเทพจะมีโลกทัศน์แบบอุดมคติผสมอยู่ในความเชื่อของท่าน ท่านก็มีลักษณะแบบความคิดกระเดียดไปในทางปรัชญาการเมืองของ

เพลโดยมาก กล่าวคือมุ่งปรับชนชั้นสูงให้มีคุณภาพ เพื่อการปกครองชนชั้นที่ต่ำกว่าจะได้มีคุณภาพไปด้วย เป็นการมุ่งระบบการเมืองโดยแท้ ข้อเสียจากส่วนบน ครูเทพอาจต่างกับเพลโดยตรงที่ไม่เชื่อในรูปแบบดังเดิมของคุณธรรมศีลธรรม^{๒๙} อธิบดีพลศาสนาพุทธทำให้ครูเทพเชื่อถึงกฎแห่งความเป็นอนิจจังของสังคม เห็นถึงความดีในระบบสังคมเกือบทุกแบบ ท่านจึงไม่ปฏิเสธลักษณะคอมมิวนิสต์ เพราะท่านเน้นว่าลักษณะในอุดมการณ์ ก็เลิกชนชั้น เลิกวรรณะ และจัดระเบียบเศรษฐกิจที่ดี ครูเทพอาจไม่เห็นด้วยกับวิธีการของคอมมิวนิสต์ แต่ผู้มีใจเป็นธรรมก็ต้องเข้าใจว่า วิธีการเข้าถึงสังคมอุดมคติตามแบบคอมมิวนิสต์ในยุคสมัยของครูเทพนั้น เป็นวิธีการปฏิวัติแบบบล็อกเชวิค แรงต้านลักษณะบล็อกเชวิคมีนานาแล้วดังแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช แต่ต่อต้านบล็อกเชวิคก็ยังมีมากพอใช้ เพราะวิธีการของเพเนียนก็ปฏิเสธวิธีการของเลนินและคณะปฏิวัติรัสเซียในการโค่นล้มอำนาจจากรัฐจากพระเจ้าชาร์นิโคลัสที่สอง

ในการการเมืองไทยหลัง พ.ศ. ๒๔๗๕ เป็นที่เชื่อได้ว่าครูเทพปฏิเสธกลุ่มคนที่จะมาโค่นล้มสถาบันพระมหากษัตริย์ เมื่อคณะราษฎร์มิได้โค่นล้มพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช เจ้ายุ่หัว ครูเทพจึงอาจตัดสินใจเข้าช่วยคณะราษฎร์ในແມ່ນັ້ນ

ผู้ที่สนใจการเมืองไทย และสัมผัสเค้าโครงเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์ ที่เสนอเมื่อหลังการปฏิวัติ ๒๔๗๕ ใหม่ๆ ก็อาจจะคาดคะเนໄວ

๒๙ ศูนย์ภูมิพลโดยเกี่ยวกับรูปแบบดังเดิม (Form) ใน K.R. Popper, The Open Society and Its Enemies, Volume I, Routledge Press : London, 1966. pp. 18-34.

ได้ทันทีว่าครูเทพจะต้องเห็นด้วยกับเค้าโครงฉบับนั้น ในหมวดที่หนึ่งของเค้าโครงฉบับนี้^{๒๙} ได้กล่าวว่า “การงานให้ราษฎรทุกคนทำ หาใช่เป็นการสุดวิสัยไม่ การบำรุงความสมบูรณ์ของราษฎรนี้เป็นจุดประสงค์ อันยิ่งใหญ่ของข้าพเจ้าในการทำการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ข้าพเจ้า มีภารกิจที่จะเปลี่ยนแปลงพระเจ้าแผ่นดินองค์เดียวมาเป็นหลายองค์ ซึ่งเป็นการปกครองแบบประชาธิปไตยแต่เปลี่ยนออกเท่านั้น ข้าพเจ้ามุ่ง ต่อสาธารสำคัญคือ “บำรุงความสุขสมบูรณ์ของราษฎร”^{๓๐}

ลักษณะของระบบเศรษฐกิจที่ครูเทพเสนอไว้ในหลายบทความก็ ดูจะคล้องจองประเดิมของเค้าโครงเศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นได้ บ้างในระยะต่างๆ (คลองกลอน เล่ม ๑) เป็นการบอกให้เตรียมรับลักษณะเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมที่ครูเทพเขียนไว้ตั้งแต่ปี ๒๔๗๐ ก่อนเค้าโครงเศรษฐกิจมากราย แต่ท่านก็มิได้ถูกกล่าวหาว่าเป็นพวกอลเซวิค หันนี้ เพราะครูเทพลึกซึ้งพอที่จะไม่เขียนสนับสนุนวิธีการของพวกนี้ซึ่งเป็นที่ หัวน้ำใหญ่กันมากในหมู่เสนาบดีนิยมเจ้าและระบบศักดินา

ใน มาตราวัดราคาคน ที่ครูเทพเขียนเมื่อ ๑๖ ม.ค. ๒๔๗๑ (คลองกลอน เล่ม ๑) ก็ได้ทำนายวิธีการจัดระบบเบี้ยนแบบสังคมนิยมไว้ชัดแจ้ง

“เก่าทารามเพรwareมນุษย์ใช้ เสื่อมอิสรภาพสุด	กาสามัญ
ใหม่ทารามเพรwareมมนุษย์คุ้ม คัดสิทธิอิสรภาพได้	สมัครไสว
	กาสแห่ง เงินแยก
	กาสหั้งโภวี”

^{๒๙} รายละเอียดใน ศาสตราจารย์เดือน บุนนาค, ท่านปรีดิรัตนบุรุษอาวุโส, สำนัก พิมพ์สามัคคีธรรม, พฤษภาคม ๒๕๑๗.

^{๓๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๓.

ทางออกของท่านคือส่งเสริมรัฐสวัสดิการแบบสังคมนิยม หรือแบบที่ส่วนหนึ่งของเด็กโครงการเศรษฐกิจเสนอ คือให้รัฐคุ้มสวัสดิการประชาชนครูเทพกล่าวว่า

“โดยนิยมยกย่องผู้	เพียงคุณ นานา
ให้ดันตัวในแนวบุญ	บ่งเพียง
จ่ายทรัพย์ส่งสนับสนุน	แบบศาส-นา นอย
เฉลี่ยรัฐพลีเลี้ยง	จากผู้พะนອเงิน”

หลักการให้รัฐจ่ายทรัพย์สนับสนุนเลี้ยงประชาชนก็มีอยู่ในเด็กโครงการเศรษฐกิจของนายปรีดี พนมยงค์

เมื่อกล่าวโดยสรุปหลังจากยกเด็กโครงการเศรษฐกิจของคณะราษฎรที่ร่างโดยนายปรีดี พนมยงค์ มาเทียบไว้นี้ เราจะเห็นถึงลักษณะก้าวหน้าของครูเทพ ในการวินิจฉัยปัญหาทางการเมือง การเศรษฐกิจและข้อบกพร่องในสังคมได้ชัดแจ้งมาก

ปัญหาเรื่องทำไม่เจ้มีปฏิกริยาคัดค้านแนวคิดแบบนี้ หลัง ๒๔๗๕ น่าจะฟังไปที่ความขัดแย้งระหว่างลัทธิ ยึดความล้าหลังของพวกขุนนางหัวเก่ากับความก้าวหน้าของขุนนางหัวใหม่ที่ประนีประนอมกันไม่ได้ ประกอบกับการเมืองถูกจยยอานาจโดยเด็ดขาดจากการของพล ป. พิบูลสงคราม ความคิดแนวสังคมนิยมที่มีประเพณีมาแต่ครูเทพ จึงถูกบิดเบือนและเผยแพร่ปฏิกริยาจนสมัยนี้ครุดถึงสังคมนิยมก็กลایเป็นคอมมิวนิสต์ เมื่อตนหนึ่งในสมัยก่อนนายปรีดี พนมยงค์ ถูกอิทธิพลการเมืองโจมตีให้เป็นพวกบลลเชวิคไป

แนวคิดในวรรณกรรมนั้นเป็นเพียงเครื่องมือสำคัญแห่งการปฏิวัติ ครูเทพได้ปฏิบัติการกิจของท่านแล้วภายใต้เงื่อนไขของสังคมเวลานั้น

ผู้วิจารณ์จึงได้ร่วมสรุปไว้สั้นๆ ว่าเครื่องมือของครูเทพเม็จล้าสมัย เพราะ
เงื่อนไขสังคมเปลี่ยนไป แต่การกิจปฏิบัติของการปฏิวัติยังคงดำเนินต่อ
ไปอย่างไม่หยุดยั้งตามขั้นตอนที่เหมาะสม การพัฒนาวรรณกรรมและวรรณ-
กรรมวิจารณ์แนวใหม่ก็เป็นอุปสรรคหนึ่งของคนร่วมสมัยหลัง ๑๔ ตุลาคม
๒๕๑๖ ที่จะหัดทานมิได้

ภาคผนวกที่ ๗

จากเชิงอรรถที่ ๕

ในการแสดงมหกรรมสินค้าของอังกฤษเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๕๑ มีอิทธิพลมาถึงประเทศไทย จะโดยตรงหรือทางอ้อมมิทราบ แต่ปรากฏอยู่ ในประกาศเอกสารฉบับเซนท์ ๑ ประกาศเมื่อวันศุกร์ เดือนสิงหาคม ๑๘๕๑ ตรีศาก ศักราช ๑๒๘๓ เป็นปีที่ ๑๙ หรือวันที่ ๔๖๘๗ ในรัชกาลปัจจุบัน’ หรือ พ.ศ. ๒๔๒๔ ส่วนหนึ่งของประกาศมีดังนี้

‘กือทรงพระราชนำริว่าทุกวันนี้บ้านเมืองมีความเจริญในการค้าขาย รายภูมิซึ่งทำเรือกสวนไร่นาแลกการหากินทั้งปวง ซึ่งขายได้ผลประโยชน์มาก การทำนาหากินนั้นจึงได้มีความเจริญขึ้น การจะจัดหาสิ่งของต่างๆ ซึ่งเป็นพืชพรรณ เพาะปลูกอันเกิดขึ้นแลเป็นอยู่ ในกรุงสยามเป็นที่เลี้ยงชีวิต และซื้อขายของรายภูมิเมืองทั้งปวง และเครื่องมือซึ่งจะประกอบการเหล่านั้นทุกๆ ออย่าง และสิ่งของซึ่งได้ทำขึ้นด้วยฝีมือตนเอง ใช้อยู่ในกรุงสยามและขายไปต่างประเทศ ทั้งปวง รวมรวมมาดังข้างโน้นไว้ในที่แห่งหนึ่งให้พระบรมราชานุวงศ์และรายภูมิชาสภาม และชาวต่างประเทศมาดูเห็นสิ่งของทั้งปวง ซึ่งเราทั้งหลายได้เลี้ยงดูและซื้อขายเป็นประโยชน์ เพื่อจะเป็นที่แนะนำให้เห็นสิ่งทั้งปวงว่าอย่างไรดีอย่างไรไม่ดี อย่างไหนควรจะใช้ได้อย่างใด มีอยู่ด้านล่างจะได้เป็นที่แนะนำแห่งคนทำมาหากิน และกันที่จะซื้อขายสินค้าทั้งปวง การที่จะจัดตั้งขึ้นครั้นนี้ บางที่ท่านทั้งปวงจะเห็นว่าคิดจะไปเอาอย่างเอกสารฉบับเซนท์ ๑ ประกาศทั้งปวง

บ้านเมืองเหมือนกันเมื่อไรจะทำได้หรือ... แลการที่ทำเอกสารอิ-
บิชอนอย่างนี้ก็มีในประเทศไทยฯ ในประเทศไทยทั้งปวงทั่วทุกแห่ง ซึ่ง
เห็นว่าเป็นการมีคุณแก่บ้านเมืองทั้งกัน แต่การที่จะจัดกรังนี้ จะ
ต้องเกณฑ์ขอแรงพระบรมราชโองการผู้ใหญ่ผู้น้อย
ทั้งปวง เป็นพนักงานรัฐธรรมสิ่งของต่างๆ ที่น้อมถ่ำงๆ ตามสมควร
แก่ตำแหน่งราชการแลกกำลังสติปัญญา และจำนวนเกณฑ์แลบออก
กำหนด...'

คัดมาจากการที่ต้องเลขา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และ ๖ กับ
เรื่องประกอบ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พิมพ์พระราชทานในงานพระ
ราชทานเพลิงศพจอมพลสฤษดิ์ ธนบุรี ๑๙ มีนาคม ๒๔๐๗, หน้า
๖๑ - ๖๔.

ภาคผนวกที่ ๒

จากเชิงอรรถที่ ๖

Westminster Review วิจารณ์ระบบการศึกษาเมื่อปี ค.ศ. ๑๘๒๔ ผู้วิจารณ์นำมาจากเอกสารชั้นต้น รวบรวมโดย Lloyd Evans และ Philip J. Pledger, *Contemporary Sources and Opinions in Modern British History. Volume One* พิมพ์โดย F.W. Cheshire Pty Ltd., Canberra, 1936. (๒๐๔ หน้า) ภายใต้หัวข้อ *Educating the Aristocracy, 1800-1860* หน้า ๑๐๒ - ๑๐๓ คัดข้อความในภาษาอังกฤษดังนี้

'From six to eight, till sixteen or seventeen, nine or ten months in every precious years of youth are occupied for six or eight hours of every day in learning, or trying to learn a little Latin and less Greek; in attempting infact, not to read and understand the matter of a classical author... but the grammar, the syntax, the parsing, the quantities and accents; not in learning to write and speak the languages but of getting by note a few scraps of poetry ... In ten years of this labour, privation, punishment, slavery and expense, what is gained even of this useless trash? Nothing!'

ภาคผนวกที่ ๓

จากเชิงอรรถที่ ๓

ขบวนการลัตติซึม เป็นขบวนการประท้วงรุนแรงของกรรมกรต่อเครื่องจักรเครื่องกลที่เข้ามาแทนที่แรงงาน กลุ่มประท้วงโดยการเพาทรัพย์สินของนายทุนโดยเฉพาะนายทุนโรงงานทอผ้า เกิดขึ้นโดยคนกลุ่มน้อยในอังกฤษ ในช่วงปี ค.ศ. ๑๗๗๒ และหยุดลงเมื่อปี ๑๗๙๐ นอกจากที่อังกฤษแล้ว ในฝรั่งเศส ขบวนการที่คล้ายคลึงกันก็เกิดขึ้น การประท้วงโดยการแสดงออกอย่างรุนแรงนี้ ขอบสนอม (E.J. Hobsbawm) ให้ความเห็นว่าเป็นสัญชาตญาณของผู้เสียเปรียบของมนุษย์ที่รู้สึกสูญเสียในอาชีพหัตถกรรมของพวกราชฯ ในการปราบปรามประชาชนลัตติสต์นี้ พวกราชฯ ได้บีบให้หหาร ๑๒,๐๐๐ เข้าทำการคัดค้าน ขัดขวางประชาชน กองทัพอังกฤษที่อุกมาปราบพวกลัตติสต์เป็นส่วนหนึ่งที่แสดงพลังปฏิ-กิริยาตอบโต้ที่เหนือกว่าอย่างเด่นชัดของฝ่ายนายทุนชนนางในอังกฤษยุคนั้น

หนังสือที่ศึกษาขบวนการประท้วงสังคมที่ดีมากเล่มหนึ่งเป็นของ Peter Steams, *The Impact of the Industrial Revolution—Protest and Alienation*, Prentice-Hall Inc., (๑๙๖ หน้า) Steams เขียนวิจารณ์เอกสารตั้งเดิมหลายชิ้นที่เกี่ยวกับพวกลัตติสต์

หนังสือที่อุทิศแก่ขบวนการลัตติสต์นำโดยกรรมกรพร้อมหัวใจระหบนอย่างมีเหตุผล คือ หนังสือของ E.J. Hobsbawm; *Labouring Men—Studies in the history of Labour*, 1964, (๔๐๑หน้า) ขอบสนอม เขียนเกี่ยวกับพวกลัตติสต์ในหัวข้อ *The Machine Breakers* (หน้า

(๕-๗) ส่วนเอกสารชั้นต้นและฉบับแรกที่เริ่มขบวนการลัดดิสต์นี้ เขียนเป็นแหล่งการณ์โดยนายเน็ด ลัด (Ned Lud) ซึ่งก่อให้ขบวนการลัดดิชั่น ถือกำเนิดขึ้น มีอยู่ในหนังสือรวมเอกสารชั้นต้นหมายเลขอ ๑๒๔ ของหนังสือของ Richard L. Tames, *Documents of the Industrial Revolution 1750—1950*. Hutchinson Educational Ltd. (1971) ในประเทศไทย ขบวนการประท้วงในลักษณะนี้มีน้อยมาก เอกสารของไทยจะจัดกราฟายังสำรวจนไม่พบ แต่ที่ดูออกจะชัดที่สุด คือ เรื่องการจัดตั้งนิคมสร้างตนเองทุ่งสาน อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก นายประเสริฐ นัคราโรจน์กับพวก ๓-๔ คน ถูกนิคมจับกุมเนื่องจากข้อหาบุกรุกทำลายหลักปึกเขต และทำลายทรัพย์สินวัตถุของรัฐ ดังปรากฏในคดีอาญาเลขดำที่ ๓๐๙/๒๕๑๕ เลขแดงที่ ๗๑/๒๕๑๖ สำนักงานอัยการจังหวัดพิษณุโลก การกระทำของนายประเสริฐ นัคราโรจน์ เป็นการประท้วงอย่างรุนแรงต่ออำนาจศาลบุคคลที่ใช้อำนาจบุกรุกที่ดินประชาชนที่ทำมาตั้งแต่ก่อนมีพระราชกฤษฎีกาห้ามที่ดิน พ.ศ. ๒๔๘๗

ภาคผนวกที่ ๕

จากเชิงอรรถที่ ๕

ผู้วิจารณ์เห็นว่าบันทึกได้ตอบระหว่างกรรมการนครบาลอันเป็นตัวแทนปฏิกริยาล้าหลัง กับครูเทพเสนาบดีฝ่ายปฏิกริยาก้าวหน้า อาจเป็นประโยชน์สำหรับสนับสนุนสมมติฐานของ จิตรา ภูมิศักดิ์ (ดูเชิงอรรถที่ ๔) ว่าด้วยเรื่องการต่อสู้ระหว่างชนชั้นสูงกับชนชั้นกลาง ผู้วิจารณ์ จึงทำภาคผนวกนี้เพื่อค้นหาอุปสรรค ‘สองความทางความคิด’ ในยุคนี้เป็นอย่างไร ข้อความเรียบเรียงมาจากการพิพากษา ทรงสั่งราชการในรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖, อ้างไว้แล้ว

ก้ามข้ายเพิ่ม ก่อนพระบาทสมเด็จพระมหาม KING GEORGE V แห่งบริเตนใหญ่ ประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา (ในบางมณฑล) เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๕ นั่น ตัวร่าง พ.ร.บ. จากกรมศึกษาได้ถูกเรียนไปยังเสนาบดีที่รับผิดชอบหลายแห่ง มีคำวิจารณ์จากเสนาบดีกระทรวงนครบาลที่โดยว่าเป็นพิเศษ แต่ครูเทพได้ตอบรับและโต้กลับไปเช่นกัน ข้อความตัดต่อเพื่อให้เห็นสองความทางความคิดมีอยู่ดังนี้

นครบาล สำนักเรียนอันเป็นประเพณีชาวชนบท โดยปกติชาวบ้าน ส่งเด็กเข้าวัดมอบให้พระเป็นผู้สอน ฝ่ายวัดได้อาสาสมัยบิดามารดาผู้ปกครองเจ้าเงื่อนใจเครื่องอุปโภค บริโภคนี้ถ้อยคำซึ้งกันและกันดังนี้

ครูเทพ	<p>ความเห็นของกระทรวงศึกษาธิการต่อเรื่องนี้ก็คือความเข้าใจยังไม่ตรงกันอยู่บ้างในส่วนหลักแห่งการดำเนินการศึกษา ... ตามที่กระทรวงศึกษาธิการว่าเมื่อมีเกณฑ์ศึกษาแล้ว จะทำให้โรงเรียนปลีกจากวัดโดยวิธีการนั้น เป็นไปไม่ได้ วัดกับการศึกษาอย่างไร ก็แยกกันไม่ได้ ว่าถึงประเทศเรา ... ยังไม่ปรากฏว่าพระท่านรังเกียจกลับตรังกันข้าม เพราะโรงเรียนทำให้วัดครัวครึ่นและเป็นทางนำมาซึ่งลากทางอ้อม เจ้าวัดยอมเป็นผู้อุปการะโรงเรียนโดยหน้าที่ ... ถ้าเป็นโรงเรียนชนิดที่จะเกิดขึ้นด้วยพระราชบัญญัตินี้แล้ว ยังกลับจะทำให้ฐานะของโรงเรียนสนใจกับวัดขึ้นอีก</p>
นกรนาล	<p>การที่จะบังคับให้ผู้หญิงอายุ ๑๔ ปีเข้าเล่าเรียนปะปนกับเด็กชายหมุนนั้น เป็นของใหม่ซึ่งอาจเป็นทางขัดต่อความนิยม และเป็นการรังเกียจของบิดามารดาผู้ปกครองหญิง ซึ่งจะพาให้เกิดการรวมรวมกันขึ้นพระราชบัญญัตินี้ให้เป็นความยากแก่เจ้าหน้าที่ก็ได้</p>
ครูเทพ	<p>ที่ว่าการที่จะบังคับให้เด็กหญิงอายุ ๑๔ ปีเข้าเล่าเรียนปะปนกับเด็กชายเป็นที่รังเกียจของบิดามารดาผู้ปกครองนั้น เด็กที่อายุพอกพัน ๑๕ ปี เมื่อแรกใช้พระราชบัญญัตินี้ไม่ต้องบังคับให้เรียน ยกเสียแต่ที่เข้าเล่าเรียนแล้วแต่เมื่ออายุยังต่ำกว่าขีดกัน ... โรงเรียนที่มีหญิงชายปะปนกันย่อมจะจัดติดกับโรงเรียนที่มีเด็กชายล้วน หรือเด็กหญิงล้วนได้ คือให้รวมกันแต่เฉพาะเวลาเรียน ส่วนเวลาพักมีที่พักคนละแห่ง ส่วนก็มีคนละแห่ง ที่จริงโรงเรียนสอนศึกษาเข้ายกเว้นจัดกัน เช่นนี้</p>
นกรนาล	<p>ภูมิประเทศตามตำบลหรือจังหวัดมีต่างกันแล้วไม่เหมือนกัน ตำบลโดยมากมีอาณาเขตที่จะต้องเดินทางไปมากว้างขวาง</p>

	ยิ่งเป็นภูมิประเทศจังหวัดชั้นนอกด้วยแล้ว ก็ยิ่งมีอาณาเขต ห่างไกล... เพียงแต่ตำบลพญาไทแห่งเดียว ตั้งที่พญาไท อันเป็นระยะกึ่งกลางสำหรับเด็กที่มีอายุต่ำกว่า ๑๐ ขวบ อัน ตั้งภูมิลำเนาอยู่ถวะสะพานเฉลิมโภจนะสามารถเดินไปมา เล่าเรียนโดยลำพังตนเองจะได้หรือ
ครูเทพ	พระราชบัญญัติจะได้เจาะจงให้ตั้งแต่โรงเรียนเดียวกันมิได้ ในตำบลหนึ่งจะตั้งก่อโรงก็ได้
นครนາล	เด็กที่ไม่มีบิดามารดาหรือผู้ปกครองเลี้ยงดู เที่ยวจรดใน กรุงเทพฯ ยังมีอยู่มาก รัฐบาลยังห้ามไว้ระเบียบการเลี้ยงเด็ก จำพวนนี้ไม่
ครูเทพ	การที่จะให้เพิ่บหมายตราขึ้น ในพระราชบัญญัตินี้ เพื่อคุ้ม ^{คุ้ม} ครองเด็กจรดตนนี้ไม่ถูกที่ ที่ถูกจะต้องมีพระราชบัญญัติ อีกส่วนหนึ่ง ซึ่งควรเรียกว่าพระราชบัญญัติรุณากิบาล (Children Act) ดังที่มีอยู่แล้วในประเทศไทยอันบางประเทศ
นครนາล	สถาบัณคับให้เด็กเรียนเสียหมดจะเป็นการตัดตอนกำลังบิดา มารดาที่ต้องอาศัยใช้เด็กและเข้าเป็นการทำความกังวลแล ความหมดเปลืองให้แก่ครอบครัวด้วย
ครูเทพ	ได้กำหนดเวลาเรียนไว้เพียง ๓๒๐ เวลาหรือ ๘๐๐ ชั่วโมง เท่านั้น วันหนึ่งแบ่งเป็น ๒ เวลา คือเช้าและบ่าย จึงเป็นวัน เรียนเพียง ๑๖๐ วันๆ ละ ๔ ชั่วโมง... ในปีหนึ่งจึงมีเวลา เรียนเพียง ๖ เดือนกับ ๑๐ วัน... สำหรับอยู่บ้านช่วยบิดา มารดาในฤดูจำเป็น เช่น ฤดูนา เป็นต้น... ส่วนข้อที่ว่าจะ หมดเปลืองในส่วนเครื่องแต่งกายนั้น ข้อนี้ตามทางการไม่ได้ มีความมุ่งหมายที่จะต้องให้มีเครื่องแบบสำหรับเด็กจำพวน นี้เลย

ภาคผนวกที่ ๕

จากเชิงอรรถที่ ๑

ครูอ่า บุญไทย เกิดวันที่ ๙ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๔๕ ที่หมู่บ้านที่ ๑ บ้านพลเมืองมังกัน ตำบลหนองเหล่า อำเภอเมืองสามสิบ จังหวัดอุบลราชธานี ถูกมรสมการเมืองจากพวากปฎิกริยาล้าหลังของคณะราษฎร์ จับกุมในข้อหาเก็บภาษี ถูกขังลึมไว้ที่เกาะตะรุเตา และเสียชีวิตด้วยโรคห้อง曼 บนเกาะแห่งนั้น ในยุคทมิฬของเผด็จการฟ้าสซิสต์ ป. พิบูลสงคราม

ครูอ่า เดืออิทธิพลจากพุทธศาสนาเมื่อเรียนอยู่ที่วัดสบปูน (ธรรมยุกต์) กับท่านพระครูสมุห์ทองจันทร์และเจ้าคุณราชบุรี (มหาอ้วน) ตั้งแต่อายุ ๓ ปี เข้าเรียนชั้นมัธยมที่โรงเรียนตัวอย่างมณฑลอุบล ‘เบญจมมหาราช’ ได้รับอิทธิพลจากหลักสูตรและตำราของเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มณฑร์โดยตรง เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๖๓ เนื่องจากมีการเรียนยอดเยี่ยม จึงมาศึกษาต่อที่โรงเรียนฝึกหัดครูประถมกสิกรรมที่กรุงเทพฯ โดยทุนเล่าเรียน หลวง ปลายปีนั้นเองสอบได้ที่หนึ่งของโรงเรียนตัวอย่างของประเทศไทย ได้ ๘๗.๙๙% ในปี ๒๕๖๔ เรียนชั้นสูงของโรงเรียนนี้ ปลายปีสอบไล่ให้ได้ที่ ๑ ของกระทรวงอึก กระทรวงส่งกลับมณฑลอุบล สำเร็จวิชาครู ประถมกสิกรรม วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๖๕ สอบไล่วิชาชุดพฤกษาศาสตร์ ของกระทรวงศึกษาชุดมัธยม ได้เป็นที่ ๑ ของประเทศไทย รับรางวัล ๑,๐๐๐ สถานศึกษา มีบทความลงในหนังสือต่างๆ ออกในกรุงเทพฯ หลายชั้น ที่สำคัญคือเรื่อง ‘ความเชื่อ’ ที่เน้นความเชื่อแบบวิทยาศาสตร์วัตถุนิยม

เนื่องจากผู้วิจารณ์ได้พิจารณาค้นหาแนวคิดวิทยาศาสตร์วัตถุนิยม ในนักคิดนักประชัญญาทางสังคมไทยโดยพิจารณาจะศึกษาจากครูอ่า บุญไทย ซึ่งเคยนิยม ‘เล่นผี’ และเปลี่ยนเลิกเล่นไสยาสตร์ แต่หากเอกสารในห้องสมุดหลายแห่งไม่พบ โดยเฉพาะตำรา ‘กฤษดากรบนที่ร้าบสูง’ เขียนกระบวนการเมือง ๒๔๗๕-๗๖ ‘ไม่พบ’ ได้ทราบว่าลูกพวงปฏิกริยา คณะราชภรรฟายทหารตำราจทำลายไปมาก และเอกสารหลายชิ้นถูกค้น โดยฝ่ายปฏิกริยาคณะราชภรรฟายทหาร ถึงบ้านที่อุบล ที่ยังหลงเหลืออยู่เช่นสมุดชีวประวัติเขียนด้วยลายมือตันเอง และหนังสือที่ครูอ่าเขียนในคุก และที่เกาะตะรุเตา อีก ๑ เล่ม ‘ไม่เพียงพอแก่การตีพิมพ์เป็นหนังสือเล่มได้’ ถึง lorsque ความตั้งใจศึกษาและพิมพ์ผลงานครูอ่า บุญไทยไว้จนกว่าจะได้เอกสารครบถ้วน อีกทั้งการพิมพ์งานครูอ่า จะก่อให้เกิดการกระทบกระเทือนทางด้านจิตใจ แก่บรรดานักศึกษาและหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ในปัจจุบันอย่างมาก many และได้รับการขอร้องจากญาติมิตรที่หลงเหลืออยู่เวลานี้ ผู้วิจารณ์จึงยังคงตามเก็บเอกสารที่หลงเหลืออยู่ในบุคคลอื่นๆ อีกต่อไป จนกว่าจะหาเอกสารได้มากพอ ก็อาจจัดพิมพ์ขึ้น

ความคิดเห็นทางเศรษฐกิจ ของครูเทพ นิตยา มาพึงพงศ์

ในระยะ ๒-๓ ปีที่ผ่านมา ได้เริ่มมีนักเศรษฐศาสตร์ไทยหันมาให้ความสนใจกับเรื่องราวของไทยในอดีตขึ้นบ้าง ที่มีผลงานออกปรากฏแล้ว ก็มีเช่น “logic ประศรีอาริย์ของไทย” โดย ทวี หมื่นนิกร (อักษรศาสตร์ พิจารณ์, เมษายน-พฤษภาคม ๒๕๑๘) และ “ความคิดทางเศรษฐกิจของพระยาสุริyanuวัตร” ของนัตรทิพย์ นาถสุغا (สังคมศาสตร์ปริพัฒน์, กันยายน ๒๕๑๗) เป็นต้น การมองย้อนกลับไปในอดีตนั้นช่วยให้เราเข้าใจปัจจุบันและเตรียมพร้อมสำหรับอนาคตได้ดีขึ้น ประโยชน์ที่กล่าวไว้นี้จะเป็นข้ออ้างหรือข้อแก้ตัว หรือเหตุผลสนับสนุนก็ได้ของผู้ที่พยายามจะอธิบายให้คนอื่นเข้าใจอย่างดีๆ และง่ายที่สุดว่าทำไม่ขาดงั้นใจกับเรื่องราวในประวัติศาสตร์ ผู้เขียนเองไม่ปฏิเสธคำอธิบายดังกล่าวแต่ขอเพิ่มเติมว่า ที่มาสนใจในอดีตนั้นก็ เพราะต้องการจะศึกษาระบบเศรษฐกิจของไทยและวิถีการที่ได้มีมาจนถึงปัจจุบัน และเมื่อทวี หมื่นนิกรก็ได้แยกแยะความคิด และข้อเสนอแนะของเทียนวรรณ ไว้แล้ว และนัตรทิพย์ นาถสุกาก็ได้แนะนำให้ชนรุ่นหลังได้รู้จักกับพระยาสุริyanuวัตร จึงไม่เป็นเรื่องที่แปลก หากแต่เป็นเรื่องที่จำเป็นที่เดียวที่เราควรจะต้องรู้จักกับครูเทพ หรือเจ้าพระยาธรรมศักดิ์มัตวีอาไว้เสียด้วย

ครูเทพเป็นคนไทยคนหนึ่งที่ได้เดินโตรและใช้ชีวิตในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงของประเทศไทย การเปลี่ยนแปลงนั้นไม่ได้จำกัดอยู่แต่ใน

เรื่องวัฒนธรรม เศรษฐกิจหรือการเมือง เรื่องใดเรื่องหนึ่ง หากแต่เป็น การเปลี่ยนแปลงของสังคมโดยสมบูรณ์เลยที่เดียว เพราะฉะนั้นการศึกษา งานของครูเทพ จะสร้างหรือเพิ่มเติมແเน່ນມุ่นในการวิเคราะห์เรื่องราวในยุค นั้นอีกมุมหนึ่ง ข้อจำกัดของงานวิเคราะห์นี้อยู่ตรงที่ว่าข้อมูลประกอบมีไม่ มากนัก และภาพของสังคมไทยในสมัยนั้นชัดอยู่แต่ในส่วนบน ข้อสรุป ได้ที่จะมีขึ้นจึงเป็นข้อสรุปที่ผู้เขียนได้กระทำไปภายใต้เงื่อนไขที่จำกัด ดังกล่าวแล้วเท่านั้น ฉะนั้นจึงอาจมีการเปลี่ยนแปลงได้ถ้าเงื่อนไขเปลี่ยน แปลงไป

เนื่องจากจุดประสงค์ของผู้เขียนต้องการจะสำรวจความคิดเห็นทาง เศรษฐกิจของครูเทพ จึงได้แบ่งการพิจารณาออกดังนี้คือ ในชั้นแรกจะ สำรวจว่าในงานของครูเทพนั้น มีร่องรอยของอิทธิพลจากแนวความคิด ตะวันตกบ้างหรือไม่ ถ้ามีเป็นไปในรูปใด ต่อจากนั้นจะเป็นการทดลอง หารูปแบบทางทฤษฎีมาใช้วิเคราะห์แนวความคิดและผลงานของครูเทพ และพยายามหาข้อสรุปที่จะเป็นไปได้

ข้อสังเกตเกี่ยวกับงานของครูเทพกับช่วงเวลา

งานเขียนของครูเทพนั้น บางส่วนกับภาระ เดือน ปีอาไว บางส่วน ก็ไม่มี จากเท่าที่มีและกำหนดวัน เดือน ปีของการประพันธ์อาไว พอก จะแบ่งออกได้เป็น ๓ ช่วงเวลาดังนี้คือ

๑. ระหว่าง ๒๔๓-๖๗ เป็นงานเขียนที่ออกมายังลักษณะของบท ความ แสดงความคิดเห็นอย่างตรงไปตรงมา หรือไม่ก็เป็นการให้ความรู้ แก่ผู้อ่าน เช่น “อิคอนอมิกส์หรือเศรษฐศาสตร์คืออะไร” “ทำไมประเทศ ทั้งหลายจึงทำการค้าขาย และรัฐบาลนิชช์” และ “พรอฟเทียร์ หรือ ตลาดหน้าคุก” (เรื่องต่างๆ ของครูเทพโดยมากเนื่องด้วยเศรษฐศาสตร์)

(๒๔๗๖) กล่าวได้ว่าในช่วงนี้เป็นช่วงเวลาที่ครูเทพกำลังดำรงตำแหน่ง เสนาบดีกระทรวงธรรมการอยู่นั้น ครูเทพได้เขียนบทความลงพิมพ์อยู่ใน หนังสือพิมพ์ต่างๆ อยู่ตลอดเวลา รวมทั้งพยายามสอนให้คนรู้จักวิชา เศรษฐวิทยาด้วย

๒. ระหว่าง ๒๔๗๐-๗๓ ซึ่งเป็นเวลาที่ได้พ้นจากตำแหน่งเสนอบดี กระทรวงธรรมการ เป็นรัชสมัยของ ร. ๗ และงานเขียนของครูเทพออก มาในรูปโครงกลอนต่างๆ ความคิดเห็นในช่วงนี้ที่เน้นหนักเป็น เรื่องอิทธิพลทางการค้าของชาวจีนในเมืองไทยเห็นได้อย่างชัดเจนใน “รุก เงินเบียน” “พันธุ์เงิน” และ “อังคี” (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑, ๒๕๑๕) การตีความเกี่ยวกับเรื่องราวด้วยภาษาไทย ซึ่งเพิ่มปัญหา ให้กับรัฐบาลแทนที่จะช่วยกันขับทำงาน นอกจากนี้ก็เป็นการชี้ให้เห็น ปัญหาและทางแก้ไขภาวะเศรษฐกิจของประเทศดังปรากฏใน “เกร็ด เรื่องภาษี” “ประชาสามัญของเรารา” “ความมีขันของประเทศ” และ “ขุนทรัพย์ ๒, ๓, ๔” (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑, ๒๕๑๕) เป็นต้น

๓. ระหว่าง ๒๔๗๗-จนกระทั่งถึงแก่กรรม ช่วงนี้เป็นเวลาที่ครูเทพ ได้พ้นตำแหน่งประธานสภาผู้แทนราษฎรออกจากแล้ว และหันกลับมา แสดงความคิดเห็นในรูปของโครงกลอนอีก เนื้อหาเน้นไปในด้านความ สำคัญของการค้าระหว่างประเทศ ความก้าวหน้าของเทคโนโลยี และทาง ออกของครูเทพในช่วงนี้มุ่งเข้าหาทางสายกลาง เอาศาสนานเป็นที่พึ่ง

ในทั้ง ๓ ช่วงเวลาดังนั้น ผู้เขียนคิดว่า นอกจากจะได้ชี้ให้เห็นวิัฒนา- การทางความคิดของครูเทพแล้ว ยังมีปัจจัยอีกสองประการที่มีอิทธิพลต่อ งานเขียนนี้ ประการแรกคือความจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ ประการที่สองคือภาวะทางเศรษฐกิจและการเมืองของโลก ในด้านวิัฒนา- การของแนวความคิดนั้นจะเห็นได้ชัดเจนอย่างยิ่งจาก “นิทานเรื่องพี-

เสียบม” ซึ่งเป็นการพูดถึงการเปิดประเทศ และการพัฒนาเศรษฐกิจ ตลอดจนชาวจีนที่เข้ามามีอิทธิพลทางการค้าอยู่ในเมืองไทย ในช่วงต่อๆ มาจึงมีการเสริมแหนความคิดออกไปอีก เช่น ใน “มาตรฐานราคากาน” (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑) ซึ่งแสดงแนวคิดว่าเงินได้เข้ามามีบทบาทอย่างสำคัญถึงกับคนเราต้องลดตัวลงไปเป็นทาสของเงิน ครูเทพเห็นว่าเป็นการทำให้มนุษย์หมดอิสรภาพได้ เช่นเดียวกับการเป็นทาสในสมัยก่อน ทางออกที่ครูเทพชี้แนะก็คือการสนับสนุนการค้าระหว่างประเทศ ให้มากขึ้น เพราะ

สยามเดินเครื่องอยู่ด้วย	โภคผล
แต่ก่อนเรามีเงิน	ทองเจ้า
รายกูมพืชผู้คน	รายศักร แร่แล
นำแน่นปลาเข้าว	ปลูกขึ้นเหลือหลาย

มาตรฐานราคากาน (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑, น. ๑๓)

เมื่อค้าขายได้มากด้วยสินค้าดังกล่าว เรา ก็จะสะสมทุนได้เหมือนดังที่ประเทศไทยในตะวันตกเขาได้ทำกันมานานแล้ว และผู้ที่สะสมทุน หรือที่ครูเทพเรียกว่า ‘ผู้พนอเงิน’ (Capitalist) ก็ควรเสียภาษีให้แก่รัฐเพื่อจัดการสวัสดิการให้ผู้อื่น แนวความคิดเช่นนี้ครูเทพพยายามอธิบายใน “ความมั่นคงของประเทศ” (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑, ๒๕๑๕) นอกจากนี้แล้วครูเทพยังได้ชี้ให้เห็นถึงแนวโน้มที่จะมีความแตกต่างให้เห็นได้มากขึ้นทุกที่ นั่นก็คือ ความแตกต่างระหว่างตัวเมืองกับชนบทใน “สภาพพื้น” (โครงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๑) และในช่วงเวลาสุดท้ายนี้แนวความคิดของครูเทพมุ่งไปในทางที่ตักเตือนมนุษย์ โดยเฉพาะคนไทยให้

ผลกระทบจากการรุกรานทางเศรษฐกิจระหว่างประเทศ และความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยี ซึ่งเปรียบเสมือนมีดสองคมใน “โลกลับเครื่องจักร” (คลังคลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๒)

สำหรับอิทธิพลของปัจจัยอื่นอีกสองประการที่ได้กล่าวไว้นั้น ความจริงก็คือในสถาบันพระมหากษัตริย์แสดงออกอย่างชัดแจ้งมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในงานเขียนช่วงที่ ๒ และ ๓ ดังปรากฏใน “แม้มเมฆคำยังแรมขอนน้ำเงิน” และในงานชิ้นอื่นๆ ที่ต่อต้านการกุมอำนาจทางเศรษฐกิจของชาวต่างชาติในเมืองไทย ซึ่งผู้เขียนเห็นว่าเป็นแนวความคิดที่ยืดมั่น กับนโยบายปลูกใจให้รักชาติในสมัยของรัชกาลที่ ๖ ในส่วนที่จะแสดงให้เห็นว่าภาระทางเศรษฐกิจและการเมืองมีอิทธิพลต่อความคิดของครูเทพนั้น ผู้เขียนมองเห็นครูเทพเสมือนเป็นตัวกลางที่คอยบอกรักษาและถ่ายทอดความเคลื่อนไหวในต่างประเทศ รวมทั้งชี้แนะด้วยดังเช่นใน “เกรียงเสนาสู่เศรษฐกิจสงกราม” และใน “เศรษฐกิจตกต่ำ” (คลังคลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๒) เป็นต้น

แนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์ของครูเทพ

การศึกษาของครูเทพนั้น ดังเป็นที่รู้กันอยู่ว่าอยู่ในแขนงของการศึกษา แต่ในงานเขียนของครูเทพนั้น ความคิดทางเศรษฐศาสตร์แสดงตัวออกมาอย่างเห็นได้ชัด ชัยสิริ สมทวนิช คาดว่าครูเทพได้รับอิทธิพลทางความคิดทางการเมืองจากกลุ่มสังคมนิยมเฟเบรียน ในช่วงเวลาที่ไปศึกษาต่อที่อังกฤษ เพราะฉะนั้นจึงไม่เป็นการแปลกประหลาดที่จะคาดคะเนต่อไปด้วยว่า เมื่อในทางเศรษฐกิจครูเทพก็นำที่จะได้รับเอาความคิดของกลุ่มนิยมเฟเบรียนมาด้วย ครูเทพเดินทางไปอังกฤษในช่วงที่

กลุ่มสังคมนิยมเพ�เบี้ยนกำลังมีอิทธิพลเป็นอย่างมากในอังกฤษ^๓ ทัศนคติทางเศรษฐกิจและการเมืองของพวากเพ�เบี้ยนนี้ ขัดแย้งในประเด็นหลัก กับพวากอนรุกษ์นิยมและเสรีนิยมในแท็งท์ว่า เพ�เบี้ยนยอมรับอำนาจของรัฐ (ซึ่งจะต้องเป็นไปตามระบบอันรุนแรงนุญ) ให้เข้ามายื่นส่วนในการควบคุม เศรษฐกิจ “ไม่เห็นด้วยกับการแข่งขันอย่างอิสระ แต่แตกต่างจากพวาก มาร์กซิสต์ในสมัยนั้นในประเด็นเรื่องมูลค่าส่วนเกิน ในขณะที่มาร์กซ วิเคราะห์มูลค่าส่วนเกินจากการกดขี่แรงงาน การเปลี่ยนแรงงานจาก ทรัพยากรของบุคคลมาเป็นสินค้า พวากเพ�เบี้ยนชี้ให้เห็นการกดขี่ในเรื่อง ของค่าเช่า โดยยึดเอาพื้นฐานทางความคิดของริคาร์โดและมิล (ผู้พ่อ) ในเรื่องค่าเช่าที่ดินในภาคเกษตรกรรมมาขยายเข้าไปในภาคอุตสาหกรรม เพื่อจะแสดงให้เห็นว่าวิธีวิเคราะห์ในลักษณะนี้เป็นการแสดงมูลค่าส่วน เกินที่แท้จริง ในขณะที่แนวความคิดของพวากเพ�เบี้ยนแตกต่างไปจาก มาร์กซ ในประเด็นนี้ ส่วนที่หั่งสองฝ่ายมีความเห็นสอดคล้องกันก็คือ การยอมรับการปฏิวัติอุตสาหกรรมและการไม่ยอมรับกรรมสิทธิ์ส่วนตัว

ฉะนั้น เวนน์ หนึ่งในกลุ่มผู้ก่อตั้งกลุ่มสังคมนิยมเพ�เบี้ยนสรุปความ คิดทางเศรษฐศาสตร์ของกลุ่มไว้ดังนี้^๔ คือ

๑. ค่าจ้างที่แรงงานไร้ฝีมือได้รับจากการทำกำไรผลิตในพื้นที่ดินที่มี ความอุดมน้อยที่สุด และด้วยทุนในระดับที่ต่ำ ในสภาพที่ไม่เอื้ออำนวย ต่อการผลิตจะเป็นมาตรฐานโดยธรรมชาติในการกำหนดค่าจ้างสำหรับ แรงงานไร้ฝีมือโดยทั่วไป

^๓ ดู ชาญวิทย์ เกษตรศิริ “สังคมนิยมเพ�เบี้ยน,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์, (พฤษภาคม ๒๕๑๗) หน้า. ๖๙-๗๓ และ

George Lichtheim, A Short History of Socialism, Fontana Collins, Great Britain, 1975, p. 217.

^๔ Lichtheim, เรื่องเดิม, หน้า ๒๑๑-๒.

๒. ถ้ากำหนดให้การเจริญเติบโตของประชากรเป็นไปในลักษณะที่เป็นไปเองโดยธรรมชาติ ไม่มีการควบคุม ค่าจ้างขั้นต่ำจะเท่ากับอัตราค่าจ้างที่พอเพียงจะเลี้ยงดูแรงงานไร้มือและครอบครัวให้มีชีวิตอยู่เพื่อที่จะผลิตแรงงานไร้มือรุ่นต่อไป

๓. การใช้ที่ดินที่มีความอุดมมากขึ้น แรงงานที่มีฝีมือและทุนจะก่อให้เกิดส่วนเกิน แต่ส่วนเกินนี้จะตกเป็นผลประโยชน์ หรือค่าเช่าของผู้ที่เป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิตเท่านั้น แรงงานที่มีฝีมือจะได้รับส่วนแบ่งหรือค่าเช่าแรงงานเพียงส่วนหนึ่งเท่านั้น แต่ไม่ทั้งหมด นอกจากนี้ความมีฝีมือยังเกี่ยวข้องโดยตรงกับการศึกษา ดังนั้นคนที่มีการศึกษาสูงกว่าก็จะได้รับค่าเช่าแรงงานสูงกว่าคนที่มีการศึกษาต่ำกว่า หรือจะพูดอีกทางหนึ่งก็ได้ว่าคนฐานะดีกว่า ก็มีการศึกษาสูงกว่า และจะได้รับค่าเช่าแรงงานมากกว่า นอกจากนี้ผู้ที่เป็นเจ้าของทุนก็ได้รับผลตอบแทนมากกว่าที่ควรจะได้รับ เพราะมีบทบาทในการผลิตน้อยมาก พุดง่ายๆ ก็คือนายทุนมีสถานภาพเช่นเดียวกับเจ้าของที่ดิน เป็นผู้ผูกขาดแม้ว่าระบบเศรษฐกิจนั้นจะมีการแข่งขันสมบูรณ์ก็ตาม และถ้าจะมีใครเรย়েว่า นายทุนมีบทบาทสำคัญ เพราะเป็นผู้สร้างสมทุน ซึ่งเป็นปัจจัยที่จำเป็นในการพัฒนาอุตสาหกรรม พวกละเป็นนักให้ความเห็นว่า การสะสมทุนเป็นเรื่องสำคัญแต่ไม่จำเป็นว่าจะต้องให้มีชนชั้นนายทุนอยู่ในสังคมเพื่อจะทำหน้าที่นี้ การออมทรัพย์สามารถกระทำได้โดยชุมชนส่วนรวม ไม่จำเป็นจะต้องพึ่งปัจเจกบุคคล

ท้ายที่สุดพวกละเป็นนักอีกว่า “พื้นดินที่อุดมเหมาะสมแก่การเกิดของสังคมนิยม จะต้องมาจากการร่วมมือกันไม่ใช่การขัดแย้งกันทางด้านชนชั้น”^๓ หรือถ้าจะสรุปให้ชัดลงไปอีก ก็ต้องว่าพวกละเป็นนัก “ยึดมั่นในระบอบประชาธิปไตยและการจัดระเบียบ แต่ไม่ขัดข้องที่จะให้มีการใช้อำนาจ

^๓ ชาญวิทย์, เรื่องเดิม, หน้า ๗๓.

อย่างเป็นธรรม (enlightened authoritarianism) เงื่อนไขขั้นพื้นฐานก็คือ สังคมนิยมจะต้องมาจากการให้สวัสดิการตามระบบของประชาธิไตย “ไม่ใช่โดยการขัดแย้งทางชนชั้น และให้มีการดำเนินงานโดยระบบข้าราชการ”^๔ ซึ่งในประเดิมหลังนี้ทำให้มีผู้สรุปว่าพวกเพเบี้ยน ซึ่งประกอบไปด้วยข้าราชการ ปัญญาชนและชนชั้นกลางนั้น เป็นพวกใน “ระบบการบริหารราชการแบบเบ็ดเสร็จ”^๕ ที่ไม่เห็นด้วยกับระบบเศรษฐกิจแบบเสรีนิยม และเหตุที่บุคคลประเภทดังกล่าวยอมรับแนวความคิดของพวกเพเบี้ยนได้อย่างสะดาวกใจก็ เพราะเห็นว่าแนวความคิดนี้ “ไม่ใช่ทั้งเสรีนิยมและมาร์กซินิยม”^๖ ซึ่งตามความเห็นของครูเทพแล้วน่าจะเป็น “มัชณามปฎิปทา” ที่ท่านต้องการนั้นเอง (คงกลอนของ ‘ครูเทพ’ เล่ม ๒) ครูเทพได้แสดงความเชื่อมั่นของท่านออกมายืนปูของการทำางานรับใช้ราชการอย่างเต็มที่ และยังได้เผยแพร่ความคิดของท่านให้เป็นที่รู้กันทั่วไปด้วย ถ้าเราจะลองเปรียบเทียบแนวความคิดของครูเทพ จากงานเขียนของท่านเท่าที่พอจะรวบรวมได้กับแนวความคิดของกลุ่มสังคมนิยมเพเบี้ยน จะเห็นว่า “จุดยืน” ของทั้งสองไม่ไกลจากกันเลย เราจะเริ่มต้นจากการที่ครูเทพยอมรับในชั้นแรกก็ได้ว่า

จำเป็นเป็นประเทศแล้ว	ฉันได
จำกไม่อ้อมไม่ไทย	ทั่วหน้า
ทัดตนนพ่นรถไฟ	ในป่า คงดอย
เหมือนแร่ส่วนไร่ค่า	ป่าไม้ไทยทำ ควรแล

ขุมทรัพย์ ๔
(คงกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๑๕๐)

^๔ Lichtheim, เรื่องเดิม, หน้า ๒๐๘.

^๕ คำแปลของผู้เขียนจากคำว่า bureaucratic collectivists น่าจะมีคำแปลคล้ายกันนี้

^๖ Lichtheim, เรื่องเดิม, หน้า ๒๑๕.

และการที่จะอบรมไทยให้เป็นผลสำเร็จนั้น ครูเทพยอมรับว่า

นิสัยชาติเปลี่ยนช้า	ประเทศไทย
กวันตกคุณลุยได้	กวันออกค่าลึงหลวง
 และ	
หนึ่งแห่งสภาพรุก	สยามทุกทิวावัน
ก์แห่งรัฐบาลนั้น	จะช่วยรุกๆ แก้ไข
ฐานะของไทย อดีตกับปัจจุบัน (โครงกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๑๔๕-๖)	

ซึ่งเมื่อมีความจำเป็นดังนี้ ครูเทพเห็นว่ารัฐจะต้องเป็นผู้นำในการริเริ่มทั้งปวง ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือครูเทพเริ่มพูดถึง “มีมีอคระชี” ก็ต่อเมื่อประเทศได้ผ่านพ้นการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ๒๔๗๕ ไปแล้ว ดังจะเห็นได้จาก วัภยูโก โลโก (โครงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๑๕๒) ซึ่งแต่งขึ้นเมื่อ ๒๔๗๗

Corporate State	ถ้าสำเร็จก็วิเศษประเสริฐศรี
ฟังโดยศพท์รับว่าสามัคคี	เป็นคุณงามความดีที่พอเพียง
ถ้าแม้ผู้ปกครองลงคลองกัน	ผู้ได้รับปกครองเป็นของเดียว
ว่าหันหน้าหากันมิชวัญเวียง	หวังเพดียงส่วนรวมร่วมกันไป
อันว่าคือโพธิสตทกนั้น	แม้มีมีอคระชีก็มีได้
รัฐบาลก้าวหน้าพากไร	ตามแผนผังคงไว้ให้ขอบที่

จากการขึ้นนี้เราจะเห็นได้ว่าครูเทพเสนอให้รัฐเป็นผู้วางแผนผังและนำทางให้กับประชาชน ซึ่งที่จริงแล้วความคิดดังกล่าวก็ปรากฏอยู่ในงานเขียนช่วงแรกของครูเทพเช่น “นครพาณิชย์และกิจของนครกินาล”

“สยามกับพาณิชย์” และวิธีของราชการกับวิธีของพาณิชย์ (เรื่องต่างๆ ของครุเทพ) แต่มาในคราวนี้อภิมาศมากกว่าเป็นเป้าหมายที่ท่านเห็น สมควรจะต้องยึดถือเอาไว้ ทั้งนี้ก็ เพราะ

ต่างประเทศรายรับทำลำพัง รายรับของเรายัง
ไม่คุ้นไม่เคยควรหรือ

กรุงข้ายายเมืองขยายปลายมือ กรรมกรอึงอ้อ
สอบเมืองไม่มีงานทำ

หวังฟื้นฟูเมืองเพลงเกิน แข่งเศรษฐกิจเกิน
กำลังเห็นหวังมากไป
นิติธรรมของเราเล่าให้รู้ รัฐจุฬารายรับโคล
มิใช่รายรับกระคุนรัฐตาม

บุญทรัพย์ที่ ๓
(โกลงกlossenฯ เล่ม ๑, น. ๕๕-๙)

และเมื่อการเข้าไปจัดระเบียบโดยรัฐเป็นที่ยอมรับหนทางที่รัฐควร จะดำเนินการนั้น ครุเทพได้เสนอแนะไว้เป็นประเด็นใหญ่ๆ ดังนี้คือ การศึกษา การค้า การเพิ่มประชากร และการปรับปรุงอุปนิสัยและการทำงานของคนไทยก่อนที่จะก้าวไปถึงรายละเอียดของข้อเสนอแนะเหล่านี้ ควรจะตั้งข้อสังเกตไว้ในที่นี้อีกด้วยว่าครุเทพไม่เห็นด้วยกับการแข่งขัน ในทางเศรษฐกิจ หรือที่ท่านมักจะเรียกอยู่เสมอว่าเป็น “เศรษฐกิจรวม” อันจะนำมาซึ่ง “เศรษฐกิจ” ข้อร้องเกียจที่ท่านอ้างถึงอยู่เสมอ ก็คือการแข่งขันในทางเศรษฐกิจทำให้มุขย์ต้องตกเป็นทาสของเงิน ดังที่ว่า

เก่าGRAMเพราະນຸ່ມຍິໄຕ	ທາສມນຸ່ມຍີ
ເສື່ອມອີສຣກາພສຸດ	ສມັກຮ່າສົວ
ໃນມ່ກຽມພເຣະມນຸ່ມຍິຖຸຈ	ທາສແໜ່ງ ເພີນແຂ
ກັດສີທີ່ອີສຣກາພໄດ້	ທາສທັງໂກວິຫີ

ມາຄຣາວັດຮາຄາຄານ
(ໂຄລັງກລອນໆ ເລີ່ມ ១, ນ. ១០៥)

ທາງອອກປະກາດແຮກ ກີ່ດື່ອ ເຮັດໃຫ້ກັບສຶກສາແກ່ປະຊາຊົນ ຊຶ່ງຄຽເທັບ
ໃນສູ່ນະຂອງເສັນບັດກະທຽບຮຽມການ ຂ້າຮາຊກາຮແໜ່ງຮູ້ ໄດ້ດຳເນີນ
ການໄປອ່າຍ່າງໃຈນັ້ນເປັນທີ່ຮູ້ກັນດື່ອຢູ່ແລ້ວ ມີຈຳເປັນຈະຕ້ອງກຳລ່າວໜ້າອົກໃນທີ່ນີ້
ໃນທາງທີ່ສອງຊື່ເກີຍກັບການຄ້ານັ້ນ ນອກຈາກຮູ້ຈະຕ້ອງລົງມື້ອເອງກ່ອນ ດັ່ງ
ໄດ້ອ້າງຂໍຂວາມຈາກ “ບຸນກວັບພົບທີ່ ៣” ໄວໜ້າງຕົນແລ້ວ ຄຽເທັບຍັງເສັນອະນະ-
ໄຟມີການສະສົມເຈັນທຸນໄວ້ເພື່ອອໍານວຍກວາມສະດວກອົກ ໂດຍໄຟມີການຈັດຕັ້ງຄລັງ
ອອມສິນ ແລະຂໍຍາຍສາ່າໄປໄຟທັງປະເທດໃຫ້ທຸກໝູ່ໃຫ້ໄດ້ຮັບກວາມສະດວກ
(ກຳໄໝໂຄງຜູ້ຮ້າຍຈຶ່ງຊຸມຊູມ, ໂຄລັງກລອນໆ ເລີ່ມ ១, ນ. ២១៨) ເປີດບົດການ
ສິນເຊື່ອ ໃຫ້ຮູ້ເປັນຜູ້ຄໍ່ປະກັນ ຂໍຍາຍກີຈາກສະຫງຼົນໂດຍເນັພະສະຫງຼົນ
ສິນເຊື່ອເພື່ອຊ່ວຍເຫຼືອຫວານາ ພັນກັງນາສະຫງຼົນກີ່ທ່ານໄດ້ຈ່າຍເພະນີມກີ່ການ
ສຶກສາກັນມາກັ້ນແລ້ວ ນອກຈາກນີ້ກີ່ຄວາມທີ່ຈະໃຫ້ຫວັງວິເຄີມການໃໝ່ເຄື່ອງຈັກ-
ກລແລະເກໂຄໂນໂລຍີໃໝ່ໆ ໃນທາງເກະຫຼາກຮຽມໃໝ່ມາກັ້ນແລະປັບປຸງການ
ຂລປະການ (ບຸນກວັບພົບທີ່ ២, ໂຄລັງກລອນໆ ເລີ່ມ ១, ນ. ១៩១ - ៤)
ປະເດີນທີ່ສຳຄັນໃນຂໍ້ເສັນທີ່ສອງນີ້ອີກປະກາດແນ່ງກີ່ກົດກົດຂໍ້ອົດ
ອິທີ່ພລືພ່ອຄ້າຕ່າງໆທີ່ເຂົ້າມາທຳມາຄ້າຂາຍຍອຍູ່ໃນເມືອງໄທ ເພື່ອເປີດໂອກາສ
ໃຫ້ຄູນໄທໄດ້ເຂົ້າໄປມົນທັກໃນການຄ້ານັ້ນ ການຕ້ອຕ້ານອິທີ່ພລທາງການຄ້າ
ຂອງໜ້າຕ່າງປະເທດນີ້ ໙ັ້ນທັກມາກັບໜ້າຈືນໃນເມືອງໄທ ແນວດວາມຄືດ

ที่ครูเทพแสดงออกในเรื่องของชาวจีนนี้แทบจะเรียกได้ว่าสะท้อนงานเขียนของ ‘อัศวพาหุ’ ออกมาในทุกขั้นตอนที่เดียว”

นอกจากจะได้ชี้แนะว่าการสะสมทุนของระบบเศรษฐกิจไทยนั้นเป็นไปได้โดยความร่วมมือระหว่างรัฐกับราชภูมิ ตลอดจนกระทำการนำเงินทุนนั้นมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการได้บ้างแล้ว ครูเทพยังได้ออกความเห็นไว้ว่า ‘ผู้พะโนเงิน’ (capitalist) นั้นข้ามมาอยู่ในเมืองไทยและมีวิธีแสวงหากำไรและผลประโยชน์อื่นๆ ได้อย่างไรบ้างใน “เกร็ดเรื่องภาษี” (โคลงกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๒๓๐-๙)^๗ ซึ่งเป็นการพรรณนาที่นำเสนอจากเพาะจนกระทั้งทุกวันนี้ ปัญหานี้เรื่องการค้าข้าวเกี่ยวกับการโอนกล่องของความรับผิดชอบดังที่ครูเทพได้เปรียบเปรยเอาไว้ไม่อย่างไรก็ตามจาก “เกร็ดเรื่องภาษี” และในที่อื่นๆ ครูเทพได้เสนอให้มีการจัดเก็บภาษีในลักษณะก้าวหน้า (progressive tax) เพราะว่า

ราชภูมิรัฐราษฎร์

เลือเลิศประเสริฐครี

เจริญรัฐพาณิชย์

รัฐภานิคมากมี

กำลังราชภูมิชาติพลี

ช่วยรัฐได้คิจวิงເອຍ

.....

.....

(ลูกคู่) เจ้านักกระทุงເອຍ

^๗ ผู้สนใจควรลองอ่าน “พันธุ์เจริญ” “ต่อรอง” “รูกเงยบเงยบ” “อเมริกากับอเมริกัน” “อังกฤษ” และ “ลาแล้วพันธุ์เจริญ” เปรียบเทียบกับงานของอัศวพาหุ เช่น “โคลนติดล้อ” และ “ยิ่วแห่งบูรพาทศ” เป็นต้น

^๘ ถูกภาคผนวกที่ ๑

พวກ 'เจ้าคอชูง'^๕
ก็ไม่น้อบยน้อยที่ไหน

เสียภาษีมากได้
จะเท่าไก่เจ้านักกระทุง
ความมีจนของประเทศไทย
(โครงกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๑๐๕-๑๐)

การสนับสนุนให้เก็บภาษีคนมั่งมีก็มีวิธี เช่น

โดยนิยมยกย่องผู้
ให้ตนตั้นแนวบุญ
จ่ายทรัพย์ส่งสนับสนุน
เนื่อยรัฐพลีเลี้ยง

เพื่อคุณ นานา
บ่มเพี้ยง
แบบศาส- นานอ
จากผู้พะโนเงิน

มาตรฐานดราคำน
(โครงกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๑๐๖)

ในทางที่สาม ครูเทพเสนอให้มีการเพิ่มประชากร เพราะประเทศไทยมีที่ดินอยู่อย่างเหลือเฟือ และเป็นการแก้ปัญหาการขาดแคลนแรงงานที่ถูกต้อง แทนที่จะใช้วิธีเปิดประเทศต้อนรับแรงงานจากต่างประเทศเข้ามาดังเช่นในสมัยก่อน ซึ่งมีผลทำให้ชาวต่างชาติเข้ามาทุกอำนาจทางเศรษฐกิจได้ และการเพิ่มประชากรเพื่อเพิ่มพูนแรงงานในคราวนี้จะเป็นการสร้างแรงงานที่มีคุณภาพ เพราะประเทศไทยมีการวางแผนการศึกษาไว้เป็นอย่างดีแล้ว

^๕ จากเชิงอรรถที่ ๑ โครงกลอนฯ เล่ม ๑, หน้า. ๑๑๐. ให้ความหมายดังนี้ 'เจ้าคอชูง' ออกจากคำพ่อค้าชูง แปลว่า เศรษฐี เพราะแต่ก่อนใครเป็นพ่อค้าชูง คนนั้นเป็นเศรษฐี

อย่างไรก็ตาม ครูเทพก็ยังมีข้อหนักใจอุย្ឳในเรื่องอุปนิสัยในการทำงานและการใช้จ่ายของคนไทยดังแสดงความเห็นไว้ใน “กระดูกสันหลัง” (โครงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๑๒๐-๑) ว่า

ข้าแต่สูเจ้าชาวนา	ข้าขอบูชา
ว่าสูเลิศมนุษย์สุดแสง	
	
เลี้ยงเทศาเลี้ยงไทยไม่เบา	ตัวข้าปวดลาอา
แลกเปลี่ยนสินค้าควรเมือง	
ครรภกิจพาณิชย์รุ่งเรือง	เจ้าไม่ฝึกเคือง
วัดวาอารามจำเรียง	
กินปั้งเล่นบ้างอย่างเพลิน	ทำบุญเหลือเกิน
กับวัดกับพระระไบ	
ยามยกยังพอกหันได	ทองสะสมไว
ขายหมุดจำนำองไว่นา	
ไอสูผู้พร่องศีกษา	อคทหนักหนา
ไทยได้ไปไทยไทยกรรม	
และถึงแม้ว่าจะมีข้อซักจุ่งใจให้ขยันทำงาน แต่ก็ไม่เป็นผล ดังที่ครูเทพได้ยกกรณีชาวบ้านที่จะอ่ำมาให้เห็นเป็นตัวอย่างว่า	

กำไรเง่งกำลังงาน	ขนานยอดขบวนยา
มิอาจยั่วประช้าพา	จะอ่ำให้ริขาวายขวน
เพราะคนน้อยกระทำนิด	บากกิกิจพาณิชย์ปวน
บ่มีมารครบ่มีผล	และค่างคนก็ค่างทำ

ยถางรวม
(โครงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๑๒๘-๕)

ซึ่งในความท้อใจของครูเทพนี้^{๑๐} ทำให้ผู้เขียนย้อนนึกไปถึงความเห็นของนายจอร์ช เบอนาร์ด ชอร์ สมาชิกผู้หนึ่งของกลุ่มสังคมนิยม เพื่อเป็นที่ว่า อุปสรรคที่สำคัญต่อการแพร่ขยายสังคมนิยม ก็คือ ความโง่เง่าของชนชั้นกรรมมาชีพนั้นเอง^{๑๑}

ในท้ายที่สุดของการเปรียบเทียบแนวความคิดของครูเทพกับกลุ่มสังคมนิยมเพื่อเป็นนี้ ครูเทพยังย้ำๆ จริงๆ ให้เด่นชัดขึ้นมาอีกด้วยการประณามการเปลี่ยนแปลงโดยการปฏิวัติ และชี้ให้เห็นประโยชน์ของการวิวัฒนาอย่างช้าๆ แต่ทว่าด้วย ลอดคล้องกับนโยบายหลักของพวงเพื่อเป็น ดังที่มีผู้แนะนำนามเอาไว้ว่าเป็นพวง “ค่อยเป็นค่อยไป” (gradualism)^{๑๒}

สักว่า ปฏิวัติชักทำลาย
ถึงจะหมายก่อสร้างกีปางหลัง
ในระยะทดลองค้องผลัดพลัง
บทบาทยังป่วนแปรไม่แน่นัก
เดินทางชักปฏิวัติชักสงบ

^{๑๐} ทั้งๆ ที่ครูเทพเองก็เห็นด้วยว่ามีการกดขี่ขุ่นគิดแรงงาน ดังที่ว่าไว้ใน “ประชา-สามัญของเรา” (iko long klon) เล่ม ๑ หน้า ๒๑๑.

เจ้ากรรมการอย

อยู่ในนคร	หรือป่าดอนชานบท
เวลาเป็นของเขา	ไม่ใช่ของเจ้าทั้งหมด
ขาดเงินทองก็ต้องอด	ทุกสิ่งกำหนดค่า oxy

^{๑๑} Lichtheim, เรื่องเดิม, หน้า ๒๐๖.

^{๑๒} เรื่องเดียวกัน.

อา江北ราบวิวัฒน์รักกุมหนัก
จริงอยู่ช้า - แต่ว่าถ้าพร้อมพรัก
ย้อมประจักษ์ผลพลันเท่ากันเยย

คำร่วมโลก
(โกลงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๓๗)

วิเคราะห์บทบาทของครุฑ์และผลกระทบที่ตามมา

ครุฑ์เป็นคนในยุคสมัยแห่งการเปลี่ยนแปลงและยังเป็นคนพิเศษมากกว่าคนอื่นๆ อีกมาก ตรงที่ว่าได้เข้าไปมีบทบาทในการต้อนรับการเปลี่ยนแปลงนั้นด้วยคนหนึ่ง ในเมืองจุบันนี้ ยังไม่มีผู้ใดสร้างทฤษฎีเกี่ยวกับการเปิดประเทศไทยในปี พ.ศ. ๒๕๙๙ ให้แตกต่างไปจากที่นายเจมส์ ซี อินแกรม “ได้แสดงเอาไว้”^{๑๓} ผู้เขียนก็จะต้องขอเชื่อนายอินแกรมไปพลงก่อนว่า เหตุที่ประเทศไทยต้องเปิดประเทศในสมัยนั้นก็เพราะฝรั่งต้องการสินค้าโดยเฉพาะข้าวจากไทย ซึ่งถ้าจะอาศัยการวิเคราะห์ในเชิงประวัตศาสตร์ตามแนวมาร์กซิสม์แล้ว การเปิดประเทศ (หรือสังคม) โดยพลังจากภายในออกดังนี้ เป็นเงื่อนไขที่จำเป็นในการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตแบบเอเชีย (Asiatic mode of production) “ไปเป็นระบบทุนนิยม”^{๑๔} นับว่าหงส์สองมีความเห็นที่เสริมไปในทางเดียวกัน แต่ประเด็น

^{๑๓} James C. Ingram, Economic Change in Thailand 1850-1970. Stanford University Press, 1971.

^{๑๔} Karl Marx. Pre-Capitalist Economics Formations, translated by Jack Cohen, edited and with an introduction by E.J. Hobsbawm. International Publishers, N.Y., 1966, pp. 33-8.

ที่ควรจะพิจารณาในลำดับต่อไปก็คือ เรายังได้เริ่มทำการติดต่อกันข่ายกับชาวต่างชาติในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๗๘ ตลอดมาจนถึงในสมัยของครุเทพ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่เกิดขึ้นนี้ประกอบกับการคมนาคมที่สะดวกมากขึ้น ช่วยให้การถ่ายเทความคิดโดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจและการเมืองเป็นไปได้อย่างง่ายดาย แต่ทำไมปฏิกริยาที่เกิดขึ้นในเมืองไทยในยุคหัวเลี้ยวหัวต่อนี้โดยเฉพาะในชนบทจึงไม่รุนแรงดังในประเทศไทยเพื่อนบ้าน เช่น พม่าและเวียดนาม ในช่วงเวลาเดียวกัน^{๑๕} อัมมาร สยามวลา เจ้าของคำรามนี้พยายามแสวงหาคำตอบในด้านของกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดิน ระดับของผลผลิตและความสามารถในการลงทุนของกลิตร แต่ถ้าเราจะยอมรับกันว่า หลังจากการปฏิรูปการปกครองในสมัยรัชกาลที่ ๕ กรุงเทพฯ สามารถควบคุมจากท้องที่เศรษฐกิจและการเมืองไว้ได้โดยสิ้นเชิง ปัญญาชนและข้าราชการในระดับครุเทพจะเป็นกลุ่มคนส่วนน้อยที่นำจะคาดการณ์ได้บ้างว่า จะเกิดความขัดแย้งได้อย่างไรบ้างในสังคมไทย โดยอาศัยจากทั้งประสบการณ์และความรู้ที่ได้รับจากต่างประเทศ จะนั่นการแสดงออกของครุเทพจึงเป็นการกระทำไปตามเป้าหมายที่ผู้เขียนคิดว่าท่านได้ตั้งเอาไว้ ซึ่งมีอยู่สองประการใหญ่ด้วยกัน คือ หนึ่งให้มีการเปลี่ยนแปลงและความเจริญก้าวหน้า โดยไม่มีการปฏิรูป และสองความจงรักภักดีในสถาบันพระมหากษัตริย์ ในเป้าหมายอันดับแรกนั้น ครุเทพได้ใช้วิธีการและเสนอแนวทางปฏิบัติไว้มากมายดังได้กล่าวถึงแล้ว ซึ่งพอจะสรุปได้ว่าท่านดำเนินวิธีการหรือต้องการจะให้ดำเนินวิธีการเหล่านั้นก็เพื่อจะลดความแตกต่างระหว่างตัวเมืองกับชนบทให้รับเทคโนโลยีใหม่ๆ เข้ามา และในขณะเดียวกันก็ให้รับจัด

^{๑๕} Ammar Siamwaila, "Land Labour and Capital in Three Rice-Growing Deltas of Southeast Asia 1800-1940," Center Discussion Paper No. 150, Yale University, July 1972, pp. 35-6.

การปรับปรุงองค์กรสถาบันต่างๆ ให้สอดคล้องและก้าวไปด้วยกันได้ ดัง เช่นที่ปรากฏใน “โลกกับเครื่องจักร” (โคลงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๑๓๐-๖) เป็นต้น ซึ่งถ้าจะมองจากทัศนะของมาร์กซิสต์ก็จะเห็นว่าครูเทพนั้น “ถ่วง” วิวัฒนาการของสังคม “ไม่ปล่อยให้สังคมดำเนินไปในทางที่ควรจะเป็น นั้นก็คือปล่อยให้มีความขัดแย้งระหว่างชนชั้น จนกระทั่งถึงจุดแห่งการปฏิวัติ หรือปล่อยให้ระบบทุนนิยมทำลายตัวของมันเอง และยังท่านแสดงทัศนคติอย่างใน “เป็นตัวเรารึกว่า” (โคลงกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๘๒-๓) แล้ว ผู้ที่เห็นด้วยกับแนวความคิดพวkmาร์กซิสต์จะยังเห็นว่าท่าน “ล้าหลัง” ที่เดียว เราอาจจำกันได้ว่าความคิดของ นายอ็อดเวิร์ด รอย ^{๑๖} วิเคราะห์บทบาทของครูเทพอีกทางหนึ่งก็ได้ว่า รอยยอมรับว่าปัจจัยในการผลิตที่มีอยู่และการจัดสรรปัจจัยนั้นๆ ขึ้นอยู่กับความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีและสังคม ตามทัศนะของвен รอย แบ่งออกได้เป็นสองส่วนคือ เทคโนโลยีและองค์กรสถาบัน เทคโนโลยีนั้น ผูกพันมุ่งยังกับสิ่งแวดล้อมไม่ว่าจะเป็นความรู้ หรือการนำเอาความรู้มาประยุกต์ใช้และความชำนาญงาน พูดง่ายๆ เทคโนโลยี คือสิ่งที่เอื้ออำนวยให้มุ่งยังสามารถตัดแปลงสภาพวัตถุมาใช้ได้อย่างเหมาะสมกับการผลิต การแจกแจงและการบริโภค ส่วนองค์กรสถาบันนั้นผูกพันมุ่งยังไว้ซึ่งกันและกัน ทั้งสองส่วนนี้เป็นเนื้อหาของสังคม แต่เนื่องจากองค์กรสถาบันนั้นมีลักษณะทางโครงสร้างแบบอนุรักษณ์นิยม หรือจะพูดอีกอย่างหนึ่งก็คือต้องการจะรักษาสถานภาพเดิมเอาไว้ ในขณะที่เทคโนโลยีจำเป็นจะต้องก้าวหน้าไปเรื่อยๆ โดยเฉพาะในสังคมประเทศด้อยพัฒนาซึ่งได้รับช่วงความเจริญก้าวหน้าทางเทคโนโลยีจากต่างประเทศ ด้วยเหตุนี้ความขัดแย้งก็จะบังเกิดขึ้น สูตรของвен รอยจะมีผลได้ดังนี้คือ ถ้าหากความ

^{๑๖} Edward Van Roy, Economic Systems of Northern Thailand : Structure and Change, Cornell University Press, New York, 1971. pp. 3-14.

ขัดแย้งดังกล่าวไม่ได้ก่อให้เกิดประดิษฐกรรมอะไรใหม่ๆ ขึ้นมา ทุกสิ่งทุกอย่างยังดำเนินไปอยู่อย่างเดิม ก็หมายความว่าสังคมนั้นได้ตกอยู่ในวัฏจักรแห่งความชั่วร้าย (vicious circle) เรียกว่าองค์กรสถาบันชนจะไป แต่ถ้าสังคมนั้นเมื่อการเปลี่ยนแปลงไปในทางตรงกันข้ามและมีความเจริญก้าวหน้าขึ้นก็หมายความว่าสังคมนั้นได้เคลื่อนเข้าไปอยู่ในวัฏจักรแห่งความบริสุทธิ์ที่ดีงาม (Virtuous circle) แต่ก่อนเราจะกล่าวถึงครูเทพ เราควรจะพิจารณาดูเสียก่อนว่า ถ้าอาศัยความคิดของวน รอยนี้เป็นบรรหัดฐาน เราจะบอกได้ใหม่ว่าสังคมไทยอยู่ในวัฏจักรใด เราจะตอบคำถามนี้ได้ก็ต่อเมื่อเราได้สำรวจดูกว่าบ้านตั้งแต่การเปิดประเทศมาจนถึงสมัยครูเทพหรือแม้จนกระทั่งในปัจจุบันก็ตี ระบบเศรษฐกิจของไทยดำเนินไปในทางใด ผู้เขียนแน่ใจว่าความด้อยพัฒนาของประเทศไทยนั้น ควรจะเป็นความรู้สึกที่ทุกคนรู้ดีกันอยู่แล้ว และปัจจัยที่ช่วยกำหนดความด้อยพัฒนานี้ก็มีพอจะอ้างถึงได้โดยสรุปสักสองสามประเด็น^{๑๗} คือ

๑. การเปิดประเทศและมีความสัมพันธ์โดยเฉพาะทางการค้ากับประเทศอื่นๆ ในตะวันตกนั้น ไม่ได้ก่อให้เกิดเทคนิคในการผลิตใหม่ๆ เลย ที่เปลี่ยนไป คือปริมาณการผลิตซึ่งเพิ่มมากขึ้นโดยเฉพาะข้าว

๒. ผลประโยชน์จากการค้าขายผลผลิตดังกล่าว และทุนที่ได้มีการสะสมตกอยู่ในมือของคนกลุ่มน้อย การใช้ทุนเหล่านี้ก็เพื่ออำนวยความสะดวกให้กับการค้าส่ง-ปลีก การส่งออกและการนำเข้า ไม่ใช่เพื่อปรับปรุงประสิทธิภาพในการผลิต

๓. การเปลี่ยนแปลงในองค์กรสถาบัน เป็นไปเท่าที่พอจะดูดซับความชัดแย้งให้นุ่มนวลขึ้น และยังอยู่ในระดับที่คนส่วนใหญ่ยังทนทานต่อไปได้

^{๑๗} Peter F. Bell, "The Historical Determinants of Underdevelopment in Thailand," Center Discussion Paper No. 84, Yale University, Feb. 1970, pp. 2-4.

เมื่อเป็นเช่นนี้ก็ไม่ควรจะเป็นที่ส่งสัญญาสัมคมไทยนั้นจะถูกจัดให้เข้าไปอยู่ในวัฏจักรได แต่ในการที่จะกล่าวถึงบทบาทของครูเทพนั้น เราควรจะต้องนำเอาเป้าหมายประการที่สอง คือความจริงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์มาร่วมพิจารณาด้วย ครูเทพได้เคยเขียนเตือนเอาไวเมื่อ๒๕๗๐ ใน “ระยะต่างๆ ระยะแห่งโลก” (คลองกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๔๕-๖) ว่า

พระศรีอริย์ป्रอคคุณได	เป็นคี
ชิงสุกก่อนหามหาญ	หักแท้
การเปลี่ยนประเพณี	ยกนัก
ระยะเช่นนี้แล้ว	นำกล้าวต้องเครียม

และเมื่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากสมบูรณานาญสิกธิราชย์มาเป็น monarchy ได้เกิดขึ้น ครูเทพผู้ซึ่งยึดมั่นในการประสานประโยชน์ดังที่ท่านได้เขียนไว้ใน “ผู้เลิ่งผลเดิศกับผู้เพ่งผลสำเร็จ” (คลองกลอนฯ เล่ม ๑, น. ๔๕-๖) และใน “อุดมคติกับสัมฤทธิ์” (คลองกลอนฯ เล่ม ๒, น. ๑๖๖-๗)^{๑๓} จึงได้ยอมรับทำงานร่วมกับคณะรัฐบาลใหม่ ทั้งนี้ผู้เขียนเชื่อว่าพระท่านเห็นแก่ประโยชน์ของประเทศชาติเป็นที่ตั้ง แต่ในเมื่อประเทศไทยแม้ในปัจจุบันก็ยังไม่ได้เป็น “มหาประเทศ” และมี “เขตป้องคง”^{๑๔} (คลองกลอนฯ เล่ม ๓, น. ๕๙-๖๓) ดังที่ท่านได้ตั้งความหวังเอาไว้ ผู้เขียนจึงจำเป็นจะต้องลงความเห็นว่าครูเทพเป็น ก้า

ผู้เลี้ยงผลเลิศกับผู้เพ่งผลสำเร็จ ที่ไม่ได้รับความสำเร็จตามเป้าหมาย เพราะความพยายามและความตั้งใจดีของบุคคลผู้ซึ่งเป็นคนหนุ่มหัวก้าวหน้าคนหนึ่งในสมัยนั้น มีผลไปในทางที่ช่วยให้การขัดแย้งภายในสังคมเป็นไปในลักษณะที่ประชาชนส่วนใหญ่ทุกคนอยู่ได้นานต่อไปอีก และวัญจารแห่งความชั่ว rájของ世人 รอย กีรติมุนอยู่ต่อไป

นายฟอสเตอร์กล่าวไว้ในที่แห่งหนึ่งว่า ภาพของชีวิตที่มีคุณภาพนั้นถูกจำกัดเอาไว้ เพราะขาดแนวความคิดที่ก้าวหน้า^{๒๐} ผู้เขียนอย่างฉันขยายความออกไปว่า สำหรับเมืองไทยนั้นภาพของชีวิตที่มีคุณภาพได้ถูกจำกัดเอาไว้ เพราะแนวความคิดก้าวหน้าที่เกิดขึ้นได้ถูกบิดเบือนไปเพื่อประโยชน์ของกลุ่มคนส่วนน้อยเท่านั้น

บรรณานุกรม

- ครูเทพ. เรื่องต่างๆ ของครูเทพโดยมากเนื่องด้วยเศรษฐกิจไทย. รวม
รวมจากที่ได้พิมพ์แล้วในที่ต่างๆ, ๒๔๖๗.
- ครูเทพ. โคลงกลอนของครูเทพ เล่ม ๑-๒-๓. องค์การค้าครุสภาก,
๒๕๑๕.
- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. “สังคมนิยมเพิ่เบียน,” สังคมศาสตร์ปริทัศน์.
พฤษภาคม ๒๕๑๗.
- ธรรมศักดิ์มันตรี, เจ้าพระยา. บทประพันธ์บางเรื่องของครูเทพ. โรง-
พิมพ์สมัยนิยม, ๒๙ กันยายน ๒๔๘๕.
- Bell, Peter F. “The Historical Determinants of Underdevelopment in Thailand,” Center Discussion Paper No. 84. Yale University, February 1970.
- Foster, George M. “Peasant Society and the Image of Limited Good,” American Anthropologist. LXVII. 1965, pp. 293-315.
- Ingram, James C. **Economic Change in Thailand 1850-1970.** California : Stanford University Press, 1971.
- Lichtheim, George. **A Short History of Socialism.** Great Britain : Fantana Collins, 1975.
- Marx, Karl. **Pre-Capitalist Economics Formations.** Translated by Jack Cohen, edited and with an introduction by E.J. Hobsbawm. New York : International Publishers. 1966.
- Roy, Edward Van. **Economic Systems of Northern Thailand : Structure and Change.** New York : Cornell University Press, 1971.
- Siamwalla, Ammar. “Land, Labour and Capital in Three Rice Growing Deltas of Southeast Asia 1800-1940” Center Discussion Paper No. 150. Yale University. July 1972.

ภาคผนวก ๑
“เกร็ดเรื่องภาษา”

(ถ้าเน้นย้ำ)

ฉุยฉายเอย

บ่าวกงบงะบอน	ขอต่อหน่วย
กระซิบกระซับ	ไม่ขยาย cavity
เจ้าเป็นผู้ชาย	เห็นชัดชัด
นายท่านมั่นนี	เสียปีลະหกบท
เราเป็นข้าท่าส	กีหกบทตะพัด
หกบทของท่าน	มันไม่เหมือนของเรา
หนักເເນາເບາເວາ	เพราะเราทุนจำกัด
นายท่านชຸບເລື້ອງ	ຈິງເພີຍອັດຄັດ
หาໄມ່ກົວດັ	พິ່ງ ^๑ เอຍ

ฉุยฉายเอย

ฉันชาวบ้านนอก	ขอ กนา
ฉันต้องหาอู้	ເລື້ອງວັດວາ ^๒
อย่า嫩บประสา	ว่าจะเบียดวัด
เราขาดเตรษฐູ	คหบดີ
แม้คนพอเมໍ	ເຂົກທຸນจำกัด
ເດັກເກ່ຽວຮ່າຍ	บັນຫ້ວຍະຮັດ
ບັນກຶດນັດ	ສາຄົມເຈົ້າ ເອຍ

ฉุยฉายเอย

นายເສຍນິດທນ່ອຍ	กິພລອຍອາຍ
ສົງສາຣສມຸນ	ໃຫ້ວຸ່ນວາຍ

ยิ่งนึกยิ่งขาย-	หน้านิ่งอยู่ไม่ได้
ทนเอาสักนิด	ເຮອະເຈົ້າທີ່ຕ່ອນຫວ່າຍ
ໄຟ່ໜ້າກີຈະຄ່ອຍ	ໝາດໄປ
ເຮັດເປັນທຫර	ຮາສກາຮສອງສກ
ອອກແລ້ວທ່ານກີຍກ	ເວັນໃຫ້
ພວກເຮົາອາຈ	ເຂົ້າຊາດີ່ຈັນກີໄທ
ໜີກເລີ່ມເມື່ອໄຣ	ນະເຈົ້າທີ່ຕ່ອຍ
ໜຸຍຈາຍເອຍ	
ຈັນທຳນາເປົ່າ	ຈະເຂົາອະໄຮ
ຈັນໄມ່ມີຖຸນ	ໄ້ຫຸ່ວຸ່ນໃຈ
ສູ້ລົງແຮງໄປ	ມັນໄມ່ມີຄໍາ ^๓
ເລິກສມພັດສຽ	ໜາວສວນສບາຍ
ພວກເຮົາທັ້ງໜລາຍ	ຍັງຕ້ອງເສີຍຄ່ານາ
ຈຶ່ງໄມ່ມັ້ງນີ	ປັນປັນມາກກວ່າ
ທາໄຫ້ພ່ອຄ້າ	ສາແກ່ໄຈ ເອຍ
ໜຸຍຈາຍເອຍ	
ຈັນເປັນລູກຄ້າ	ຫນ້າເມື່ອຍ
ທາກີນ່າຍ່າຍ	ຕາມຫາຍເພື່ອຍ
ທັ້ງໜົດທັ້ງໜົ່ຍ	ມັ້ນມີທີ່ໃຫນ
ແລກຂ້າວຂ້າຍຂ້າວ	ສົ່ງເຂົ້າໃນກຽງ
ເພື່ອໄປປຳຮຸງ	ພ່ອຄ້າໃຫ້ໆໃຫ້ໆ
ໂຮງສີທັ້ງໝາດ	ເຂົາກດຽວຄາ
ພວກແກ່ຈາວນາ	ຕ່ອມາກກີໄມ່ໃຫ້
ກດທັ້ງໜັ້ນທັ້ງລ່ອງ	ໄດ້ຄລ່ອງເມື່ອໄຣ
ແກຍຢ່າເຈັບໃຈ	ລູກຄ້າເລຍ໌ ເອຍ

ធម្មជាយអេយ៍

ិចចង្វារង់វា
ខាងនាហរីកត
ខ្លួយឱ្យឲ្យមិញ
ខាងនាកែបបាន
តើយិកអីនៅមិនយិក
រោមិនិងដូក
មិនិយតាមដំគាន

ហុណ្ឌិម៉ែរាយ
ជាបីដីឈុតាយ
នៃខ្លាវិងពេកាតា
ពេតកំលងិម៉ែរាយ
កីតុងិយតាមរាជា
ធាតុជាគំនុវា
ក្រុងពេទ្យ ពិធីយេ

ធម្មជាយអេយ៍

ដំគានសំនួក^៤
វារាជាដ្ឋាន
តាមពេនប្រន
អីមិនិយតាន
ខ្លាវលើមាមាយ
ដំគានកុកុម្ភ
ចិត្តខ្លាវិញ
កោរូយិសុតាមី
ជីថែងរ៉ែងខូក

កិចចង្វារិបល
ខុងរោចខុបកល
តាមពតាតតុក^៥
គ្រីនរោមិនិយ
គ្រឿនតំឡែតុក
កុងសំរាកំវិរ
ឲ្យមុនុយិបិកុក
តាមិយតាមទុក
ជីវិកិយ

ធម្មជាយអេយ៍

រាជាដ្ឋានអុក
រោមិនិយតាន
ពតាតតុកបើនិង
មិនិយតាន^៦
រួបាណិងរោង
ពុករោចខ្លាវក
ដំគានអិលុពេក

បនករាជាដ្ឋាន
គោរកិយាយិន
ពេរាជាដ្ឋាន
ពេរាជាដ្ឋានប្រពេទ
អិលុពេកខ្លាវ
កកិខ្លាវបិតិមេ
ពតាតនអុកហំហេតុ
ផែងលេសនី យេ

ធម្មជាយអេយ

តុកកែចប័ណ្ណង	រំរងពោខៀវា
ខ្ញាតឱលងប៊ែវ	ពាករីែខ្ញាត
មេរាហោកវរាង	កៅល៉ែសត្រាតា
ទំពេកីត្រា	ថាននាយកោង
បើនុញ្ញាតា	តុកគាំ
សិះរោងកោងខាយ	ឈ្មោះទេ
ការីវកូ	ទិន្នន័យតាំង
ការីវុងកោង	ការីវុងខ្ញា
ខោងឃុនជនោ	កៅប់ អេយ

ធម្មជាយអេយ

ដោគាត់ឈ្មោះឈ្មោះ	បើនកាយកង
សិះភាសីការីវ	ឃើញកង
រួបាលិម៉ឺតុង	កៅប់យកខាងខ្ញា
កសិរិយិយិយិយិ	ការីយិយិដីនិត
កោននារោដិ	រោដិ
តោះុងរាយឈ្មោះ	ឈ្មោះិគរវា
មេនគម្រីនា	ក្រុងពេធិ៍ អេយ

ធម្មជាយអេយ

មុននាយកីឱ្យុងខ្ញុំ អុំទិ	ចំណេះផែលិះខេះខេះ
វាយភាសីការីវ	ទិន្នន័យិតិំ នំន់
រំរុំកំភាសី	មរតកិំ
ទំពេនិយិក	ឯោយេងបេងបៀន
ខោកកំតោបែប	តោះមោកមាក
បើងកនុវាយការ	ឆេះចនុកុង

เจ้าขุนมูลนาย

เรื่องจึงต้องนั่น

ฉุยฉายเอ่ย

ผู้ใหญ่บ้านว่า
โภชน์โภชน์
มันเรื่องพวงเรา
แต่ก่อนเรา “เอี้ย”
เดียวนี้เสียด้วย
ค่าน้ำของเรา
นาท่านเราเช่า
อะไรใหม่ใหม่
ฉันก็ไม่อยาก

ฉุยฉายเอ่ย

นายห้างเป็นสุข
หาได้เท่าไร
ไม่ต้องจับจ่าย
เมื่อยเมืองนอก
แบกหนักเต็มที^{๑๓}
มารอยเมืองไทย
เกือบไม่รู้เรื่อง

เจ้าฉุยฉายเอ่ย

นับก้าวน้อยน้อย
เยื้องย่าง
กระเดียดกระหาย
เอาไปแต่งหน้าต่าง
ใครเห็นให้ทัค

เสียดายเหมือนกัน

อยู่เพียงนี้ เอย

มน่าเล่า

ที่แท้ก็เปล่า

ได้ความเสมอภาค
ต้องเสียส่วย
กันหมวดต่างหาก^{๑๔}
เราเสียของเรา
ให้ท่านเสียก็ไม่ยาก
ให้ท่านลำบาก
ดอก เอย

สนุกสนาย

เก็บไว้ย่างง่าย

ให้แก่น้ำเมือง
ออกค่าภาษี
มีแต่หมวดเปลือง
หาไม่ฝิดเคือง
เสียภาษีเลย เอย

แล้วก็ลอยชา

เจ้าช่างกรีดราย

ให้ยาวยกับนัด
เหมือนอย่างงานวัด^{๑๕}
เที่ยวเอย

ជុយជាយអេយ

ចារណានង់លូប
មិត្តឯករាមតើយុ
ឡើដីនវាករាយ
ແកចិងវិងអាង
លាចុងពេទ្ធីវត្ថុ

របាំលសបាយ
ແកឡើយង់រោយ
ម៉ានពេតិតខ្សោវត្ថុ
ខោកការការសក់ត្រូវ
ហោនកាំប៉ាបី អេយ

១៥ មករា ២០១៣

เชิงอรรถ

- ๑ พึง อาศัยวัดกิน โดยไปอยู่กับพระ
- ๒ วัดวา กิกขุ คือ ผู้ขอ ไม่สะสม มืออาชีพทางเจริญธรรมและสอนธรรม วัดและพระเจดีย์เป็นหน้าที่ของชาวบ้านต้องเลี้ยง ในกรุงความรู้สึกเข่นนั้น้อย เพราะคนมาก แต่ตามบ้านนอก ถ้าหมู่บ้านใหญ่กรุโถรม หรือชาวบ้านเป็นคนต่างศาสนา เช่นพวกแขกครัวในเมืองมีนไม่เสียมาก วัดของตำบลนั้นก็ร่วงโรย หรือถึงร้าง ชาวบ้านนอกเขามีวิธีเรียกเรื่องข้าวขันบรรจุยังวัด หรือเป็นเวรภัยมาทำของเลี้ยงพระ มิไยอมวัด คือ หัวหน้าทายกทำภัยเป็นผู้จัดการ
- ๓ ค่า ชาวนาที่หากินลำพังครอบครัว ไม่ต้องเสียค่าลูกจ้าง หาได้พอกินพอใช้ พอก เป็นทุนทำต่อไปทุกปีก็พอได้ความสุขไม่ต้องคิดค่าแรงของตัว นับในจำนวน Small Holders ที่รัฐบาลทุกประเทศปราบปรามส่งเสริม สำหรับเมืองเราราชนา พวณ์แหลก ถ้ามีสหกรณ์ช่วยไม่ให้ต้องเสียตอคอกเบี้ยแพง เมื่อคราวต้องการทุน ก็เป็นชานาที่มั่นคง ผู้ทำนาต้องเสียค่าลูกจ้าง เวลาไม้มักหาทำไรไม่ค่อยได้และทำไม่ยั่ง นอกจากจะมีทุน มีความรู้ และใช้เครื่องมือแทนแรงคนทำเป็นการใหญ่ ได้เหมาะ
- ๔ พ่อค้า มีพ่อค้าไปตั้งบัญชีงานตามทางรถไฟ เพื่อรับซื้อข้าวบรรจุภัณฑ์ ขายกรุงเทพฯ นอกนั้นยังจ้างใหญ่ๆ ที่ชาวนาตั้งขึ้นในที่นาของตัวเอง เขาเก็บทุนทำเข่นนั้นได้ด้วยอาชีพทางพ่อค้า คือตอกข้าว รับจำนำคิดตอคอกเบี้ยและค้าข้าว หาใช่ชาวนาแท้ๆ ไม่
- ๕ พ่อค้าส่งออก บริษัทใหญ่ๆ ที่ส่งข้าวไปขายต่างประเทศ เช่น บอเนียว บอมเบ เบอร์มา แองโกลสยาม วินเดเซอร์ อีสต์ เอเชียติก ฯลฯ
- ๖ ตลาดโลก ประเทศไทยขายข้าวในตลาดโลกที่สำคัญ คือ สยาม พม่า อินโดจีน อเมริกา และยุโรปตอนใต้ เดียวันนี้ก็ปลูกข้าวแล้ว
- ๗ ปีน้ำมาก พ.ศ. ๒๕๖๐ ราคาข้าวสารตลาดกรุงเทพฯ ขั้นถึงกระสอบละ ๔๐ บาท รัฐบาลต้องประกาศห้ามการส่งข้าวออกไปนอกประเทศ เพื่อป้องกันทุพภัยภัย และให้ราคาน้ำผลิต ปีนั้นนำทั่วหน้าพระลานพระบรมราชูป จึงมีการแบ่งเรือ กันได้

- ๘ ภาษีกำไร ในยุโรปและอเมริกาแบบใหม่ พ่อค้ามีกำไรเป็นจำนวนตั้งแต่กำหนด
ไว้ขึ้นไป ต้องเสียภาษีให้แก่รัฐบาลเป็นรายร้อย คือร้อยละเท่านั้นเท่านี้ จำนวน
ต่ำกว่ากำหนดไม่ต้องเสียภาษีการพนันก็เข้าลักษณะภาษีกำไรแล้ว
- ๙ กรุงเทพฯ ชาวกรุงเทพฯ มีนาตามหัวเมือง เช่น ในทุ่งรังสิต เป็นต้น รายละหนึ่ง
เป็นพันพันไร่ มีมาก เก็บค่าเช่าจากชาวนาผู้เช่าทำ และเสียค่านาในนามของ
ตนนั้นเป็นการสมควรที่เดียว ภาษีโรงร้านทำไม่จึงเสียได้
- ๑๐ ภาษีรายได้ ภาษีทั้งสองอย่างนี้เก็บทำนองภาษีกำไร คือมีกำหนดจำนวนต่ำกว่า
นั้นไม่ต้องเสีย
- ๑๑ ภาษีมรดก และเก็บเป็นส่วนร้อย อัศัยหลักตามคำรับของอดีต สมิธ ที่ว่า
“ผลเมืองของประเทศมีหน้าที่เลี้ยงรัฐบาลของตนเพื่อความสามารถ หรือความ
ฐานานุรูป ด้วยวัตถุปัจจัยเป็นส่วนสัมพันธ์ตามรายได้ของบุคคลนั้น ที่ได้มาโดย
อัศัยความคุ้มครองของประเทศ วัตถุปัจจัยนี้แหล่งเรียกว่า “ภาษี”
- ๑๒ ต่างหาก ในสมัยโบราณ เลขสมสังกัดแห่งราชการ ต้องเสียส่วนแทนเข้ามารับ
ราชการ ครั้นเลิกไว้ถูกหมู่ไฟร่วงเปลี่ยนเป็นชัยชนกรรจ์ทุกคนต้องรับราชการ
ผู้ยังมีได้เป็นทหารต้องเสียเงินข้าราชการ ข้าราชการผลเรือนรับราชการอยู่แล้ว
จึงพลอยได้ยกเว้นไม่ต้องเสีย ต่อมากลับเปลี่ยนเป็นเสียเงินรัชชุมปการทุกคน ไม่เลือก
หน้าดังเดิมนี้ ผู้ได้รับราชการตามพระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหารแล้ว และ
มิได้รับยศชั้นสัญญาบัตร ได้ยกเว้นไม่ต้องเสียจนกว่าจะปลดจากกองหนุน
- ๑๓ เดิมที่ ในประเทศไทย ตั้งแต่เลิกทรงครามแล้ว ค่าภาษีแรงมากเพื่อจะเหตุ
ประเทศไทยต้องเป็นหนี้มากขึ้น พลเมืองต้องเสียภาษีให้รัฐบาล คิดถ้วนตามสำมะโน-
ครัว เมื่อ ค.ศ. ๑๙๑๓ ก่อนทรงครามเพียงหัวละ ๓ ปอนด์ ๑ ชิลลิง ๔ เปนส์
ต่อปี ครั้นเกิดมหาสงครามคลอดจนเสร็จสิ้นลงแล้ว ราชภูมิต้องเสียภาษีแรงขึ้น
ทุกที่ จนเมื่อ ค.ศ. ๑๙๓๐ ต้องเสียคิดถ้วนหัวละ ๑๕ ปอนด์ ๑ ชิลลิง ๔ เปนส์
ความหนักไปตกอยู่แก่เศรษฐี และพ่อค้าใหญ่ๆ กรรมการ ที่ทำงานทำไม่ได้
รัฐบาลยังต้องเสียพอไม่ต่อ
- ๑๔ งานวัด ในรัชกาลที่ห้า เมื่อทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร ได้มีงานออกร้านประจำปี
เก็บเงินบำรุงวัดจึงเรียกว่า “งานวัด” ภายหลังในรัชกาลต่อๆ มาบ่อยๆ ไปมีที่ส่วน
จิตราดาบ้าง พระราชอุทยานราชภูมิร่มยันบ้าง เรียกว่า “งานทฤษฎา” แล้ว
เปลี่ยนเรียกว่า “งานนэмสกการพระปฏิมาการแก้วมรกต”

ภาคผนวก ๒
ผู้เลิศผลเดิศ กับ ผู้เพ่งผลสำเร็จ
 หรือ
ช่างคิด กับ ช่างทำ
 The Idealist กับ The Practical Man

ผู้เลิศผลเดิศ

(โครงจัตวทัณฑ์ เมื่อнос่องสุภาพ แต่บท ๒ คำที่ ๕ รับสมผัสกับคำที่ ๗ บทต้น แทนคำที่ ๕)

ผู้เลิศผลเดิศล้วน	อาศัย ศูนย์สุด*
เพียงแต่ขอไปที่	ท่านหัว
ผลสำเร็จเงื่อน	ทางโภ
ดีล่อน ล่อน ครั้นล้วง	ลึกเข้าเลยเหลว
ดีเลวสำเร็จได้	ดุจกัน
ดีปัจจุบันภาย	ภาคน้ำ
กลับให้โภษถูกผลัน	ชักเนิน นานนอ
เพราะแก่วงกวัดซัดช้า	กว่าใช้ปืนเลิง**
ผู้เพ่งผลสำเร็จ	

ผู้เพ่งผลสำเร็จรู้	แรงงาน
ปรับหมายเฉพาะกาล ณ	บัดนี้
อุปสรรคน้อยใหญ่พาน	เพียรล่วง พื้นแพ
สุไม่ได้คุ่มลี้	หลึกแล้วเลี้ยไป

ชาญชัยไหพริบล้วน	แหลมหลัก
เลิศมากรุกนักรเลง	นักรู้
ผลสำเร็จจาก	บรรลุ เจิร์วแอล
สมส่วนสามารถถูก	กิรุรังวังการ

เมื่อนีระอา เมื่อหน้าสำนึกคุณ

ขานเขตคู่ตินี้	มีนัย
หากว่าอาศัยกัน	เก่งแท้
แต่ต่างวิสัยใจน	ยกสนใจ
เลิศต่อเลิศถ้าเพี้	เที่ยงแท้เที่ยงกัน
วันนี้ผู้เพ่งช้าง	ทางจำ Arte สำเร็จ
คำนินผู้นำไกล	ว่าล้วน
รู้มากยกนานทำ	บ่ถูก
ความดีดีต่อถ้วน	แต่ล้วนสุดวิสัย
ต่อไปในเมื่อหน้า	นานวัน
ดีชัวพัวพันเห็น	ประจักษ์แจ้ง
งาใหม่ถ้าไม่ทัน	จะสุก
ครั้นสำนึกคุณสิแล้ง	ล่วงแล้วเวลา

เชิงอรรถ

- ๑ ศูนย์สุด ข้อมุ่งหรืออัตถุที่ประس่งค์ในที่สุด ไม่ใช่สักแต่ที่หมายหรือที่พักพิงชั่วคราว เล็ง การหมายศูนย์สุด เปรียบเหมือนเล็งเป็น ย่อมได้ทางตรงเป็นทางสั้นที่สุด แต่ การกวัดแก่วงแก้ไปแก้มๆ เปรียบเหมือนเส้นคดโค้ง ย่อมยืดยาวกว่าเส้นตรง ซึ่งอยู่ในระหว่างจุดเดียวกัน อนันเป็นต้นทางกับปลายทาง
- ๒ ไป เมื่อประสบอุปสรรคที่ขับไม่แตก ก็ปล่อยไว้และหลีกเลียงเลี้ยงไป การหลีกเลียงนั้นเองเป็นการออกนอกราก ทำให้อ้มค้อมไปจากทางตรง อนัน อุปสรรคที่ปล่อยไว้นั้นเองอาจส่งผลให้เป็นโทษก็ได้
- ๓ จำ จำเป็น จำต้อง
- ๔ สุตวิสัย เหลือที่จะได้ Not practical

อุดมคติ กับ สัมฤทธิคติ
(ເອັພລສໍາເຮົາວ່າ)

ຈອນບູລັດຜູນຍົມອຸດມຄຕີ
ໜັກຳແພງກາຜີໄມ້ນິຍົມ
ແຕ່ເພື່ອນບ້ານນານເຂົ້າເຂາຍື່ງຕັ້ງ
ຂຶ້ນນິ່ງທັນຈຸນແນ່ແຍ່ຕາລັກ
ຈົງຈໍາຍອມພຣ້ອມໃຈໄປກັບເຫຼາ
ເປັນເຂື່ອນຄັນແໜຶງແຮງກຳແພງຍກ
ເຮື່ອງອົບສີເນີຍນິ້ນເພີ້ຍຄຣັນ
ຄຸມວຍໝູ້^១ ຈອນບູລັດໜູ່ສົງຄຣາມ^២
ກຳກົງຮົງຮົງກລາງກລາງວາງແໜ່ງຫັນ
ໜັກກາຮົດເຕີເວົ້ອຮີລະລຳລັກ^៤
ຍັງປັ້ງຫານາວີກີມອືກ
ເຂົ້າທ້າທາງຈຳກັດຕັດເນື້ອຄວາມ
ຈົງຈອນຕ້ອງຕາມເຫຼາອົກຮາວໜິ່ງ
ສ້າງກັພເວົ້ອກັພຟ້າດາປະຊັນ^៥

ຮັກສັກືພີເຖຣດວິເສະສມ
ອກົມຍົບເສົ່າທີ່ເຫຼັກ
ກຳແພງບັງສິນຄັນໄຟເຄືອງໜັກ
ໄຟຜິດນັກມວຍມັດຫັດໃຫ້ກ
ຕັ້ງໂຄວຕ້າສິນຄັ້ງເຂົ້າປະຈຳສກ
ທິກເຂົ້າເມື່ອງຕາຫລົວໜີວິຕາດາມ
ພາເວົາສັນນິບາຕ່າຕົງມຸ່ງໆມ່ານ
ເຂົ້າກັບທານໄກລ໌ເກລີ່ງ^៦ ລະເຫັນກັກ
ແພນໄວເວົ້າໄມ້ເປັນອັນຈະຫາຍຸທັກ^៧
ເລຍຈັບຫລັກງ່ອນແງ່ນ^៨ ແສນເສີຍງານ
ຈອນບູລັດໜູ່ສົງສ້າງພລາງເຂົດຂານ
ແຕ່ສົບຍານໂຍກໂຍ້ໄມ້ຍ່ອມກັນ
ລົງຖຸນຄື່ງເພີ່ມກາຜີ້ນີ້ນັນ
ເຂົ້າແໜ່ງຫັນຮົດເລືອດໄມ້ເຫຼືອດເອຍ

ເງິນອຣດ

- ១ គុមវយអ្ន ស៉ានិបាតចាតិប្រើកម្មវាំ ឯុតាគិដសភានាំ ធានក្រោមបុរី
- ២ ក្បុសគរោះ ឯងកញ្ចមិករាយ រោបាបនាក់ពុរិយធម៌ នៃក្រោមបុរី
- ៣ ក្រុល់កេលីយ ធន់សេសកេរង ឲឯុតាគិដសភានាំ តែងក្រោមបុរី
- ៤ ក្រុល់កេលីយ ឯងកញ្ចមិករាយ រោបាបនាក់ពុរិយធម៌ នៃក្រោមបុរី
- ៥ ការរោបាបនាក់ពុរិយធម៌ ឲឯុតាគិដសភានាំ នៃក្រោមបុរី
- ៦ ការរោបាបនាក់ពុរិយធម៌ ឲឯុតាគិដសភានាំ នៃក្រោមបុរី
- ៧ ការរោបាបនាក់ពុរិយធម៌ ឲឯុតាគិដសភានាំ នៃក្រោមបុរី

ແນະນຳຜູ້ເຂີຍ

ຫລືອົາ ສັດຍາວັມນາ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະ ອັກສຽງຄາສົດ ຈຸພາລັງກຣົນມໍາຫວິທີຢາລັບ
ຫັນສີຕີ ສມຸຖາພິທ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະເກົ່າ ກວິຈາກາຊາໄທ ຈຸພາລັງກຣົນມໍາຫວິທີຢາລັບ
ຄນອມວັງສີ ສຸກໂຈດິຮັດນິ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະຕິລັບ- ຄາສົດ ມໍາຫວິທີຢາລັບຮຽມຄາສົດ
ນິດຍາ ມາພື້ນພົງສີ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະ ເກົ່າກວິຈາກາຊາໄທ ພະເທດເສດຖະກິນ
ວິກາ ກອງກະນັນທີ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະ ອັກສຽງຄາສົດ ມໍາຫວິທີຢາລັບຄິລປາກ ນິສິຕິປະລິມາໂທຄະນະອັກສຽງຄາສົດ ຈຸພາລັງ- ກຣົນມໍາຫວິທີຢາລັບ
ສຸຈິຕົມ ສຸດເດືອງໄກ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ຄະນະ ອັກສຽງຄາສົດ ມໍາຫວິທີຢາລັບຮຽມຄາສົດ
ວາຍພຣ ມິລິນທາງຄູ່ງ	ອາຈານຢ່າງປະກິດພັນກວິຈາກາຊາໄທ ມໍາຫວິທີຢາລັບ ຮຽມຄາສົດ

ในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๙ ถ้า “ครูเทพ” หรือ เจ้าพระยาธรรม-ศักดิ์มนตรี ยังคงมีชีวิตยืนยาวถึง ท่านก็จะมีอายุครบร้อยปีเต็ม

ผู้ที่ได้ผ่านการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนปลายมาแล้วอย่างน้อยที่สุด ก็คงจะได้มีโอกาสรู้จักรูปครูเทพจากแบบเรียนวิชาวรรณคดีไทย ว่าท่านเป็น นักการศึกษาที่พยายามต่อสู้ให้มีพระราชบัญญัติประสมศึกษา ซึ่งก็หมายความว่า ท่านเห็นความจำเป็นที่ชาวไทยทุกคนควรจะได้เรียนรู้เพื่อให้อ่านออกเขียนได้ นอกจากนี้ก็ได้รู้จักรูปครูเทพมีความสามารถทางการเขียนบทละครด้วย เมื่อสำเร็จการศึกษาขั้นมัธยมศึกษาตอนปลายแล้ว ได้รู้จักรูปครูเทพจากตำราเรียน

ยังไม่มีตำราเรียนเล่มหนึ่งเล่มใดให้ความรู้เกี่ยวกับครูเทพอย่างจริงจัง

หนังสือเล่มนี้ เป็นความพยายามประการหนึ่งของทั้งผู้เขียนซึ่งมีอยู่ด้วยกัน ๗ คน และของโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ที่จะทำความรู้จักรูปครูเทพให้ลึกซึ้งกว่าเดิม พร้อมกันนั้นก็ถ่ายทอดให้ผู้สนใจทั้งหลายได้ทำความรู้จักรูปครูเทพร่วมกัน

ISBN 974-07-5265-9

พิมพ์ที่บริษัทโรงพิมพ์ ไทยวัฒนาพาณิช จำกัด ๘๙๑ ถนนพระราม ๑ กรุงเทพมหานคร
นางบุญพร ต. สุวรรณ พิมพ์โดย โภณนา พ.ศ. ๒๕๒๖